

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

**TANRIDAN KORKANLARIN (GOD-FEARERS)
HİRİSTİYANLIĞIN OLUŞUMUNA ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mahmut TOPAL

Sivas
Ocak 2020

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

**TANRIDAN KORKANLARIN (GOD-FEARERS)
HİRİSTİYANLIĞIN OLUŞUMUNA ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mahmut TOPAL

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Dursun Ali AYKİT

Sivas
Ocak 2020

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Tezin Başlığı : Tanrıdan Korkanların (God-Fearers) Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi
Savunma Tarihi : 05.12.2019
Danışmanı : Doç. Dr. Dursun Ali AYKIT

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Doç. Dr. Dursun Ali AYKIT

Üye : Doç. Dr. Hasan ÖZALP

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Şir Muhammed DUALI

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Mahmut TOPAL tarafından hazırlanan Tanrıdan Korkanların (God-Fearers) Hıristiyanlığın Oluşumuna Etkisi başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

02.01.2020

Mahmut TOPAL

ÖN SÖZ

God fearerlerin yani Tanrıdan Korkanlar olarak isimlendirilen grubun 1. yüzyılda roma imparatorluğu döneminde ortaya çıkış süreci, varlıklarına dair arkeolojik buluntular, onlara dair çeşitli kaynaklarda yer alan bilgiler, yaşadıkları coğrafya, inaç sistemlerinin yanı sıra Hıristiyanlığın yayılma aşamasındaki Rollerini incelenmiştir. godfearerlerin gerek yaşadıkları dönemde ülkemiz sınırları içerisinde varlık göstermeleri gerekse Konunun ülkemizde oldukça çok az sayıda çalışılmış olması bizi bu konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Araştırmamızın alandaki ihtiyaca cevap vermesini umuyoruz.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde, araştırma sürecinin her aşamasında, kaynaklara erişme ve sonuca varma süreçlerinin tümünde engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım Doç. Dr. Dursun Ali AYKİT hocama katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca çalışmalarım boyunca maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme de sonsuz teşekkürler ederim

Sivas – 2019

Mahmut TOPAL

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
ÖZET	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. I. YY. ROMASINDA DİNİ YAPILAR.....	3
1.1. Paganizm.....	3
1.1.1. Atargatis.....	5
1.1.2. İsis –Osiriz Kültü	6
1.1.3. Kybele	7
1.1.4. Jüpiter (İuppiter)	8
1.1.5. Mitra (Mithra)	8
1.1.6. Bacchus (Dionysos)	10
1.1.7. Ceres	10
1.1.8. Paganizmdeki Kültürlerin Ortak Özellikleri	11
1.2. Yahudilik.....	13
1.2.1. Helenistik Dönem, (M.Ö. 332-63)	15
1.2.1.1.Ferisiler	17
1.2.1.2.Sadukiler	18
1.2.1.3. Esseniler	19
1.2.2. Roma Yönetimi ve II. Mabed'in Yıkılması (M.Ö. 63- M.S. 70)	19
1.3. Hıristiyanlık	21
1.3.1. Yahudi Hıristiyanlığı.....	23
1.3.2. Gentile Hıristiyanlığı.....	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	29
2. GOD-FEARERSLER VE ONLARA AİT BULGULAR.....	29
2.1." God-Fearers" Kelimesinin Anlamı ve Kökeni	29
2.2. God-Fearerslere İlişkin Görüşler	31
2.3. God-Fearerslere Ait Arkeolojik Buluntular	34

2.2.1. Sardes Antik Şehri'nde Bulunan Yazıtta Geçen Theosebes.....	34
2.2.2. Afrodisyas Antik Kenti'nde Bulunan Yazıtta Geçen Theosebes	36
2.2.3. Milet Antik Şehri'nin Tiyatrosunda Geçen Theosebes	38
2.2.4. Deliler Köyü'nden Bir Yazıt	39
2.2.5. Tralles'ten Bir Yazıt.....	40
2.2.6. Panticapaeum'dan Bir Yazıt.....	40
2.4. Tanah'ta Geçen Metinlerde	41
2.5. Yahudi Yazarlarda.....	43
2.5.1. Philo'nun Eserlerinde	43
2.5.2. Josephus'un Eserlerinde	44
2.6. Rabbinik Metinlerde Geçen.....	45
2.6.1. Nuhilik.....	46
2.7. Yeni Ahit'te Geçen Metinlerde	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	51
3. GOD FEARERSLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA, İNANÇLARI VE	
HİRİSTİYANLIĞIN YAYILMASINA KATKILARI.....	51
3.1. God-Fearerslerin Yaşadıkları Coğrafya	51
3.1.2. Tarih	52
3.1.2. Sayıları.....	52
3.2. God-Fearerslerin İnançları	53
3.2.1. Araştırmacıların God-Fearers Tanımlamalarına Göre İnançları.....	54
3.2.2. Arkeolojik Buluntulara Göre İnançları.....	54
3.2.3. Tanah'a Göre İnançları.....	55
3.2.4. Philo'nun Eserlerine Göre God-Fearerslerin İnançları.....	56
3.2.5. Josephus'un Eserlerine Göre God-Fearerslerin İnançları.....	56
3.2.6. Yeni Ahit'e Göre God-Fearerslerin İnançları.....	57
3.3. Hıristiyanlığın Yayılmasına Katkıları	58
3.3.1. God-Fearerslerin Pagan Toplumu ile İlişkisi Açısından Hıristiyanlığa Etkisi	59
3.3.2. God -Fearerslerin Yahudi Toplumu ile İlişkisi Açısından Hıristiyanlığa Etkisi ..	60
3.3.3. God-Fearerslerin Hıristiyanlık ile İlişkisi Açısından.....	61
3.3.3.1. Pavlus'un Gentileye Açılımı	61
3.3.3.2. Pavlus'un Misyon Gezileri	64
3.3.3.3 God-Fearerslerin Nüfusundaki Değişim.....	66
SONUÇ.....	71

KAYNAKÇA.....	75
ÖZ GEÇMİŞ.....	81

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
bknz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No.	: numara
S.	: Sayı
S.	: sayfa
vb.	: ve benzer(ler)i
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
yy.	: yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1	Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus	53
Tablo 2	Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus (Yüzde)	68

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1	Tanrıdan Korkanların Listesinin Bulunduğu Sütun.....	37
Şekil 2	Mevcut Arkeolojik Verilere Göre Theosebes'lerin (Muhtemel) Yayılım Coğrafyası.....	51
Şekil 3	Mevcut Arkeolojik Verilere Göre Theosebes'lerin (Muhtemel) Yayılım Coğrafyası.....	65
Şekil 4	Pavlus'un Misyon Yolculukları Haritası	65

ÖZET

Bu araştırmanın amacı M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyıl arasında varlık gösterdiği tahmin edilen God-Fearerslerin, tarihsel bir sürece dayalı olarak Hıristiyanlığın oluşumuna olan etkisini ortaya çıkarmaktır.

God-Fearerslerin pagan toplumu içerisinde yaşamalarından dolayı paganizm, Yahudi ritüellerinin bazılarını uyguladıklarından Yahudilik, Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra çoğunun Hıristiyanlığı kabul etmelerinden dolayı da Hıristiyanlık üçgeni çerçevesinde araştırma yapılmıştır. Ayrıca bu dinler Roma İmparatorluğunun sınırları içinde var olduğundan Roma imparatorluğu ile ilişkileri incelenmiştir.

Yaptığımız araştırmada God-Fearersler ve God-Fearerslerin Hıristiyanlığın oluşumuna etkisi ile ilgili İngilizce ya da Türkçe olarak yazılmış tezlerden, makalelerden, kitaplardan ve internet sayfalarından literatür taraması yapılmıştır.

God-Fearerslerin hem Yahudi geleneklerini bilmeleri hem de pagan kültürü hakkında bilgiye sahip olmaları, Hıristiyanlığın kabulünde ve geniş alanlara yayılmasında etkili olmuştur. Bunun yanında çocuklarını sünnet ettirme geleneğinin Hıristiyanlıkta bulunmaması God-Fearerslerin Hıristiyanlığı kabul etmeleri açısından kolaylık sağlamıştır. Ayrıca Pavlus'un Hıristiyanlık söylemlerini God-Fearerslerin de gittiği sinagoglarda anlatması, Pavlus'un yaptığı misyon yolculuklarını bu grubun yaşadığı coğrafyaya yapması ve yıllar içinde nüfuslarında azalmaya dönük değişimin olması God-Fearerslerin Hıristiyanlığın oluşumunda ve geniş alanlara yayılmasındaki etkisini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: God-fearers (Tanrıdan Korkanlar), Paganizm, Yahudilik, Hıristiyanlık,

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the effect of God-Fearers, who are estimated to exist between the 3rd century BC and 4th century AD, on the formation of Christianity based on a historical process.

The research was conducted within the framework of the triangle of paganism because the God-Fearers were living among pagans, Judaism because they practiced some rituals of Judaism, and Christianity because most of them accepted the Christian faith after the emergence of Christianity. Since these religions exist within the borders of the Roman Empire, their relations with the Roman Empire were examined.

In our research, literature was searched from theses, articles, books and web pages written in English or Turkish about God-Fearers and their effect on the formation of Christianity.

The fact that God-Fearers knew both the Jewish traditions and the knowledge of pagan culture was effective in the acceptance and spread of Christianity. The fact that circumcision is not in God-Fearers' creed and that it is not in Christianity has made it easier for God-Fearers to accept Christianity. In addition, Paul's narrative of Christianity in the synagogues that God-Fearers went to, Paul's mission journeys to the geography where this group lived and decreasing their population in years show the effect of God-Fearers in the formation and spread of Christianity in large areas.

Keywords: God-Fearers, Paganism, Judaism, Christianity

GİRİŞ

Çalışmanın konusu, M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyıllar arasında varlık gösterdikleri düşünülen “Tanrıdan korkanlar (God-Fearers)” adlı gurubun yaşadıkları coğrafyanın, inançlarının, varlıklarına dair ipuçlarının Paganizm, Yahudilik, Hristiyanlık üçgeninde oluşum süreçlerinin ve en önemlisi de bu grubun Hristiyanlığın oluşumuna olan etkisinin araştırılmasıdır.

Konumuzla ilgili olarak ülkemizde yapılan çalışmalar incelendiğinde yeterli sayıda olmadığı görülmüştür. Prof. Dr. Kürşad Demirci’nin *I. Yüzyılda Anadolu’daki “God-Fearers” Grupları ve Hristiyanlığın Yayılması* isimli makalesi ve Tuğrul Kurt’ un *Geç Antikçağ’da Theosebes’ler. Tarih ve İnançlar* adlı tezi dışında araştırma yapılmamıştır. Çalışmanın odak noktası olan God-Fearerslerin Hristiyanlığın oluşumuna olan etkisine geniş perspektiften bakılması ve Hristiyanlığın arka planıyla birlikte verilmesinin alan yazınına katkı sağlayabileceği söylenebilir. God-Fearerslerin büyük bir bölümünün Anadolu coğrafyasında yaşadığı, buna paralel olarak sahip olduğu özellikler ve ülkemiz coğrafyasında bıraktığı izler yeteri kadar bilinmemektedir. Bu araştırmanın, God-Fearerslerin Hristiyanlıktaki yeri ve öneminin netliğe kavuşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada kullanılan yöntem konu ile ilgili olarak yapılmış tezlerin, yayınlanmış makalelerin ve yazılmış kitapların incelenerek literatür taramasının yapılmasıdır. Buna ek olarak Arkeolojik buluntular üzerinde de araştırma yapılmıştır. God-Fearerslerin yaşadığı en önemli merkezlerden biri olan Afrodias antik kenti tarafımızdan ziyaret edilmiş, God-Fearerslere ait izler sürülmüş, fotoğraflar çekilerek bilgi toplanmıştır. Konuyla ilgili Türkçe kaynak sayısının yetersiz olmasından dolayı daha çok yabancı tezler, makaleler, kitaplar taranmış ve incelenmiştir.

God-Fearerslerin pagan toplumu içinde yaşamalarından dolayı paganizm, Yahudi ritüellerinin bazılarını yerine getirdikleri için Yahudilik, çoğunun sonradan Hristiyan inancını kabul etmelerinden dolayı Hristiyanlık konuları temel alınarak çalışma yapılmıştır. Bu inançlar Roma İmparatorluğu sınırları içinde geçtiğinden Roma imparatorluğu ile ilişkileri incelenmiştir. God-Fearerslerin inanç ve kültürel

özelliklerini ortaya çıkarmada onlarla ilgili tanımlamalara ve arkeolojik buluntulara yer verilmiştir. Sonuçta ise bu çalışmayla God-Fearerslerin Hıristiyanlığın oluşumuna olan etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. I. YY. ROMASINDA DİNİ YAPI

“God-Fearers” terimi, Grekçe “Theosebes” kavramının karşılığıdır; İngilizce bir kelime olup Türkçeye “Tanrıdan Korkanlar” olarak çevrilmiştir ve bir grup adı olarak kullanılmıştır. God-Fearersler, sinagog hayatına katılan, Yahudi toplumunun içerisinde yer alan, kendi atalarının tanrılarına tapmayıp Yahudi monoteist tanrı inancına sahip olan, isterlerse Yahudiliğe tamamen geçebilen¹ Şabat ve bazı yiyecek kanunları gibi Yahudiliğin bazı geleneklerine uyan fakat sünnet olmayan kişilerdir.² God-Fearers grubunun oluşumunu anlamak için yapılması gereken şey; sınırları İngiltere’den Büyük Sahra’ya Atlantik’ten Hazar Denizi’ne kadar geniş coğrafyaya yayılan Roma İmparatorluğunun³ toprakları üzerinde var olan dini yapılar bu bölümde analiz edilecektir. Bu bağlamda yukarıda verdiğimiz tanımda belirtilen God-Fearerslerin özellikleri doğrultusunda önceden pagan inancına sahip oldukları ve pagan toplumu içinde yaşadıkları için Paganizm, Yahudiliğin bazı ritüellerini gerçekleştirdiklerinden Yahudilik ve araştırmamızın da konusu olan bu grubun Hıristiyanlığa olan etkisi açısından da Hıristiyanlık üçgeninde incelemeler yapılacaktır. Bu dinler arasındaki geçişkenliklerin ortaya çıkarılması God-Fearersleri anlamada önem arz etmektedir. Aynı zamanda bu dini yapıların Roma yönetimiyle ilişkileri de incelenecektir.

1.1. Paganizm

Roma ile bütünleşen paganizmin anlaşılması için öncelikle paganizm kavramı üzerinde durmak gerekir. “Pagan” sözcüğü Latincedeki “Pagani” ve “Pagus” kelimelerinin türetilmesi sonucu ortaya çıkmış, anlam itibarıyla köyde kırsalda ya da taşrada yaşayan insanları tanımlamıştır. Zaman içinde “Pagan” kelimesi putperestler

¹ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *Jews and God-Fearers at Aphrodisias*, The Cambridge Philological Society, Cambridge, 1987, s. 65

² Paul R. Trebilco, *Jewish Communities In Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 145

³ Simon Baker, *Eski Roma, Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü* (Çev., Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 244.

için kullanılmış, doğa tapıcılığı ve ruhçulukla ilişkili olan, çok tanrıcılığı esas alan ritüeller ile ilişkilendirilmiştir.⁴ Başka bir tanımda ise, kutsallığın doğadaki bütün varlıklara dağıtıldığı ve tüm evreni saran bir gücü kabul eden inançtır. Tek tanrılı dinlere inananlar haricindeki kişiler de pagan olarak ifade edilmiştir.⁵ İran, Eski Mısır, Mezopotamya, Asur ve Babil’de yaşayan insanların sahip olduğu dini gelenekler paganizm olarak ifade edilmektedir.⁶

Roma’daki Paganizmi anlamak için Paganizmin Roma tarihindeki siyasal olaylarla bağlantılı olduğunun bilinmesi gereklidir. Roma M.Ö. 753 yılında kurulmuş, M.Ö. 509’a kadar krallıkla yönetilmiştir. M.Ö. 509’dan M.Ö 27’ye kadar Cumhuriyet dönemini geçirmiştir. M.Ö. 27’den M.S.476’ ya kadar İmparatorluk dönemini yaşamıştır. Bu süreçte büyük bir coğrafyaya yayılan Roma İmparatorluğu farklı kültür ve inançlarla etkileşim içine girmiştir.⁷

Roma’da bulunan dini inanışlar çok farklı evrelerden oluşmaktadır. İlk aşama, büyülerin egemen olduğu evredir. Bu evrede Roma dini büyüünün ve çeşitli uygulamaların etkisindedir. Bu evrede dini bir bütünlük ve birlik yoktur.⁸ Değişik tapım biçimleri olan herhangi bir kitaba ya da kutsal otoriteye bağlılık söz konusu değildir.⁹ İkinci aşama ise aile kültü ve buna bağlı olarak gelişen devlet kültürünün olduğu aşamadır. Dindeki belirsizlik ortadan kalkmış ve sistemleşmeye başlamıştır. Kırsal hayatta yaşayan Romalılar çiftçilikle uğraşırlardı ve onlar için aile hayatı önemliydi. Buna bağlı olarak oluşan, tanrıların “numen” diye adlandırdıkları kutsal ruhlarla ilgilenirlerdi. Romalıların kent hayatına atılmasıyla birlikte sahip oldukları koruyucu tanrılar, devlet dininin temelini oluşturmuşlardır. Üçüncü aşama M.Ö. III. yüzyıldan itibaren Yunan diniyle etkileşime girmesiyle çok farklı tanrı sisteminin etkisi altında kaldığı aşamadır. Artık numenler insan biçimine benzemeye başlamış ve ölümsüzlük özelliği ortaya çıkmıştır, Sibly¹⁰ Kitapları ile beraber çok farklı tanrı

⁴ Şinasi Gündüz, *Anadolu’da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 11.

⁵ Erhan Altunay, *Paganizm I Kadim Bilgelige Giriş*, Destek Yayınları, İstanbul, 2017, s. 19

⁶ Şinasi Gündüz, *age.*, s. 11.

⁷ Özgür Turak, “Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?”, *Amisos*, Cilt 3, Sayı 5 (Aralık/ 2018), s. 484.

⁸ Çiğdem Dürüşken, *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003, s. 4-7.

⁹ Hüseyin Üreten, “Eski Roma Mitolojisi”, (Ed. Esra Kökdemir ve Ayşe Gül Fidan), *Doğu ve Batı Mitolojileri*, Delta Kültür Yayınevi, Ankara, s. 98.

¹⁰ Sibly Kitabı: Sibly Grek efsanelerinde ve edebiyatında bir kahindir. Bu kişinin adından gelmektedir. Geleceğe dair kehanetleri içerir. Genellikle Yunan tapınaklarda saklanırdı. Romalılarda bu kitapların

ve ritüelleri Roma'ya gelmiştir.¹¹ İmparatorluk içinde çok çeşitli kültürler ve inançlar oluşmuştur. Roma'ya dışarıdan gelen inançların bir kısmı kamusal hayata yansıyan ve o şekilde tapınılan Kybele, İsis, Sarapis gibi kültürler olmakla birlikte bir kısmı da Grekler ve diğer farklı bölgelerden gelen Mitraizm, Sabazius ve Dionysus gibi mistik kültürlerdir. Stoacılık ve Epikürcülük gibi Grek felsefesi kaynaklı felsefi akımlar da Romalıların din anlayışlarında etki göstermiştir.¹² İmparatorluk dönemine geçince Roma yeni bir dini dönüşüm yaşamış ve İmparatorluk kültürü ortaya çıkmıştır.¹³ Mısır'daki Firavunların ve Doğu'daki Yunan krallarının tanrılaştırılması, buralarla kurulan ticari ve siyasi ilişkiler neticesinde Roma İmparatorluğunun dinine etki etmiştir.¹⁴ İmparatorluk kültürü gereğince sadece imparatorlar değil aynı zamanda imparatorluk ailesinin bazı mensupları da tanrısallaştırılmıştır.¹⁵ Yukarıda bahsedilen aşamalardan geçen Roma dini Paganist bir yapıdadır. Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde Roma İmparatorluğu sınırları içinde etkili olan, sıradan dini ya da gizem dini olarak da adlandırılan belli başlı kültürler şunlardır: Atargatis, İsis-Osiris, Kybele, Jüpiter, Mitra, Dionysos, Ceres.

1.1.1. Atargatis

Suriye bölgesinde "Aştart" ve "Anat" kelimelerinin birleşiminden Atargatis sözcüğü oluşmuş olabilir. Yerel olarak kullanılan bu iki kelime, bu bölgede İhtar/Venus'ü temsil etmiştir. İhtar ve Venus verimlilik ve şifa tanrıçalarıdır. Atargatis kültürü, en çok Suriye bölgesinde Mabbug diye isimlendirilen Hierapolis'te görülürdü. Burası bölge içerisinde Paganizmin merkezi olarak bilinirdi.¹⁶

Hierapolis'te Atargatis kültürü ile su kültürü arasında büyük bir bağlantı vardır. Bu Atargatis kültür merkezinde bulunan su kanallarından ve havuzlarda bulunan kutsal balıklardan anlaşılabilir. Orta Doğu'da yaşayan paganların bulunduğu yerlerdeki tanrı kültürleri için akarsuların (suyun) önemi büyüktür. Tapınakların çoğunluğu su kenarlarındadır. Bu sadece paganlar için değil diğer dinler için de önemli yere

kehanelerine başvurmuştur. <https://www.britannica.com/topic/Sibyl-Greek-legendary-figure> (Erişim Tarihi: 06.12.2019).

¹¹ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20-31

¹² Hasan Gürsoy, *Roma İmparatorluğu'nda Senkretik İnançlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 22.

¹³ Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 94.

¹⁴ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 29.

¹⁵ Çiğdem Dürüşken, *age.*, s. 38.

¹⁶ Şinasi Gündüz, *age.*, s. 104-105.

sahiptir. Yahudilikte ve Sabilikte, Orta Doğu'daki akarsuların kutsallığına bu dinlerin kutsal metinlerinde¹⁷ rastlanmaktadır. Bunlar Adem'in yaratılması ile ilgili bölümlerde geçmektedir. Sabilerde Fırat ve Dicle kutsal kabul edilirdi. Akarsular, diğer birçok kült inancında ve dinlerde yeryüzü ile ilahi dünya arasında bir bağlantı yolu olarak ifade edilirdi ve "Hayat suyu" anlamına da gelirdi.¹⁸

Suriye'de ortaya çıkan Atagartis kültüründe suyun kutsallığının önemli bir yere sahip olması ve Yahudilerin Tanah metinlerinde de suyun kutsallığına yönelik bazı bilgilerin verilmesi God-Fearerslerin su ile ilgili ritüellere az da olsa aşına olduklarını göstermektedir.

1.1.2. İsis –Osiriz Kültü

İsis Mısır tanrıçasıdır. İsis'in kardeşi ve eşinin ölümü ve tekrar dirilmesiyle ilgili olarak bir olay örgüsü içinde şekil almış bir kültürdür. Bu tanrıça bereket, yaşam ve koruyucu özelliklere sahip bir tanrıdır. İsis kültürü M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısında Roma'ya girmiştir. Bu dönemden itibaren tapınaklar inşa edilmiştir. Ancak Senatus tarafından İsis tapınakları yıkılmıştır. Bu külte inananlar kendi iç dünyalarına çekilerek inanış biçimlerini devam ettirmiş, yıkılan tapınakları onarıp özel olarak küçük tapınaklar yapmışlardır. Bu külte inananların sayısı gittikçe artmış ve M.Ö. 43 yılında İsis adına tapınak yapılmıştır. M.Ö. 31 yılında Mısır dinleri, Roma-Mısır arasındaki siyasi problemler neticesinde Roma imparatorluğu sınırları içinde yasaklanmıştır. İmparator Caligula döneminde Mısır kültürleri tekrar ortaya çıkmaya ve M.S. 60 yılıyla birlikte de canlanmaya başlamıştır.¹⁹

İsis bir gizem diniydi. İsis gizem dinine girmek kişinin kendi isteği ya da başrahabin istemesiyle olan bir şey değildi. Dine girecek kişinin öncelikle Tanrıça İsis'i rüyasında görmesi gerekirdi. Rüyayı gördükten sonra dine kabul edilirdi. Dine kabul edilen kişi tapınağın yanında bir hamamda yıkanır ve Nil'den getirilen su bedenine dökülürdü. Bu yıkanma zamanla ahlaksal olarak ruhsal temizliği ve iyi insan olmayı simgelemiştir. Bu kişi daha sonra 10 gün boyunca bazı yiyecek, içecek ve kimi insani davranışlardan uzak dururdu. İsis gizem dinine ait bir kıyafet giydirilirdi ve tapınağın en iç kısımdaki bölüme götürülürdü. Ölümü kabullenip

¹⁷ Tekvin 2: 9-14.

¹⁸ Şinasi Gündüz, *age.*, s. 106.

¹⁹ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 126-128.

yemin ettikten sonra yüce yolculuğa başladılar. Yaşam ile ölüm arasındaki sınıra ulaşırdı. Ölüp tekrar dirilerek hem bu dünya için hem de öteki dünya için kurtuluşa ererdi. İsis kültünün Roma'daki sonu M.S. 391'de "Serapeum" tapınağının Theophilus tarafından yıkılmasıyla gerçekleşmiştir.²⁰

Bu kült Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan insanların inandıkları kültlerden birisidir. Pagan toplumu içinde yer alan God-fearersler bu kültün en belirgin özellikleri olan ölüp dirilme ve sonucunda da kurtuluşa erme öğelerine dair bilgiye aşinadılar. Özellikle Hıristiyanlığın da en temel yapı taşı olan bu unsurlar²¹ hem God-Fearerslerin Hıristiyanlığa geçişini kolaylaştırabilir hem de Hıristiyanlığın gentileye aktarımında bir basamak rolü üstlenebilir.

1.1.3. Kybele

Başlangıçta Anadolu'da "Kubaba" diye adlandırılan Kybele, Phrygia'nın ana tanrıçası olarak bilinirdi. Doğa Tanrıçası olan Kybele, canlıların çoğalması ve onların bakımıyla ilgilenirdi. M.Ö. 7 ve 8. yüzyıllarda Yunanistan kaynaklarında farklı isimlerle (Meter Theon, Magda Mater, Meter Antropon) kullanılmıştır.²² Kybele'nin genel tasviri; iyi giyinmiş, ayakta duruyor ya da taht üzerinde oturuyor, başında sırlı bir taç, saçları örgülü bir şekildedir. Bir yanında ya da iki yanında aslan figürü vardır. Roma sınırları içinde "Kent Koruyucusu" olarak inanılan bir tanrıçaydı. Bunun sebebi başındaki sırlı tacın Helenistik dönemde kent koruyuculuğunu ifade eden bir simge olmasıydı.²³

Kybele'nin Roma'ya ilk gelişi, Romalıların II. Kartaca Savaşı'nda (M.Ö. 218 – M.Ö. 201) yenilmesiyle Sibly Kitapları'nın kehaneti doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu kitaplardaki kehanetin gerçekleşmesi Romalıların Kybele'yi Roma'ya getirmesine öncülük etmiştir.²⁴ Roma'daki Kybele'nin temel öyküsü, bu tanrıçanın oğlu ya da sevgilisi olan Attis'in öldürülmesi ve tekrar dirilmesi üzerinedir. Bu olay için çeşitli törenler düzenlenirdi ve tanrıçadan kurtuluş dilenirdi.

²⁰ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 142-145.

²¹ Ölüp tekrar dirilme ve kurtarıcı olma kavramları Yeni Ahit'te geçtiği yerler: Matta 16:21, Markos 8:31, Luka 2:10-11, Yuhanna 4:42, Efesliler 5:23. Bknz. Sır dinlerinde Kurtarıcı anlayışı hakkında bilgi için, Fuat Aydın, "Dinlerde Kurtuluş Anlayışı (Teorik Bir Giriş Denemesi)", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, 2015, s. 71-101.

²² Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 72.

²³ Ömer Çapar, "Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, v. 29, n. 1-4, Kas. 2017, s. 176-177.

²⁴ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 70.

Ebedi hayata ulaşma ve tanrı özelliklerine sahip olma önemli bir unsurdur.²⁵ Kybele kültü, İsis –Osiris Kültü gibi ölüp dirilme unsurlarını içerir. Kybele’deki inanç özellikleri Hıristiyanlıktaki İsa şahsıyla benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan paganların İsa’nın da ölüp dirildiği şeklindeki söylemi kabul etmekte zorlanmayacakları söylenebilir.

1.1.4. Jüpiter (İuppiter)

Jüpiter, Yunanlıların ana tanrılarında birisi olan Zeus’un yerine Romalıların kullandığı en eski ve en büyük tanrıdır. “Jüpiter” kelimesi “Dies-piter” kelimesinden türetilmiş ve gök tanrı anlamında kullanılmıştır.²⁶ Gök ışığının tanrısı olan Jüpiter, Iuno ve Minevra (Yunan Hera ve Athena’nın Roma’daki isimlendirmesi) ile bir üçleme oluşturmuştur. Roma kralları da bu tanrılar için tapınak inşa ettirmişlerdir. Roma döneminde, bunun dışında da birçok Jüpiter tapınakları yapılmıştır.²⁷

Roma devletinin koruyucusu ve yöneticisi olarak tapınılan Jüpiter, savaş tanrısı görevini de üstlenirdi. Bununla birlikte Romanın uluslararası anlaşmalarını ve dış ilişkilerini güvence altına alan tanrıydı. Roma devleti egemenliğine aldığı yerlere de yukarıda bahsettiğimiz üçlü tapınağın aynısı kurardı. Böylelikle Jüpiter’in devlet tanrısı olduğunu gösterirdi.²⁸

Hıristiyanlığın Tanrı’nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh’tan oluşan üçlü doğası ile Jüpiterin Iuno ve Minevra’yla bir üçleme oluşturması arasında bir benzerlik söz konusudur. Pagan tanrılardan Jüpiter’e dair bilgi sahibi olan God-Fearersler Hıristiyanlığın gentileye açılımın sürecinde bu bilgiyi önemli bir araç olarak kullanabilirler.

1.1.5. Mitra (Mithra)

Mitra’nın Roma imparatorluğu içinde bir gizem dini oluşu M.S. II. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Yunancada “Mithras” olarak ifade edilmiş bir Hint –İran tanrısıdır. Perslerde bir güneş tanrısıdır. M.Ö. 330 ile M.S. 100 yılları arasında Pers inancında pek yer bulamamıştı. M.S. 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu içinde yaşayan

²⁵ Mehmet Çelik, “Sır Dinleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 8. Sayı, Erzurum, 1988, s. 220-221.

²⁶ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, On Birinci Basım, İstanbul, 2002, s. 163.

²⁷ Behçet Necatigil, *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1978, s. 16.

²⁸ Azra Erhat, age., s. 164.

halk tarafından büyük ilgi görmüş ve üne kavuşmuştur. Hıristiyanlık öncesinde bu gizem dini, Roma’da çok büyük taraftar toplamıştır. Büyük tapınaklar yapmalarından ve taraftarlarının çoğunluğunu tüccarlar, köleler ve Romalı askerler oluşturmuş olmalarından dolayı bu gizem dini çok geniş alanlara yayılma olanağı bulmuştur.

“Sözleşme” ya da “Antlaşma” tanrısı anlamına gelen Mithra’nın kelime anlamına baktığımızda “-mei” kökünden gelip Sanskritce’de “dost, dostluk” anlamında, Farsçada ise “mihir” sözcüğü olarak kullanıldığı görülmektedir. Mitra’nın ana öğretisi, bir boğanın kurban edilmesi sonucunda yıldızlar ve gezegenlerin oluşması, tohumların dünyaya yayılması ve canlıların ortaya çıkması üzerinedir. Daha sonra yaratıkların dünyaya yayılması sonucunda iyi ile kötünün savaşının başlaması ve insanların kaderinin şekillenmesi bu öğreti çerçevesinde gerçekleşir. Boğanın kurbanından sonra Mitra’nın güneş tanrısıyla et ve ekmek yemeleri, şarap içmeleri daha sonra da göğün diğer ucuna birlikte gitmeleri de bu öğreti içinde yer alır. Mitra dini ile Stoacılık felsefesi arasında bir bağlantı söz konusudur. Aralarındaki bu bağlantı incelendiğinde gök bilimi ile ilgilenmiş olmaları ve kadere boyun eğme düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Mitracıların evrenin hareket bilgisine sahip olmaları gerekliliği vardır. Bu bilgiye sahip olma bu dine girişin aşamalarından bir tanesidir. Bu dinde ölüm ve yeniden dirilme hadiseleri ön planda bulunduğundan Hıristiyanlık ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Hıristiyanların, İsa’ya yüklediği görev ile Mitra’ya yüklenen görev aynı görülebilir. Yani İsa’nın da Mitra’nın da dünyaya iyilik getirmek için gönderildiği düşüncesi hakimdir.²⁹ Bu durum paganizm ile Hıristiyanlık arasındaki geçişkenliği sağlar.

‘Mitra’nın kâhinleri tarafından vaftiz edilmeyen kişiler kurtuluşa eremeyeceklerdir. Mitra dünya düzeninin sağlanması için yeryüzüne tekrar gelecektir ve kendisine inananları takdis edecektir.’³⁰ Mitraizmin inanç yapısındaki unsurların bir kısmı Hıristiyanlığinkisiyle çok benzerdir. Pagan toplumu içinde yaşayan God-Fearerslerin bunun bilgisine sahip olduğu düşünülürse Hıristiyanlığın gentileye taşınmasında bunlar yardımcı unsurlar olarak görülebilir.

²⁹ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 148-159.

³⁰ Mehmet Çelik, *age.*, s. 216.

1.1.6. Bacchus (Dionysos)

Eski Yunan'da bağ ve şarap tanrısı olarak bilinen Bacchus, Roma'da kır tanrısı olarak kabul görmüştür. M.Ö. II. yüzyılda ortaya çıkmış özellikle ilkel kabileler arasında ilgi odağı olmuştur. Bu kültün Yunanistan'a gelişi M.Ö. X. yüzyıla kadar dayanmaktadır.³¹

Euripides'in tragedyasında "Bakkha'lar" oyununda yer alan bölümler, bu tanrının özellikleri ve bu kültün inanç sistemi hakkında bilgi vermektedir. Bu oyunda yer alan bilgilere göre tanrı birden fazla adla isimlendirilmiştir. Dionysos adı Dionysos diye iki kelimeden oluşur. "Dio" tanrı anlamında kullanılmış olup "Nysa" eklenildiğinde Nysa Tanrısı anlamına gelmektedir. Nysa, Trakya'da olduğu söylenen efsanevi bir dağdır. "Dionysos" adının etimolojisinde bunun dışında "iki kez doğan" anlamında da kullanıldığı ileri sürülür. "Bakkhos" kelimesine baktığımızda "Bakkhus coşkusu kapılmak" olarak anlamlandırılır.³²

Bakkhus ayinleri hakkında en detaylı bilgi, Pompeii'de bulunan "Gizemler Evi" diye adlandırılan resimlerde bulunur. Buradaki resimlerde Bakkhus'un kimden doğduğu ve nasıl ortaya çıktığı resmedilmiştir. Özellikle Bakkhus'un ölümü ve sonrasında tekrar dirilerek tanrısallaştırılması gösterilmiştir. Dionysos gizem dininin özelliklerinden birisi de Dionysos'un insan ve tanrı biçiminde olmasıdır. Dine giren kişinin çeşitli aşamaları geçerek ruhunun tanrısallığa geçişinin sağlandığına³³ inanılmaktadır. Dionysos'un insan ve tanrı şeklinde olması yine İsa ile benzerlik göstermekte olup God-Fearerslerin Hıristiyanlığı pagan toplumuna aktarımında yardımcı olabilir.

1.1.7. Ceres

Roma'da Ceres olarak isimlendirilmiş olan bu tanrıça Yunan dünyasının buğday ve bereket tanrıçası Demeter'e karşılıktır.³⁴ Ceres kelimesi Latince'ye Demeter olarak çevrilmiş ve "Topraktan bitmek" anlamında kullanılmıştır. İlk Ceres tapınağı M.Ö. 496 yılında kurulmuştur. Aventinus tepesine tapınağın kurulması,

³¹ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 84-85.

³² Azra Erhat, *age.*, s. 91.

³³ Çiğdem Dürüşken, *age.*, s. 92-95.

³⁴ *Age.*, s. 107.

Roma'da ortaya çıkan açlığın ve kıtlığın ortadan kalkacağı umuduyla gerçekleşmiştir.³⁵

Ceres'in öyküsü, Hades'in Ceres'in kızını kaçırmaması ve onu yeryüzünde bulmaya çalışması üzerinedir. Bu konu en eski kaynak olan "Demeter'e Hymnos" adlı eserinde de uzun uzun işlenmiştir. Bu tanrıça ve kızının dinine katılmayanların iyiliklere ulaşamayacağı ve karanlıklar içinde kalacağı, katılanların ise öbür dünyada güzel bir hayata sahip olacağına bu kaynakta yer verilir.³⁶

Bu sır dine giriş Yunanistan bölgesinde herkese açık değildi. Roma egemenliğine girdikten sonra herkesin katılabileceği bir inanç haline gelmiştir. Bayram ve törenlerinin içeriğine bakıldığında ruhun ve bedenın kötülüklerden arınması, acı çekme, yeniden doğum, kurban etme ve oruç tutma gibi temalar işlenmiştir.³⁷ Ceres kültü Mitras'ın yayılmasıyla birlikte etkisini yitirmiştir. Özellikle tapınağın Mitras'ın etkisinde kalarak değişime uğraması bunun bir göstergesidir.³⁸

Bu kültürün inanç içeriğine bakıldığında acı çekme, yeniden doğum, kurban ve oruç önemli unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Bunlar Hıristiyan ve Yahudi inançlarında da bulunmaktadır. Yukarıda saydığımız öğeler, God-Fearers için Hıristiyanlığın yayılma sürecinde kolaylık sağlayıcı bir etmen olabilir. Çünkü God-Fearersler Yahudilerle ve Paganlarla temas içindedirler.

1.1.8. Paganizmdeki Kültlerin Ortak Özellikleri

Bu kültürlerin özelliklerine baktığımızda tanrılar genellikle insan ve yarı tanrı karakterlere sahip ilahi varlıklardır. Kurban törenleri yani kan akıtma hadiseleri vardır. Tanrı şarap, su ve et gibi yiyecek ve içeceklerle temsil edilmekte ve bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Tanrıların hemen hemen hepsi efsanevi bir şekilde doğmuş, düşmanları tarafından öldürülmüş, tekrar dirilerek göğe yükselmiştir. Yedikleri kutsal şeylerle insanlar, kurtarıcınının sahip olduğu doğaüstü güçleri kazanmışlardır. Özellikle Mitra, tekrar dünyaya gelerek bereketi, barış ve adaleti sağlayacaktır.³⁹ Bu özellik İsa ile benzerlik taşımaktadır. Atargatis, İsis-Osiris,

³⁵ Azra Erhat, *age.*, s. 78.

³⁶ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 107-111.

³⁷ *Age.*, s. 117-120.

³⁸ *Age.*, s. 125.

³⁹ Mehmet Çelik, *age.*, s. 223.

Kybele, Jüpiter, Mitra, Dionysos, Ceres kültlerinin sahip olduğu bazı dini unsurların gentilenin Hıristiyanlığa geçişleri evresinde kolaylık sağladığı düşünülebilir. Pagan gelenek ve inançlarında var olan Hıristiyanlığa dair elementleri God-Fearerslerin bilmesi Hıristiyanlığa geçişlerinde yardımcı bir araç olduğu fikrini ortaya çıkarır.

Romalılar hakimiyet altına aldıkları yerlerde insanların inançlarını yok etmeyi değil, kendilerinin sahip oldukları dini yapılarla birleştirmeyi seçmişlerdir. İmparatorluğun ayakta kalabilmesi ve devamı için hakimiyeti altına aldıkları ulusların tanrılarını kolayca kabul etmişlerdir. Bu durum Roma sınırları içinde çok çeşitli tapınaklar inşa edilmesine neden olmuştur.⁴⁰ İnsanlar istediği heykeli kutsal sayabilirlerdi.⁴¹ İstedikleri zaman uygun bulmadıkları tanrıyı başka bir tanrı ya da tanrıça ile değiştirebiliyorlardı.⁴² Kişinin bir inancı seçmesinin önünde herhangi bir engel yoktu.⁴³

Roma sınırları içinde Hıristiyanlık ortaya çıktığı zaman Roma'nın büyük bir bölümünün paganist bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Paganizm farklı kültürler ve inançlar ile iç içe girerek değişim yaşamıştır. Böyle bir değişime açık olan Roma dini altyapısında paganist düşünceye sahip olan bireylerin başka dinin inançlarına tabi olmasına herhangi bir engel yoktur. Paganizmin özellikleri ve Roma'nın dine bakış açısı incelendiğinde God-Fearerslerin oluşumu için gerekli ortamın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca pagan toplumu içinde yaşayan God-Fearerslerin Yahudilerin bazı inançlarını almalarında pagan toplum tarafından herhangi bir engel söz konusu olmayabilir. Böylelikle God-Fearersler Yahudi hayatı içinde yer alabilir. Aynı şekilde Hıristiyan dünyasına katılımlarının önünün açık olduğu da söylenebilir.

⁴⁰ Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk Geç Antikçağ' da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul, 2017, s. 53-54.

⁴¹ Çiğdem Dürüşken, *Romanın Gizem Dinleri*, s. 63.

⁴² Aytunç Altındal, *Üç İsa, Paganlık Musevilik Hıristiyanlık*, Çev.: Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 20-21.

⁴³ Erhan Altunay, *age.*, s. 66.

1.2. Yahudilik

M.Ö. 586'da Babil sürgününden sonra kurulan Yahuda Krallığı'nın "Yahuda" isminden⁴⁴ ya da Hz. Yakup'un oğullarından biri olan "Yahuda" kelimesinden "Yahudi" terimi ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Yahudi toplumunun dinine de "Yahudilik" denilmiştir. Başka bir tanımda ise, "Yahudilik" Kutsal Kitap'ta bulunmayan, Yahudilerin Helenizm etkisinde kaldığı süreçte Grekçe "Judaismos" kelimesinden türetilmiş dini ve bir ulusu ifade eden kelimedir.⁴⁶

Günümüzde "Yahudi" kelimesiyle anlatılmak istenen, sadece bir ırk değil aynı zamanda o ırkın dininin ve kültürünün adıdır.⁴⁷ Temel olarak bakıldığında Yahudilik dini diğer insanlara kapalı gibi görünür ve bu dinin sadece Yahudi ırkına gönderildiği konusu hep tartışılır. Bu bağlamda çeşitli örneklerle ve açıklamalarla Yahudilikte seçilmişlik ve Yahudi evrenselliği konusunda bilgi vermek faydalı olacaktır.

Seçilmişlik doktrininin, Tevrat ve Yahudi literatürü incelendiğinde çeşitli dönemlerde farklı olarak ele alındığı söylenebilir. Bu durum İsrailoğullarının tanrının kutsal kavmi olarak seçilmiş olması bilgisine dayandırılır.⁴⁸ Yahudi tarihi içerisinde farklı Tanrı kavramları kullanılmıştır. Tanrı önünde Yahudilerin ve diğer toplulukların statüleri doğrultusunda değişik anlayışlar ortaya çıkmıştır. Babil sürgününden önce Yahudilerin tanrısına Yahudi olmayan kişiler de tabii olabiliyorlardı. Sürgünden sonra dini ve etnik özellikleri içeren, kutsal toprak anlayışına dayalı bir tanrı anlayışı ortaya çıkmıştır. Süleyman Mabedinin tekrar inşası döneminde Yahudi toplumunun dışı kapalılığı söz konusuydu. Ezra ve Nehemya ile birlikte "Seçilmiş İrk" doktrininin oluştuğu söylenebilir. M.S. II. yüzyılla birlikte resmi din değiştirmeye yönelik sistemin ortaya çıktığı; öncesinde ise

⁴⁴ Fuat Aydın, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

⁴⁵ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk Yayınları, Konya, 2012, s.168

⁴⁶ Yusuf Besalel, "Yahudilik", *Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 3*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001, s. 766.

⁴⁷ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 155.

⁴⁸ Salime Leyla Gürkan, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, 2005, s. 25.

Yahudiler ile diğer topluluklar arasında ayrışmaların ve kaynaşmaların olduğu düşünülebilir.⁴⁹

I. yy. da yaşamış olan Rabbi Yohanan, Tesniye’de geçen "Siz Tanrınız RAB için kutsal bir halksınız. Tanrınız RAB, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti."⁵⁰ cümlelerini yorumlayarak seçimin aslında İsrailoğulları tarafından yapıldığını, Tanrı tarafından yapılmadığını savunur. Tanrının sunduğu Tora’yı bütün milletler içinden sadece İsrailoğulları kabul etmiştir. “Seçilmişlik” ile ilgili olarak ifade edilen üstünlük ve ayrıcalık değil sorumluluk olgusudur.⁵¹ Bu doktrin Yahudi Tarihi süreci içerisinde çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.⁵² Fakat Yahudi kimliğinin en önemli unsuru olmuştur.⁵³

Yahudiliğin sadece Yahudilere ait bir din görülmesinden dolayı misyoner karakterli olmadığı düşünülür. Tevrat’ta Yahudilik dininin sadece Yahudilere ait olmadığı, diğer kavimlere de açık olduğunu gösteren bölümler vardır. Peygamberlerin İsrailoğulları içinde görevleri olduğu gibi diğer milletler içinde de Peygamberlik yaptıkları bilinmektedir. Bazı hahamlar Yahudilerin sürgüne gönderilmesinin sebebinin daha çok yabancıyı dine çekmek olduğunu belirtmişlerdir. M.S. II. yüzyıldan sonra Yahudiliğe geçen kişiler ile çeşitli sıkıntılar yaşanmasından sonra misyonerlik faaliyetlerinden vazgeçilmiştir. Yahudiliğe girmek daha da zorlaştırılmıştır.⁵⁴ Yahudilik her ne kadar sadece Yahudilere özgü⁵⁵ bir din gibi olsa da Tanah’ta diğer kavimlere de açık bir din olduğuna ve evrensel oluşuna ait pasajlar vardır.

"RAB'be hizmet etmek,

O'nun adını sevmek,

⁴⁹ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik’te İhtida Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, 2002, s.

⁵⁰ Tesniye 7:6.

⁵¹ Yusuf Besalel, “Seçilmişlik”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 3, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2002, s. 571.

⁵² Fuat Aydın, *age.*, s. 23.

⁵³ Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç, İbadet)*, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., Samsun, 2013, s. 329.

⁵⁴ Baki Adam, “Yahudilik”, (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 680 İlmi Eserler Serisi 117, 3. Baskı, Ankara, 2010, s. 230-231.

⁵⁵ Yasanın Tekrarı 4:19-20: “Gözlerinizi göklere kaldırıp güneşi, ayı, yıldızları –gök cisimlerini– görünce sakın aldanmayın; eğilip onlara tapmayın. Tanrınız RAB bunları göğün altındaki halklara pay olarak vermiştir. Size gelince, RAB, bugün olduğu gibi kendi halkı olmanız için, sizi alıp demir eritme ocağından, Mısır’dan çıkardı.” Yasanın Tekrarı 7:6: “-Siz Tanrınız RAB için kutsal bir halksınız. Tanrınız RAB, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti.”

Kulu olmak için O'na bağlanan yabancıları,
Şabat Günü'nü tutan, bayağılaştırmayan,
Antlaşmama sınırsız bağlı kalan herkesi,
Kutsal dağıma getirip
Dua evimde sevindireceğim.
Yakmalık sunularıyla kurbanları
Sunağimde kabul edilecek,
Çünkü evime 'Bütün ulusların dua evi' denecek."⁵⁶

Yeşaya'da geçen bu pasajlar Yahudiliğe yabancıların da girebileceğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Yahudiliğin sadece Yahudilere özgü bir din olmamasının yanında Tanah incelendiğinde evrensellik ilkelerini de içermesinden dolayı gentileye de hitap ettiği söylenebilir.

Çok uzun bir tarihe sahip olan Yahudiliğin dönemleri hakkında ana hatlarıyla bilgi verilip bu dönemler içerisinde özellikle Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve yayıldığı dönemleri belirtmek gerekirse; Atalar Dönemi (M.Ö. 1800-1600), Mısır dönemi ve Köleleştirme (M.Ö. 1600-1300), Musa Dönemi ve Mısır'dan Çıkış (M.Ö. 1300-1250), Yeşu Dönemi ve Kenan'a Yerleşme (M.Ö. 1250-1200), Hakimler Dönemi (M.Ö. 1200-1000), Krallar Dönemi (M.Ö. 1600-1300), Krallığın İkiye Bölünmesi (M.Ö. 930-722), İsrail Krallığı: Asur Sürgünü (M.Ö. 722), Yahuda Krallığı: Babil Sürgünü (M.Ö. 586), Pers İmparatorluğu Dönemi (M.Ö. 538-333), Helenistik Dönem, (M.Ö. 332-63), Yahudi Haşmoniler Dönemi (M.Ö. 142-130), Roma Yönetimi ve II. Mabel'in Yıkılması (M.Ö. 63- M.S. 70).⁵⁷ Bu dönemlerden Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönem öncesi ve sonrası dönemler olan "Helenistik Dönem" ve "Roma Yönetimi ve II. Mabel'in Yıkılması" dönemleri hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Çünkü God-Fearerslerin oluştuğu ve geliştiği zemini anlamak için bu dönemler önemlidir.

1.2.1. Helenistik Dönem, (M.Ö. 332-63)

"Helenizm" M.Ö. 334 ile M.Ö. 323 yılları arasında Büyük İskender'in Asya'yı fethi sonucunda Batı kültürüyle Doğu kültürünün etkileşim içine girmesi ile

⁵⁶ Yeşaya 56: 6-7.

⁵⁷ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 157-171.

oluşan sürece denir.⁵⁸ Yahudiler, Büyük İskender'in Yahuda'yı ele geçirmesiyle birlikte Helenizmin etkisi altına girdiler.⁵⁹ İskender öldükten sonra topraklar krallıklara bölünerek Yahuda bölgesi önce Ptolemi ve sonra Selevkid krallığı egemenliği altına girdi. Ptolemi Krallığı döneminde Filistin'in işgal edilmesi birlikte birçok Yahudi'nin İskenderiye'ye savaş ortamından uzaklaşmak için göç ettikleri ya da bazı kaynaklara göre de sürgün edildikleri ifade edilir. Geldikleri İskenderiye'de dilin ve kültürün farklı olmasından dolayı zaman içinde Grekçe isimler kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde "Yetmişler" (Septuagint) adı verilen Tevrat'ın Yunancaya çevirisi yapılmıştır. Yine bu dönemde Yahudi kölelerin serbest bırakıldığı, Yahudilerin paralı asker olarak krallıkta yer aldığı bilinmektedir. Bunlara bağlı olarak Grek kültürünün etkisinin Yahudiler üzerinde artmış olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde Mısır'da Yahudiler için bir mabet ve üç sinagog inşa edildi.⁶⁰

Ptolemi Krallığı ile Selevkid Krallığı arasındaki savaşın sonucunda Filistin Selevkid Krallığı'nın idaresi altına girdi ve Ptolemi taraftarları Mısır'a göç etti. Selevkid Kralı III. Antiochus Epiphanes, Filistin'deki Yahudilere herhangi bir baskı uygulamamış aksine hoşgörülü davranmıştır. Ayrıca Yahudilerin dinlerini yaşamaları ve dini kuralları uygulama noktasında hoşgörü sahibiydi. Fakat Antiochus IV. Epiphanes döneminde Filistin'deki Yahudiler, Yahudi hukukunun feshedilmesi birlikte sıkıntılı sürece girdiler. Bunun sonucu olarak M.Ö. 167'de Makabiler ayaklanması gerçekleşmiştir.⁶¹ Yahudiler bu ayaklanmada başarılı olmuşlardır. Bu bölgede Haşmoni dönemi başlamıştır. Yahudiler yarı bağımsız bir devlete sahip olmuştur. Filistin ve Diaspora Yahudiliği diye adlandırılan iki çeşit Yahudilik ortaya çıkmıştır.⁶² Filistin Yahudisi olan kişiler Aramice; Diaspora Yahudisi olanlar Helenizmin etkisiyle Yunanca konuşurlardı. "Diaspora Yahudiliği" yerine "Helenistik Yahudilik" ismi de kullanılmıştır. Dil ve kültürde yaşanan değişimler Helenist Yahudiliği de etkilemeye başlamıştır. Dildeki kavram farklılığından dolayı

⁵⁸ Dursun Ali Aykıt, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 22.

⁵⁹ Fuat Aydın, *age.*, s. 43.

⁶⁰ Dursun Ali Aykıt, *age.*, s. 24-25.

⁶¹ *Age.*, s. 26-27.

⁶² Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 168.

Gentileye açılım, misyonerlik, ölüm sonrası ruhun devamlılığı gibi konular ön plana çıkmıştır.⁶³

Helenizme bağlı olarak Yahudilerin dil ve kültürlerinde yaşadıkları değişimin ve Diaspora Yahudiliğinin ortaya çıkması God-Fearerslerin oluşum aşamasına katkı sağlayabilir. God-Fearerslerin Yahudiliğin diasporaya taşınması sonucunda Yahudilerin gentile toplumu içeresine dahil olmasıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Helenistik dönemin başka bir özelliği de Filistin Yahudileri içinde mezheplerin ya da cemaatlerin oluşmasıdır. Bu grupların Helenizm'in etkisine bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu gruplar ana yapıda Ferisilik, Sadukilik ve Essenilik'tir.⁶⁴ Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Yahudilerin Ptolemi, Selevkid krallıkları ve Haşmoni hanedanlığı zamanında çeşitli siyasal, sosyal ve kültürel etkiler altında kalma sonucu bu mezhepler oluşmuş olabilir. Şimdi Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde var olan bu mezhepler hakkında bilgi verelim.

1.2.1.1.Ferisiler

İbranice 'Peruşim' (ayrı olmak) kelimesinden gelmektedir. Bu mezhebin ideolojisi M.Ö. V. yüzyıla kadar gider. Fakat M.Ö. 135'ten sonra tam olarak şeklini alır.⁶⁵ M.S.70'ten sonra Ferisiler ortadan kaybolmuştur. Bunun yerine devamı sayabileceğimiz Rabbinik Yahudilik oluşmuştur. Tanah'ta açık şekilde yer almamasına rağmen Tanah'ın sözlü yorumlarında bulunduğu için ruhun ölümsüzlüğü ve tekrar diriliş Ferisiler'in inanç esaslarındandır. Buna bağlı olarak da cennet ve cehenneme inanırlar.⁶⁶ Yahudi şeriatına ve geleneklerine sıkıca bağlıdırlar. Kaderin kişinin kendi elinde olmadığı yani tanrısal kadere inanırlar.⁶⁷ Ferisiler Tanrının sadece Yahudilerin tanrısı olduğuna değil tüm insanlığın tanrısı olduğuna inanırlardı. İnsanların Yahudiliğe girebileceği ve Tanrıya inanabilecekleri düşüncesine sahiptirler. Dini yayma hususunda hemfikirdiler.⁶⁸ Ferisiler Haşmoniler Dönemi'nde büyük bir güç olmaya başladılar buna bağlı olarak Yahudi dini hayatı üzerinde etkili

⁶³ Dursun Ali Aykıt, *age.*, s. 34-35.

⁶⁴ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 170.

⁶⁵ Yusuf Besalel, "Farisiler", *Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 1, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 2001*, s. 174.

⁶⁶ Fuat Aydın, *age.*, s. 58-59.

⁶⁷ Mehmet Aydın, *age.*, s. 191.

⁶⁸ Solomon Zeitlin, "The Pharisees:A Historical Study", *The Jewish Quarterly Review*, Vol.52, No:2 (Oct. 1961), s. 116.

oldular.⁶⁹ Ferisilerle birlikte Yahudiliğin dışarıya açılımları gerçekleşmiştir. Yahudiliğin sadece Yahudilerin dini olduğu görüşünde değişime sebep olmuştur. God-Fearersler kendileri için açılan bu kapıyı kullanarak Yahudilik içinde yer bulabildiler. Ferisilerin ruhun ölümsüzlüğü, tekrar diriliş, cennet ve cehennem gibi inanış biçimlerine sahip olmaları God-Fearerslerin ilgisini Yahudiliğe çekmiş olabilir.

1.2.1.2.Sadukiler

“Saduki” kelimesi kesin olmamakla birlikte Kral Davud ve Süleyman döneminde kohenlik yapmış “Sadok” isimli kişiden geldiği düşünülür.⁷⁰ Kendilerine ait metinleri olmadığından onlar hakkındaki bilgiye başka kaynaklardan ulaşılmaktadır.⁷¹ Sadukilerin M.Ö. II. yüzyıldan M.S. I. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olduğu söylenir. Onların II. Mabet döneminde Mabet ile sıkı ilişkileri vardı. Yüksek Kâhinlik kurumunda ve dini yargı organlarında yer alırlardı. Bu nedenle halkla iç içe olmaları sınırlıydı.⁷² Sadukilerin görüş ve prensipleri, tek kaynak olarak Tanah’ı kabul ederlerdi. Tekrar dirilişe inanmazlar ve ölümsüz ruhu kabul etmezlerdi. Buna bağlı olarak da şeytan ve melekleri yok sayarlardı.⁷³ Kadere inanmazlardı. İyilik ve kötülük tercihi insanın kendisine bırakılırdı.⁷⁴ Sadukilerin Romalıların Mabeti yıkmasıyla birlikte sonunun geldiği kabul görür.⁷⁵

Sadukilerin halkla iç içe olmamaları ve sürekli Mabet hayatı içinde yaşamaları, Yahudi olmayan God-Fearerslerin Yahudi kültür ve inançlarına ulaşmalarına engel teşkil ettiği düşünülebilir. Yani Sadukilerin Yahudi olmayanlardan uzak durmaları God-Fearerler ile neredeyse temaslarını ortadan kaldırmıştır.

⁶⁹ Solomon Zeitlin, *age.*, s. 117-119.

⁷⁰ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul, 2001, s. 229.

⁷¹ Fuat Aydın, *age.*, s. 56.

⁷² Yusuf Besalel, “Saduçiler”, *Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 3, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.*, İstanbul, 2001, s. 558.

⁷³ Yaşar Kutluay, *age.*, s. 233.

⁷⁴ Mehmet Aydın, *age.*, s. 191.

⁷⁵ Yaşar Kutluay, *age.*, s. 234.

1.2.1.3. Esseniler

Bu mezhebin ismi etimolojik olarak iki şekilde açıklanır. Birincisi ‘mütevazi, dindar’, ikincisi ‘sessiz sakin kişi’ dir. Evlilik ve beden zevklerinden uzak duran, şabat kurallarını harfiyen yerine getiren, Tora’nın Levililer kitabına uyan, kendini dine adanmış bir mezheptir.⁷⁶ M.Ö. II. yüzyılda da ortaya çıkmışlardır. Ölüdeniz Yazmaları’nın bu mezhebe ait olduğu belirtilmektedir.⁷⁷ Sayıları 4 bine kadar ulaşmaktadır. M.S. 70’e kadar yaşadıkları tahmin edilmektedir. I. yüzyılda dünyanın sonunun yaklaştığı inancına sahip olan popüler bir gruptu. Ticaretle uğraşmazlar ve kominal olarak yaşarlardı. Dışarıya kapalı bir gruptu. Bu grup hakkında Mabedin yıkılmasından sonra herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁷⁸

Diğer toplumlara kapalı olması ve içe dönük yapıları nedeniyle Esseniler, God-Fearers gibi grupları Yahudilik dışına itmişlerdir. Kısacası sahip oldukları katı kurallardan dolayı God-Fearerlerin kendi topluluklarına karışmalarına çok da sıcak bakmamışlardır.

Helenizmin etkisinin sonucu olarak ortaya çıkan Yahudi mezhepleri Yahudilik tarihinde önemlidir. En önemlileri ve ana çatıda olan Ferisilik, Sadukilik ve Essenilik mezheplerinden Ferisilik mezhebi ön plana çıkmaktadır. Sadukiler ve Esseniler Mabed’in yıkılmasıyla tarih sahnesinden silinmiştir. Ferisiliğin Rabbinik Yahudilik altında devam ettiği bilinmektedir. Ferisi mezhebinin inanç esasları ve düşünce dünyası, gentile olan kişilerin Yahudiliğe girmesine imkân sağladığı düşünülmektedir. Bu bağlamda Ferisiler dinlerinde yaptıkları açılımlarla God-Fearersleri de toplumlarına ve dinlerine davet etmiş olabilirler.

1.2.2. Roma Yönetimi ve II. Mabed’in Yıkılması (M.Ö. 63- M.S. 70)

Romalıların Yahuda Krallığına son vermesinden sonra Yahuda’ya Romalılarca Herod getirilmiş ve onun tarafından yönetilmiştir. Yahuda, Herod’un ölümünden sonra tamamen Roma yönetimine girmiştir.⁷⁹

Yahudilerin Roma İmparatorluğu’nun hakimiyet altına girmesi M.Ö. I. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Yahudiye, Roma İmparatorluğu’nun bir eyaleti

⁷⁶ Yaşar Kutluay, *age.*, s. 236-237.

⁷⁷ Mehmet Aydın, *age.*, s. 192.

⁷⁸ Fuat Aydın, *age.*, s. 60-61.

⁷⁹ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 170.

olarak varlık göstermiştir. Roma Yahudiye' yi doğrudan değil, kendine sadık vekil krallar ve bir maliye memuru atayarak yönetmiştir. Atanan bu kişi ve çevresindekilerin Yahudi olmamalarına rağmen, Roma yöneticileri Yahudilerin kendi içinde sahip oldukları iç hukukun yönetimlerinde icrasına ve sosyal-medeni aktivitelerinin devam etmesine müdahil olmamışlardır.⁸⁰

Yahudiler, bu dönemde pagan inancına sahip olan Romalılara bağlı kalmışlar ve Roma İmparatorluğu içinde tek tanrılı dine mensup olmuşlardır.⁸¹ Romalı yöneticiler, M.S. 66'larda Roma'da baş gösteren ekonomik sıkıntı sonucu Yahuda'dan gerekli parayı ve hazineyi sağlamak için mabedin yağmalanmasını emretmişlerdir. Mabedin yağmalanmasını istemeyen Yahudiler ise Roma'ya isyan etmişlerdir.⁸² M.S. 70 yılı içerisinde isyan şiddetli bir şekilde bastırılmış ve mabet ele geçirilip yağmalanmıştır. Neredeyse bir milyondan fazla Yahudi öldürülmüş ve binlercesi esir alınmıştır. Bu durum M.S. 74 yılına kadar devam etmiştir ve Yahudiler sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmışlardır.⁸³ M.Ö. I. yüzyılda Romanın egemenliğine giren Yahudiler bu imparatorluk içinde tek tanrılı din olarak yeterli ilgiyi görememişlerdir ve pagan inancıyla iç içe yaşamaya başlamışlardır. Romalıların Yahudiler için önemli olan Mabet'i yıkmasıyla birlikte tekrar sürgün hayatına başlamışlar ve gittikleri yerlerde de özellikle dinlerini devam ettirebilmek için sinagoglar inşa etmişlerdir. Mesih fikrinin ön planda olduğu M.S. II. yüzyılda, "Bar Kohba" adında kendisini Mesih olarak gören bir kişinin önderliğinde çıkan ve bu kişinin adıyla isimlendirilen bir isyan çıkmıştır. Romalılar tarafından isyan bastırılmış olup Kudüs'te kalan son Yahudiler de sürülmüştür. M.S. III-V. yüzyıllarda Mişna ve Talmud oluşturulmuştur. Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduğu süreç içinde Yahudiliğe karşı ciddi bir rakip olmuştur.⁸⁴

Roma İmparatorluğu'nda Paganizm ve Yahudilik din olarak yerini almıştır. Yahudilerin tarih boyunca sürgün hayatı yaşamaları onların farklı bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Bu durumun sonucu olarak Yahudiler genellikle paganist

⁸⁰ Simon Baker, *age.*, s. 245-248.

⁸¹ Zafer Duygu, *age.*, s. 78.

⁸² Simon Baker, *age.*, s. 252-253.

⁸³ Simon Baker, *age.*, s. 289-291.

⁸⁴ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 171.

yapıya sahip olan Roma İmparatorluğu içinde çeşitli kültürler ve inançlarla karşılaşmışlardır.

1.3. Hıristiyanlık

“Hıristiyanlık”, Batı dillerinde “Christianisme”, “Christimism” şeklinde adlandırılan Yunanca “Khristos”, Latince “Christus” sözcüğünden türetilmiş olan, Hıristiyan dini anlamına gelen kelimeye denir. İbranice “Maşiah” kelimesinin çevirisi olan “Khristos” sözcüğü Mesih anlamındadır. “Mesih” kelimesi de “yağlanmış”, “kutsanmış” anlamındadır.⁸⁵

Hıristiyanlığı genel manada kavramak için Roma İmparatorluğunun resmi dini olduğu zamana kadar kısa bir tarihsel sürecini vermek yerinde olacaktır. Hıristiyanlığın ilk tebliği aşamasında oluşan grupları ve fikirleri incelemek konumuz açısından önemlidir. Hıristiyanlığın ilk dönemleri, özellikle de Roma İmparatorluğunun yönetimi altında geçtiği için Roma-Hıristiyan ilişkileri de incelenmiştir.

Hıristiyanlığın tarihsel süreci şöyledir; M.Ö. 4 veya 6 yılında İsa doğmuştur. Kutsal Kitap ve yorumlarında Meryem’den doğan İsa’nın Yakup, Yusuf, Jude ve Simon adında erkek kardeşleri olduğu, kız kardeşlerinin de olduğu fakat isimlerinin verilmediği, Yusuf adında birinin de babası olduğu ifade edilir.⁸⁶ İsa’nın gençliği ve çocukluğuna dair bir bilgi bulunmayıp, Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesiyle birlikte tebliğe başladığı bilinmektedir. M.S. 30’da Roma yönetimi tarafından çarmıha gerilerek öldürülmüştür ve Hıristiyanlara göre üç gün sonra tekrar dirilip göğe yükselmiştir. Başlangıçta İsa’ya karşı olan günümüz Hıristiyanlığının mimarı olan Pavlus, M.S. 47-48’lerde Şam Vizyonu görerek İsa Hareketine katılmış ve misyon faaliyetlerinde bulunarak seyahatlere başlamıştır. M.S. 48’de Havariler Konsili⁸⁷ yapılmıştır. Bu konsille birlikte Hıristiyanlık içinde Yahudi Hıristiyanlığı

⁸⁵ Mehmet Bayrakdar, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 179.

⁸⁶ Matta 1: 18, Luka 2:22

⁸⁷ Havariler Konsili: Kudüs Konsili olarak da adlandırılır. Pavlus’un Kudüs’te Havarilerle yaptığı konsil olarak bilinir. Bu konsilin olup olmadığı konusunda şüpheler bulunmaktadır, Bknz., Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 61, Yeni Ahit’te Havariler Konsil’nin yapıldığına dair bilgiler Galatyalılar 2:1-10 ve Resullerin İşleri 15:1-34’te yer almaktadır.

ve Gentile Hıristiyanlığı adı altında iki anlayış ortaya çıkmıştır. M.S. 49-52 tarihleri arasında Pavlus, ikinci misyon faaliyetlerine başlamış Suriye, Makedonya, Yunanistan ve Antakya'ya gitmiştir. M.S. 50'lerde Gentile Hıristiyanlığı güçlenmeye başlamıştır. M.S. 52-57 yılları arasında üçüncü misyon gezisi olarak Efes ve Balkan kiliselerine gitmiştir. M.S. 54-68 yılları arasında Hıristiyanlar Roma imparatorluğu tarafından düşman ilan edilmiştir. M.S. 64'te Petrus ölmüş, M.S. 67'de Pavlus da Roma'da öldürülmüştür. M.S. 66-70 Markos İncili'ni yazılmıştır. M.S. 70'lerde "Hıristiyanlık" diye isimlendirilen hareket Antakya, İskenderiye ve Roma'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. M.S. 81'de Roma İmparatoru Titus Hıristiyanlara karşı baskısını arttırmıştır. M.S. 85-90'larda Matta ve Luka İncilleri, M.S. 90-110'larda da Yuhanna incili yazılmıştır. M.S. II. yy. da Hıristiyanlık Gentile arasında yayılmaya başlamıştır. Bu döneme aynı zamanda Hıristiyanlığın yavaş yavaş Yahudilikten ayrıldığı dönem de diyebiliriz. M.S. III. yy. Hıristiyanlar Roma İmparatorluğu yönetiminde baskı altında yaşamışlardır. M.S. IV. yüzyılda Constantine'nin Roma İmparatoru olmasıyla Hıristiyanlar baskı ve zulümden kurtulmuşlardır. M.S. 380'de İmparator I. Teodosius Hıristiyanlığı Roma'nın resmi dini ilan etmiştir.⁸⁸

Hıristiyanlığa bütün olarak baktığımızda onun teolojisi Tanrının değil İsa'nın üzerine kurgulanmıştır.⁸⁹ Onun için konumuzu İsa çerçevesinde genişletmekte fayda vardır. İsa'nın başlangıçtaki kimliği ve söylemi ayrıca sonraki durumu konularına açıklık getirmek önem arz etmektedir. Kaynaklara baktığımızda karşımıza iki farklı İsa figürü ortaya çıkar. Birinci figürü Tarihsel İsa olarak ifade edebiliriz.⁹⁰ Matta'ya göre:

"O günlerde Vaftizci Yahya Yahudiye Çölü'nde ortaya çıktı. Şu çağrışı yapıyordu: "Tövbe edin! Göklerin Egemenliği yaklaşmıştır."⁹¹

İnsanlara yaklaşan son konusunda uyarılarda bulunmuş, Tanrının emir ve yasaklarına uyularak ona iman edilmesini söylemiştir,

"Yahya'nın tutuklanmasından sonra İsa, Tanrı'nın Müjdesi'ni duyura duyura Celile'ye gitti. "Zaman doldu" diyordu, "Tanrı'nın Egemenliği yaklaştı. Tövbe edin, Müjde'ye inanın!"⁹²

⁸⁸ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 217-227.

⁸⁹ Mehmet Bayrakdar, *age.*, s. 182.

⁹⁰ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığının Yayınları, Ankara, 2010, s. 85-86.

⁹¹ Matta 3: 2.

Burada Tanrının emir ve yasaklarına uyması ve yapılmış olan günahlar için tövbe edilerek onun egemenliğine hazır olunması gerektiği vurgulanmıştır.

“İsa, “Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim” diye yanıtladı.”⁹³

İsa Onikiler'i şu buyrukla halkın arasına gönderdi: “Öteki ulusların arasına girmeyin. Samiriyeliler'in kentlerine de uğramayın. Bunun yerine, İsrail halkının yitik koyunlarına gidin.”⁹⁴

“Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim.”⁹⁵

Burada ise İsa'nın Yahudi şeriatına devam edeceği, sadece Yahudilere karşı sorumluluklarını yerine getireceği söylenmiştir.

Yukarıdaki İsa'nın söylemleri insanların sadece Tanrı'ya iman etmesi gerektiği, Yahudi şeriatının devam etmesi ve onun buyruklarına uyulması üzerinedir.

İsa Yahudilerin Mesihi olduğunu iddia ettikten sonra M.S.30'da çarmıha gerilerek hayatına son verilmiştir. Taraftarları İsa hakkında farklı inançlar içine girmiştir. Kesin olmamakla birlikte İsa öldükten 7 yıl sonra görüş ayrılıkları başlamıştır. Bu tartışma noktaları en temelde İsa'nın tabiatı, havarilik ve Yahudi şeriatı ile olan ilişkileri çerçevesinde olmuştur.⁹⁶ İsa'nın ölümünden sonra Pavlus'un fikirleri doğrultusunda İsa tanrısallaştırılmıştır.⁹⁷ Bu hususlar sonucunda kısaca Yahudi ve Gentile Hıristiyanlığı oluşmuştur.⁹⁸ Bu netice M.S.48'de yapıldığı ileri sürülen Havariler Konsili ile birlikte açığa çıkmıştır.⁹⁹ Yani İsa'nın başlangıçta tanrıya iman edilmesi konusunda söylemleri varken ölümünden sonra kendisi tanrıyla aynı kategoriye alınarak Tarihsel İsa'dan İnancın İsa'sına dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle birlikte iki farklı Hıristiyan anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunlar, Yahudi Hıristiyanlığı ve Gentile Hıristiyanlığı'dır.

1.3.1. Yahudi Hıristiyanlığı

İsa'nın kardeşi olarak bilinen Yakup tarafından idare edilip yönetilen İsa gibi Yahudi şeriatını kabul eden fakat bazı durumlarda farklı yorumlarda bulunan bir

⁹² Markos 1: 14-15.

⁹³ Matta 15: 24.

⁹⁴ Matta 10: 5-6.

⁹⁵ Matta 5: 17.

⁹⁶ Hans- Joachim Schoeps, *Yahudi Hıristiyanlığı*, Çev.: Ekrem Sarıkçıoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 17-24.

⁹⁷ Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç, İbadet)*, s. 364.

⁹⁸ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 222-223.

⁹⁹ *Age.*, s. 223.

Hıristiyanlık oluşumudur.¹⁰⁰ M.S. 48/49 yıllarındaki Havariler Konsili'nde Yahudi – Hıristiyan bir grubun var olduğu ve bu grubun Ebionitlerin temelini oluşturduğu söylenir.¹⁰¹ Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki Ebionitlerin, Nasıralılar diye adlandırılan grupla aynı olduğu kilise babaları tarafından ifade edilir. Fakat farklı olduğunu söyleyen kilise babaları da vardır.¹⁰² “Ebion” kelimesi iki şekilde açıklanır. Birincisi yoksul anlamına gelir ve İsa'yı tanrı olarak tanımadıklarından dolayı isimlendirilmiş denilebilir. İkincisi ise bu kelimenin bu grubu kuran kişinin ismi olduğudur. Ebionitlerden ilk olarak II. yüzyılda bahsedilse de onlar M.S. 66-70'lerdeki Yahudi isyanından sonra tarih sahnesinde olduğu düşünülebilir.¹⁰³ Hz. İsa'yı bir ilah olarak değil beşer-insan olarak görürler. “Yahudi İncili” adında kitapları vardır. Ebionitlerin Kudüs ve Filistin bölgesinde yaşadıkları, Romalıların ve Yahudilerin baskısından dolayı Pella ve Kohaba'ya gittikleri bilinmektedir. M.S. 6. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarının sürdürmüşlerdir.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde var olan diğer kayda değer gruplar şunlardır: Elkasaytlar (Elkesaites) Yahudi asıllı Hıristiyan bir gruptur. Suriye bölgesinde kurulmuştur. Elkasayt isimli aslen Yahudi olan bir Hıristiyan tarafından oluşturulmuş bir gruptur. “Vahiyler Kitabı” adlı kitabı kullanmışlardır. Tek tanrı olarak Allah inancını benimserler, abdest ve boy abdesti alırlardı. Hz. İsa'yı bir insan ve son peygamber olarak görüp bir kurtarıcı olarak nitelerler. III. yüzyılda Suriye, Filistin ve Irak'ta yaygın şekilde bulunan Elkasaytlar, aynı yüzyılın sonuna doğru ortadan kaybolmuştur.

Hypsistarianlar, Tanrı'ya isim olarak verdikleri “Hypsistos” kelimesinden dolayı kendileri de bu kelimeyle isimlendirilirler. M.Ö. 200'lerde bu grubun varlığı söz konusudur. Tanrı inancı olan ve ona ibadet edenler olarak da isimlendirilirler. Tek tanrı inancı ön plandadır. Yahudi bir grup olarak görünse de gerçekte bir Hıristiyan cemaat denilebilir. Tanrı'nın bir yaratıcı ve İsa'nın bir peygamber olduğunu savunurlar. Yaşadıkları yerler, İstanbul Boğazı, Göreme, Güney Rusya, Kuzey Karadeniz'dir. Bu grubun M.S. IV. yüzyıla kadar yaşadıkları bilinmektedir.

¹⁰⁰ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 223.

¹⁰¹ Hans- Joachim Schoeps, *age.*, s. 35-36.

¹⁰² Hans- Joachim Schoeps, *age.*, s. 27.

¹⁰³ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 38.

İbadet yerleri Katolik Kiliselerine dönüştürülerek Katolikleştirildikleri düşünülmektedir.¹⁰⁴

Yahudi Hıristiyanlığı'nda tek tanrıcılık, İsa'nın beşerî bir insan olarak görülmesi, Yahudiliğin kurallarını uygulama, ırk bakımından Yahudiliğin ön plana çıkması göze çarpan önemli özelliklerdir. Yahudiler Mesih'in gelmediğini iddia eder fakat Yahudi Hıristiyanlar Mesih'in geldiğini ve onun da İsa olduğunu söylerler. Yahudi Hıristiyan olarak kabul edilen grupların son dönemlerine baktığımızda belli bir süreç yaşadıktan sonra bazılarının tarih sahnesinden kayboldukları görülmektedir. Bu oluşumların, İsa'yı Mesih olarak görmeyen Yahudiler ile İsa'ya tanrı gözüyle bakan Hıristiyanlar arasında kaybolup gittiği düşünülebilir.

Yahudi-Hıristiyanların Yahudi Şeriatı'nı kabul etmeyi şart koşmaları gentilenin bu harekete girmesine engel teşkil eder. God-Fearerslerin de bu gentile toplumunun bir parçası olması ve Yahudi şeriatını tamamen yerine getirmediikleri için onların Yahudi Hıristiyanlığı çemberinin dışında kalmayı tercih ettikleri belirtilebilir.

1.3.2. Gentile Hıristiyanlığı

Pavlus'un fikirleri doğrultusunda oluşan bir anlayıştır.¹⁰⁵ Gerçekte Ferisi bir Yahudi olan Pavlus'un hayatı ve düşünce yapısını incelemek bu oluşum hakkında bize detaylı bir bilgi verecektir.

Pavlus'un hayat hikayesini anlatan herhangi bir kaynak yoktur. Fakat hayat hikayesini Pavlus'un kendi mektuplarından ve Elçilerin İşleri'nde yer alan bölümlerden öğreniyoruz.¹⁰⁶ Pavlus M.Ö. 10 yıllarında Tarsus'ta doğmuş gerçekte İsrail soyundan gelen bir Yahudi ve aynı zamanda bir Roma vatandaşıdır. Din eğitimi alması için Kudüs'e gönderilerek Ferisilerin ünlü hocası Gamaliel'den eğitim almıştır.¹⁰⁷ Hıristiyanlığa gördüğü Şam Vizyonu ile girmiştir. Kudüs'ten Şam'a gitmiş, bu yolculuğu ile Şam'daki İsa taraftarlarını yakalayıp Kudüs'e getirmeyi amaçlamıştır. Luka'nın anlatımına göre bir öğle vakti Şam'a yaklaştığı sırada güçlü

¹⁰⁴ Mehmet Bayrakdar, *age.*, s. 233-236.

¹⁰⁵ Ali Osman Kurt ve Dursun Ali Aykıt, *age.*, s. 223.

¹⁰⁶ Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, Eskiye Yayınları, Ankara, 2011, s. 53.

¹⁰⁷ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 87.

bir ışığın etrafı aydınlattığını görür. Işık o kadar güçlüdür ki Pavlus hiçbir şey göremez. Resullerin İşlerinde bu olay şöyle geçmektedir.

Saul ise Rab'bin öğrencilerine karşı hâlâ tehdit ve ölüm soluyordu. Başkâhine gitti, Şam'daki havralara verilmek üzere mektuplar yazmasını istedi. Orada İsa'nın yolunda yürüyen kadın erkek, kimi bulsa tutuklayıp Yeruşalim'e getirmek niyetindeydi. Yol alıp Şam'a yaklaştığı sırada, birdenbire gökten gelen bir ışık çevresini aydınlattı. Yere yıkılan Saul, bir sesin kendisine, “Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun?” dediğini işitti.

Saul, “Ey Efendim, sen kimsin?” dedi.

“Ben senin zulmettiğin İsa'yım” diye yanıt geldi.¹⁰⁸

Pavlusun bu Şam vizyonu Resullerin İşlerinde iki yerde (Res. İşl. 22:6-9 ve 26:13-15) daha bahsedilmektedir. Pavlus'un “Sen kimsin” diye sorması, İsa'yı önceden görmemiş olduğunu gösteriyor.

Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, Şeytan'ın hükümranlığından Tanrı'ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki, bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar.¹⁰⁹

İsa'nın kendisine iman edilmesi gerektiğini gösteren bu bölüm aslında Pavlus'un oluşturduğu İsa'yı ifade etmektedir. Bu çerçevede de Pavlus'un İsa söylemi gelişmiştir. Bu söylemler kurtuluşun İsa Mesih'e imanla gerçekleşeceği, İsa'nın kendini diğer insanların günahları için feda ettiği, Musa şeriatına uymanın herhangi bir şey getirmeyeceği ancak İsa'ya imanla kurtuluşun gerçekleşeceği ve kutsal kitabın mecazi olarak yorumlanması gerektiğidir. Bunlar Hıristiyanlığın temelini oluşturmuştur.¹¹⁰

İsa, Yahudi hukukuna ve geleneklerine tam uymasına rağmen Pavlus Yahudi hukukuna ve seçilmişliğine karşı çıkarak özellikle sünnet, yiyecek kuralları ve Şabat gibi konulara eleştiriler getirmiştir. Özellikle, kurtuluş ve hukukun içeriği açısından İsa ile Pavlus arasında çok büyük farklılıklar vardır. Pavlus bu fikirlerini belli bir zaman içinde yavaş yavaş gerçekleştirmiştir ki mektuplarında bu geçiş hissedilmektedir.¹¹¹

¹⁰⁸ Resullerin İşleri 9: 1-5.

¹⁰⁹ Resullerin İşleri 26: 16-18.

¹¹⁰ Ali Osman Kurt ve Dursun Ali Aykıt, *age.*, s. 221.

¹¹¹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 220-221.

Pavlus'un şeriat konusundaki teolojik yaklaşımlarının yanında içinde yaşadığı toplumsal yapıdan ve misyonunda yer alan gruplardan kaynaklanan nedenler üzerinde de konuşmak gerekir. Bunun nedenlerden birincisi Pavlus'un tebliğ faaliyetlerinde Roma halkını hedef kitle olarak seçmesidir. Bu nedenle kendisini "Gentileler Havarisi" olarak adlandırmaktadır. Roma halkı Musa hukukuna yabancıydı ve kendilerince bir hukuka sahiptiler. Pavlus'un bu halkı Musa hukukuna çağırması ve kurtuluş için bunu takip etmelerini şart koşması onun işini zorlaştırmaktaydı. Sünnet, yeme içme ve mabet vb. kurallarını bu halkın kabul etmesi yaşamlarında çok derin değişikliklere sebep olacağı için Pavlus kendi inancına çok fazla taraftar toplayamayacaktı. Pavlus, hukuku kabul etmeyenlerle hukuku kabul etmiyor, edenlerle de hukuku kabul ediyor görünüyordu.

İkincisi ise Pavlus'un içinde yaşadığı sosyo-politik yapıdır. O dönemde Roma İmparatorluğu içinde güçlü bir hukuk ve siyasi yapı vardı. Pavlus'un tanrısal hukuku Roma içinde yaymaya çalışması Roma yöneticilerin dikkatini çekecekti ve Pavlus'un buna karşı önlem alması gerekecekti. Misyonunu yayarken bu büyük engelle karşı karşıya gelmemek için Pavlus statükocu bir yaklaşım sergiledi.¹¹² Bu durumu özellikle Romalılara Mektup'ta söylemiştir:

"Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan ölç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin."¹¹³

İsa'nın yaşamındaki tutarlı tavrına karşılık Pavlus bulunduğu ortama göre çok değişken olmuştur. Pavlus, Roma vatandaşı Gentilelere, Yahudilere, Yahudi Hıristiyanlara, kendi fikirlerini kabul ettirebilmek için şartlar neyi gösteriyorsa öyle davranmayı caiz görmüştür.¹¹⁴

Pavlus'un oluşturduğu Hıristiyanlık inanç sistemi, Yahudi olmayan yabancıların bu dine girişlerine olanak sağlıyordu. Pavlus'un bazı Yahudi şeriatını

¹¹² Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, s. 222-223.

¹¹³ Romalılara Mektup 13: 1-7.

¹¹⁴ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, s. 231.

yok sayması dine giriş şartlarını kolaylaştırmıştır. Gentile Hıristiyanlığı olarak adlandırılan bu anlayış Pavlus'un fikirleri doğrultusunda meydana çıkmıştır. Sürekli misyonerlik hayatı içinde yer alması ve bu dine herkesi davet etmesi onun fikirlerinin hızlı bir şekilde yayılmasına vesile olmuştur.

Yahudi Hıristiyanlar hem Yahudiler hem de Gentile Hıristiyanlar ile anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Pavlusçu Hıristiyan anlayışa sahip olan Roma yönetimi farklı İsa anlayışlarını yok etme politikası çerçevesinde diğer grupları ortadan kaldırmıştır. Yahudi Hıristiyanlar zaman içinde tarih sahnesinden kaybolup gitmişlerdir.¹¹⁵ Gentile Hıristiyanlığı Yahudi Hıristiyanlığı karşısında galip gelmiştir.¹¹⁶

Hıristiyanlık Roma imparatorluğuyla ilerleme sağlamıştır.¹¹⁷ Augustus döneminde İsa'nın doğması ve Pavlus'un Hıristiyanlığın temelini atması Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. Pavlus'un bu imparatorlukta sahip olduğu olanaklar Hıristiyanlığın yayılmasına yardımcı olmuştur.¹¹⁸

Hıristiyanlığının oluşum aşamasında Pavlus düşüncesinde ortaya çıkan Gentile Hıristiyanlığı ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte Hıristiyanlık gentileye yayılmaya başlamıştır. Pavlus'un Yahudi Hukukuna ve seçilmişliğine karşı çıkarak özellikle sünnet, yiyecek kuralları ve Şabat gibi Yahudiliğin en temel konularına eleştiriler getirmesi Hıristiyanlığın oluşum sürecini etkilemiş ve gentileye hızla yayılmasında etkili olmuştur. Gentile Hıristiyanlığı üstün gelmeseydi Yahudi Hıristiyanlığı ön plana çıkabilirdi. Bu durumda Hıristiyanlığa sadece bir kısım Yahudi olan kişiler katılabilirdi. God-Fearersler tam bir Yahudi olmadıkları için Hıristiyanlığa giremeyebilirdi. Ayrıca Hıristiyanlığın geniş alanlara yayılması ve birçok kişiye ulaşması mümkün olmayabilirdi. Bu bağlamda Ferisilerle birlikte Yahudiliğin, Pavlus'la birlikte Hıristiyanlığın kapıları God-Fearerslere açılmıştır diyebiliriz.

¹¹⁵ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30.

¹¹⁶ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 223.

¹¹⁷ John Ferguson, *The Religions of The Roman Empire*, Gamblot Press Ltd., London, 1970, s. 124.

¹¹⁸ Dinler tarihi Ansiklopedisi 1, Medya Ofset, İstanbul, 1999, s. 122-123.

İKİNCİ BÖLÜM

2. GOD-FEARERSLER VE ONLARA AİT BULGULAR

Bu bölümde God-Fearerslerin varlığına yönelik bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle “God-Fearers” kelimesinin etimolojik yapısına, araştırmacıların God-Fearerslere dair görüşlerine, God-Feaererslere ilişkin arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan yazıtlara, Tanah ve Yahudi yazarların eserleri başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilere yer verilmiştir. İnanç sistemlerine, yaşadıkları coğrafyaya ve kültürlerine ait detaylı bilgiler ise üçüncü bölümde ele alınacaktır.

2.1.” God-Fearers” Kelimesinin Anlamı ve Kökeni

“God-Fearers” kelimesi Grekçe “Theosebese” teriminin İngilizce karşılığı olup Türkçeye “Tanrıdan Korkanlar” olarak çevrilmektedir.¹¹⁹ God-Fearersler bir grup Gentile Yahudi sempatizanı olarak tanımlanırlar. Fakat Gentile olmalarına rağmen Yahudiliğe “tam dönmüş” kişiler değildirler. Rabbinik kaynaklarda İbranice olarak “Yirei Shamayim” olarak adlandırılmıştır.¹²⁰ God-Fearerslerin yerine “ger-toshav” kelimesi Yahudi /İbrani kaynaklarında kullanılmış olup “Aslen Yahudi olmayıp Yahudiliğe ilgi duyan ve Yahudiliğe tamamıyla geçmeyen” kişileri ifade eder.¹²¹ Resullerin İşlerin’deki God-Fearerslere ait Biblical referanslarda “God-Fearers” kelimesinin Grekçesi olan “Phoboumenos” ve “Sebomenos” terimleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin anlamı net olmamasına rağmen “tek bir Tanrıya tapma” manasına gelmektedir.¹²²

Grekçe olarak yazıtlarda kullanılan “Teosebese” kelimesi hakkında araştırmacılar farklı düşüncelere sahiptirler. Bu kavramın God-Fearersleri tam anlamıyla karşılamadığını savunup “Dindar” (Pious) manasında kullanıldığı

¹¹⁹ Kürşad Demirci, “I.Yüzyılda Anadolu’daki “God-Fearers” Grupları ve Hıristiyanlığın Yayılması”, 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum,09-10 Haziran 2001), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2002, s. 387.

¹²⁰ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 48.

¹²¹ Tuğrul Kurt, *age.*, s. 14-15.

¹²² Kürşad Demirci, *age.*, s. 388.

belirtilir.¹²³ Fakat özellikle yazıtlarda kullanılan Grekçe “Theosebes” kelimesi “Tanrıdan Korkanlar” anlamında kullanılmıştır.¹²⁴

God-Fearers kelimesinin linguistik olarak tarihsel süreçte gösterdiği değişime yer vermek önem arz etmektedir. İbranice Tanah metinlerinde yabancıları tanımlamak için “Nokrim” ve “Gerim” kelimeleri kullanılmaktaydı. “Nokrim” İbraniler arasında geçici olarak kalan yabancıları; “Gerim” ise sürgün öncesi dönemde yerleşik olarak kalan yabancıları tanımlamaktaydı. “Gerim” kelimesi sürgünden sonra orijinal anlamından ziyade Yahudi atasından gelmeyen insanları ifade etmiştir. Bu kavram coğrafi bir anlamla ilişkili olmaktan çok dini bir inanca bağlanmaktadır. Yetmişler Çevirisi’nde (LXX) “ger” yerine “Proselyte” kelimesi yer almıştır. Bununla birlikte “Phobenomoi/Seboumenoi ton theon” tanımlaması da ön plana çıkmıştır. Geleneksel anlamda “Proselyte” kelimesi tam olarak Yahudiliğe girmiş kişiler için; “Phobenomoi/Seboumenoi ton theon” tanımı tanrıya tapan, sinagog hayatına katılan fakat tam olarak Yahudiliğe girmemiş kişiler için kullanılmıştır. Yetmişler Çevirisinde (LXX) “Proselyte” kelimesi teknik bir terim olarak hem Yahudilik dinine geçmiş sünnetli olan kişileri hem de sünnet olmadan Yahudiliği kabul etmiş kişileri ifade etmiştir. Ayrıca “Proselyte” kelimesi Matta ve Luka’da da geçmektedir. Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan yazıtlarda geçen “Teosebes” kelimesi “Phobenomoi/Seboumenoi ton theon” kelimesiyle Luka tarafından eşdeğerde kullanılmıştır.¹²⁵ Son olarak “Phobenomoi/Seboumenoi ton theon” kavramı İngilizce çevirilerde God-Fearers olarak çevrilmiştir.¹²⁶

Bu arada İngilizce “Proselytes” ve “God-Fearers” kelimeleriyle pek çok yerde karşılaşılmaktadır. “God-Fearer” kelimesi tanrıdan korkan, Yahudiliğe geçmeden Yahudilerin tanrısına inanan Gentile kişiler¹²⁷; “Proselytes” ise Yahudilik dinine

¹²³ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 49.

¹²⁴ Kürşad Demirci, *age.*, s. 388.

¹²⁵ Janet Roberts, *The God Fearers: A Recognized Class of Gentile Society or an Expedient Lucan Literary Creation*, Master thesis of Arts in Biblical Interpretation, Regent University, Virginia Beach, 2008, p. 8-15.

¹²⁶ Bknz. Çeşitli dillerde Godfearers kullanımları hakkında detaylı bilgiye ulaşabilirsiniz. Tuğrul Kurt, *Geç Antikçağ’da Theosebes’ler. Tarih ve İnançlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

¹²⁷ Lexico Dictionary, www.lexico.com/en/definition/god-fearer. (Erişim Tarihi: 27.09.2019).

geçen kişiler¹²⁸ olarak tanımlanır. Yani Proselytes ile God-Fearers birbirinden farklı grupları ifade eder.¹²⁹

2.2. God-Fearerslere İlişkin Görüşler

God-Fearerslerin kim oldukları konusu tartışmalı bir konudur. Bu yüzden bu gruba yönelik farklı tanımlamalar ve açıklamalar yapılmıştır. Bu tanımlara bakıldığında; God-Fearerslerin tam Yahudi olmayan, pagan toplumundan gelen, bazı sinagog ritüellerini yerine getiren ve bu sinagoglara bağışta bulunan bir cemaat olarak görülmesinin yanında; bu grubun sadece Yahudiliğe sempatisi olan kişiler ya da dindar Yahudiler oldukları da ifade edilmektedirler.¹³⁰

A.T. Kraabel, Yeni Ahit dışında God-Fearerslere dair herhangi bir bilgi bulunmadığı ve bazı kaynaklarda verilen bilgilerin Yeni Ahit'e göre temellendirildiği görüşündedir. Araştırma yaptığı altı antik şehirdeki (Suriye'deki Dura Europos, Anadolu'daki Sardes ve Priene, Ege denizinde bir adadaki Delos, Makedonyadaki Stobi ve İtalya'daki Ostia) çalışmalar çerçevesinde God-Fearerslerin var olmadığına yönelik bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Kraabel arkeolojik yazıtlarda bulunan "Theosebes" kelimesi ile Yeni Ahit'te geçen "Phobenomoi/Seboumenoi ton theon" kelimelerinin birbirinden farklı olduğunu söyler. Yani sinagog yazıtlarında "Phobenomoi/Seboumenoi ton theon" kelimelerinin hiç kullanılmadığını ifade eder. Yeni Ahit'in teolojik bir kitap olduğunu ve Hıristiyanlığın başlangıcına dair bilgi vermek için God-Fearerslerin Luka tarafından kurgulandığını savunur.¹³¹

Max Wilcox ise arkeolojik buluntularda ortaya çıkarılan yazıtlarda geçen Theosebesleri hiç göz önünde bulundurmamış sadece Yeni Ahit'te kullanılan "Phobenomoi ton theon" ve "Seboumenoi ton theon" kelimelerinin anlamları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kelimelerin "God-Fearers" anlamını karşılamadığı görüşündedir. Yeni Ahit'te kullanılan bu terimlerin sadece bir anlamı olmadığına, aksine dört farklı türde kullanıldığına ilişkin açıklamalarda bulunur. Kelimeyi genel anlamda

¹²⁸ Lexico Dictionary, www.lexico.com/en/definition/proselyte. (Erişim Tarihi: 27.09.2019).

¹²⁹ Gary Hugh Gilbert, *Pagans in Jews World: Pagan Involvement in Jewish Religious and Social Life in the First Four Centuries*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, 1992, s. 5.

¹³⁰ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 48.

¹³¹ A. T. Kraabel, "The Disappearance of the 'God-Fearers'", *Brill*, Vol. 28, Fasc. 2 (Dec., 1981), s. 113-121.

“Dindarlık” olarak tanımlamış ve bu kelimenin bir grubu temsil etmediğini, sadece Yahudi olmayan kişilerin dindarlığı anlamına geldiğini açıklamıştır. Örneğin; Yeni Ahit’te geçen Kornelius’u bir God-Fearer olarak ele almayıp, Yahudiliğe yakınlığı olan gentile grubuna dahil etmiştir. Yine yeni Ahit’te geçen başka bir örnekte “the one who fear God”¹³² tanımlamasını Wilcox dindar Yahudileri ifade etmek için kullanmıştır.¹³³

J. Andrew Overman *The God-Fearers: Some Neglected Features* adlı çalışmasını Kraabel’in *The Disappearance of the 'God-Fearers* isimli araştırmasındaki eksikliklere ve iki çeşit data kullanarak ulaştığı sonuca binaen yazmıştır. J. Andrew Overman, Kraabel’in sadece altı Roma diaspora sinagogunda çalışma yapmasını ve bu çalışmaların sonucu olarak hiçbirinde God-Fearerslere dair herhangi bir kanıt bulamamasını bir eksiklik olarak görür. Ayrıca Overman Kraabel’in Resullerin İşleri’nde sadece belli başlı pasajları incelediğini ve “Phobenomoi/Seboumenoi ton theon” kullanımlarının Luka tarafından edebi bir araç olarak oluşturulduğu fikrini eleştirmiştir. J. Andrew Overman, ilk olarak Yetmişler Çevirisi’nde (LXX) kullanılan “Proselyte” kelimesine yoğunlaşarak bu kelimenin yerleşik ve geçici yabancılar için kullanıldığını ifade etmiştir. Yetmişler Çevirisi’nde (LXX) İsraililerin Gentile toplumu içerisinde kendileri için kullandıkları yabancı anlamına gelen “Paraikos”; “İsraili olmayan, Yahudi toplumu içinde Yahudi inançlarını ve Yahudi ritüellerinin bazılarını gerçekleştiren yabancılar için Proselyte” kelimelerin kullanılması ile ilgili bilgi vermiştir. Philo’nun da sünnet olmayan Gentile bir grubun varlığını eserlerinde ifade ettiğini örnek olarak göstermiştir. Kraabel’in gözden kaçırdığı başka nokta ise Yetmişler Çeviri’sinde Malaki ve Mezmurlar¹³⁴ bölümünde kullanılan “RAB’den Korkanlar” kelime grubudur.

¹³² Elçilerin İşleri 10: 22.

¹³³ Max Wilcox, The “God-Fearers” in Acts- A Reconsideration, *Department of Biblical Studies*, University College of North Wales, Jstnt 13, Wales, 1981, s. 102-122.

¹³⁴ Malaki 3:16.

Bunun üzerine RAB’den korkanlar birbirleriyle konuştular. RAB dediklerine kulak verip duydu.

RAB’den korkup adını sayanlar için O’nun önünde bir anma kitabı yazıldı.

Mezmurlar 115:9-11:

Ey İsrail halkı, RAB’be güven,
O’dur yardımcınız ve kalkanınız!
Ey Harun soyu, RAB’be güven,
O’dur yardımcınız ve kalkanınız!
Ey RAB’den korkanlar, RAB’be güvenin,
O’dur yardımcınız ve kalkanınız!

Resullerin işlerindeki “God-Fearers” kelimesiyle büyük benzerlik gösterdiğini ifade eder.¹³⁵

Joyce Reynolds ve Robert Tannenbaum yazdığı *Jews and God-Fearers at Aphrodisias* isimli kitap özellikle Afrodisyas'ta bulunan bir yazıt üzerinde Grekçe olarak kullanılan “Theosebes” hakkında detaylı bilgi vermiştir. Özellikle çok karıştırılan “Theosebes” ve “Proselytes” kelimelerini ifade eden grupların farklı gruplar olduğunu yazıt üzerinde yaptıkları çalışmalarla belirlemişlerdir. Ayrıca bu yazıtta geçen isimler üzerinden sınıflamalar yapmışlardır. Elli dört yerde teosebes kelimesinin geçtiğini belirtmişlerdir.¹³⁶ Theosebesler hakkında yapılan tüm geleneksel tanımları ve bilgileri sunarak tartışmalı bir konu olduğunu söylemişlerdir. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için çeşitli kaynaklarda geçtiği yerleri ve kullanım şeklini açıklamışlardır. Rabbinik kaynaklarda “Yirei Shamayim”, Latince kaynaklarda “Metuentes” olarak kullanıldığıyla ilgili çeşitli görüşlere yer vermişler ve God-Fearerslere dair çıkarımlarda bulunmuşlardır. Josephus'un eserinde geçen İzates'in Yahudiliğe geçmek istediğini; sünnetten kaynaklanan sıkıntılardan kurtulmak için sünnetsiz olan God-Fearersler örneğinin verildiğini detaylandırmışlardır. Bunun yanında Philo'nun God-Fearersler ile ilgili terimlere başvurmadığını yani kategori etmediğini; eserlerinde Yahudilerden ve Yahudiliğe ilgisi ve merakı olan gentile kişilerden bahsettiğini söylerler. Yeni Ahit'te Resullerin İşleri'nde geçen Kornelius adında bir kişiye değinirler ve Pavlus'un mektuplarının Yahudilik hakkında bilgisi olan gentile kişilere yönelik olabileceği konusunda görüş bildirirler. Daha sonra Theosebes kelimesi üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Arkeolojik olarak Theosebeslerin geçtiği yerler hakkında bilgi vermişler ve en son olarak

Mezmurlar 118:2-4:

“Sonsuzdur sevgisi!” desin İsrail halkı.

“Sonsuzdur sevgisi!” desin Harun'un soyu.

“Sonsuzdur sevgisi!” desin RAB'den korkanlar.

Mezmurlar 135:19-20:

Ey İsrail halkı, RAB'be övgüler sun!

Ey Harun soyu, RAB'be övgüler sun!

Ey Levi soyu, RAB'be övgüler sun!

RAB'be övgüler sunun, ey RAB'den korkanlar!

¹³⁵ J. Andrew Overman, “The God-Fearers: Some Neglected Features”, *Journal for the Study of the New Testament* 32, USA, 1988, s. 17-26.

¹³⁶ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 43.

Afrodisyas’da bulunan sütunun öneminden bahsetmişlerdir. “Theosebes” kelimesinin “God-Fearers” kelimesiyle aynı kullanılması gerektiğini söylemişlerdir.¹³⁷

Buraya kadar sunulan bilgiler ışığında; God-Fearerslerin gerçekten bir grup olarak var olduklarını kabul eden ve böyle bir grubun olmadığını iddia eden araştırmacılar vardır. Bunlardan bazıları zaman içinde “God-Fearers” kelimesinin çeşitli dillerde kullanımı arasındaki bağları yok saymışlardır. Bazıları ise dini kaynaklara güvenilmeyeceği ve bunun bilimsel bir bilgi olmayacağı görüşündedirler. Ayrıca bazı araştırmacılar ise tarih içinde kelimeler arasında bağlantı kurarak ve bunları dini kaynaklarla da birleştirerek böyle bir grubun varlığını kanıtlamaya çalışmışlardır.

2.3. God-Fearerslere Ait Arkeolojik Buluntular

Daha önceki başlıkta “God-Fearers” kelimesinin farklı dillerde kullanımına ilişkin kısa açıklamalara ve arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan yazıtlarda Grekçe “Theosebes” terimiyle aynı anlamda kullanıldığına değinilmişti. Bu bölümde God-Fearerslerin varlığına yönelik olan ve God-Fearers kelimesinin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülen yazıtlara yer verilmiştir. Bu bağlamda “Theosebes” kelimesinin hangi antik şehirlerde veya mekanlarda bulunan yazıtlarda bulunduğu, kelimenin nasıl kullanıldığı ve bu yazıtlarda hangi anlamlara geldiği ilerleyen bölümlerde açıklanmaktadır.

2.2.1. Sardes Antik Şehri’nde Bulunan Yazıtta Geçen Theosebes

Sardes, Anadolu’da Ege bölgesinde yer alan Gediz Nehri’nin oluşturduğu ova üzerinde bulunan Manisa’nın Salihli ilçesinin Sart kasabasında kurulmuş bir antik şehirdir. Lidya krallığının da başkenti olup 5000 yıllık bir tarihe sahiptir.¹³⁸ İlk olarak Yahudi yerleşmeleri M.Ö. 210 yılı öncesindedir. Bu dönemde Antiochus III,¹³⁹ Lidya¹⁴⁰ ve Frigya¹⁴¹ bölgesine iki bin Yahudi aileyi getirmiştir.¹⁴² Böylelikle

¹³⁷ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 48-66.

¹³⁸ <http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/sardes-antik-kenti-> (Erişim Tarihi:16/11/2019).

¹³⁹ M.Ö. 223-187 yılları arasında Selevkos İmparatorluğu’nun hükümdarı.

¹⁴⁰ Lidya Bölgesi: İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsar.

¹⁴¹ Frigya Bölgesi: Günümüzde, yaklaşık olarak Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tümünü; Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilininse bazı bölümlerini kapsamaktadır.

Sardes’i de içine alan bölgede Yahudi yerleşimi gerçekleşmiştir. Hıristiyanlığın ise I. yüzyılla birlikte başladığı Sardes’e Clement adında bir piskopos atanmasından anlaşılmaktadır. Clement’ten sonra III. yüzyılın sonuna kadar yedi tane piskopos atandığı görülmektedir.¹⁴³ Sardes’te Yahudi ve Hıristiyan toplulukların aynı anda varlık göstermeleri söz konusudur.

Sardes’te yapılan kazılar sonucunda bir sinagog ortaya çıkarılmıştır. Bu yapı öncelikle bir kamu binası olarak kullanılmış daha sonra sinagoga dönüştürülmüştür. Duvarlarında ve zeminde yazıtlar bulunmuştur. Tarihlendirilmesine bakıldığında ise M.S. IV. yüzyıla tekabül etmektedir. Toplamda sinagogun farklı yerlerinde on üç yazıtta on dört bağışçı ismi bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi “Theosebes” olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁴

Sardes Sinagogu'nun ön avlusunda mozaiklerin ortasında yer alan iki yazıtta “Eulogios ve Polyippos” isimlerinin hemen arkasından “Theosebes” kelimesi geçmektedir. Buradaki “Theosebes” kelimesinin Gentile God-Fearersler için değil bunun yerine dindar Yahudiler için kullanıldığı ileri sürülmüştür. Fakat Aphrodisias ve Panticapaeum yazıtları bu iddiayı olasılık dışı bırakmaktadır. Sardes Sinagogu’nda bulunan yazıtlarda geçen “Theosebes” kelimesinin Gentile God-Fearers grubu için kullanıldığı ön plana çıkmıştır. Sardes sinagog cemaatinin üyelerinin bazıları şehir hayatında yer almış ve bu cemaat şehirde çok saygı görmüştür. Böyle bir Yahudi cemaati Yahudiler hakkında daha çok şey öğrenmek isteyen Gentilelerin ilgisini çekmiştir. Bir grup Gentilelerin düzenli olarak sinagogu ziyaret etmesi ve Yahudi uygulamalarının bir kısmını kabul etmesi bir sürpriz değildir. Yazıtta belirtilen sebil Gentilelerin sinagogun dış avlusunu düzenli olarak ziyaret ettiği fikrini oluşturur. Bu yolla Gentileler Yahudilerle Yahudilik hakkında sohbet etmiş, devamlı olarak din değiştirmeksizin sinagog hayatının içinde yer almış olabilirler. Kazı yapan kişiler de Sinagog binasının Yahudiliği sergilemek amaçlı bir

¹⁴² Lloyd Gaston, “Jewish Communities in Sardis and Smyrna”, (Ed. Richard S. Ascough), *Religious Rivalries and the Struggle for Success in Sardis and Smyrna*, Wilfrid Laurier University Press, Canada, 2005, s. 17.

¹⁴³ Dietmar Neufeld, “Christian Communities in Sardis and Smyrna”, (Ed. Richard S. Ascough), *Religious Rivalries and the Struggle for Success in Sardis and Smyrna*, Wilfrid Laurier University Press, Canada, 2005, s.31.

¹⁴⁴ Dietrich-Alex Koch, The God-Fearers Between Facts and Fiction, *StudiaTheological* 60, Almanya, 2006, s. 77-79.

yer olarak tasarlanmış olabileceğini söylerler. Çünkü dış avlu, dekorasyonlar, mozaikler ve geniş alanıyla ziyaretçilerin ilgisini çekmiş ve onları hayran bırakacak şekilde tasarlanmıştır.¹⁴⁵ Gentilenin sinagogu ziyaret etmesi için sinagog avlusunda uygun ortamın olduğu ve bu sayede de onların Yahudiliğe dair bilgiler edinme olasılığını ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında God-Fearerslerin yaşadığı kabul edilen dönemin sonuna denk gelmiş olsa da Theosebes olarak adlandırılan grubun varlığı söz konusudur.

2.2.2. Afrodisyas Antik Kenti'nde Bulunan Yazıtta Geçen Theosebes

Afrodisyas, Türkiye'nin batısında Efes'in 140 kilometre doğusunda bulunan tarihi, neolitik döneme kadar giden antik bir şehirdir. Afrodisyas Karia bölgesinde bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte Afrodisyas'ın etrafındaki şehirlerde yaşayan Yahudiler göz önüne alındığında en eski Yahudi varlığı M.Ö.II yüzyılın başlarını göstermektedir. M.S. III. yüzyılda büyük bir Yahudi nüfusunun varlığı söz konusudur.¹⁴⁶

Afrodisyas müzesinin yapım hazırlıkları esnasında üzerinde Grekçe yazılar olan bir taş sütun bulunmuştur. Sütunun "a, b, c, d" yüzleri diye adlandırılan dört yüzeyi vardır ve "a ve b" yüzlerinde yazılar vardır.¹⁴⁷ Yazıtın "a" yüzeyinde on dokuz ve yirincinci satırlarda¹⁴⁸; "b" yüzeyinde ise otuz dördüncü satırda Grekçe "Theosebes" kelimesi geçmektedir.¹⁴⁹ Bu sütunun "a yüzü" diye adlandırılan bölüm üzerinde bu dini grupta yer almış iki kişinin isimleri bulunmaktadır. Bunun yanında on üç gerçek Yahudi'nin ve "Proselyte" (Din değiştirmiş) olarak ifade edilen üç kişinin isimleri yer almıştır.¹⁵⁰ Sütunun "b" yüzü iki bölümden oluşmaktadır. Otuz dördüncü satırda geçen "Theosebesler" kelimesi bir başlık olarak atılmıştır ve bu başlığın altına çeşitli isimler yazılmıştır.¹⁵¹ Bu isimleri geçen kişilerin hepsi Theosebeslerin listesidir. Bu bölümde toplam elli iki isim geçmektedir.¹⁵² "a" ve "b" yüzünde toplamda elli dört Theosebes ismi bulunmaktadır. Bu sütunun iki yüzü

¹⁴⁵ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 158-159.

¹⁴⁶ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 1.

¹⁴⁷ *Age.*, s. 3.

¹⁴⁸ *Age.*, s. 9.

¹⁴⁹ *Age.*, s. 12.

¹⁵⁰ *Age.*, s. 93.

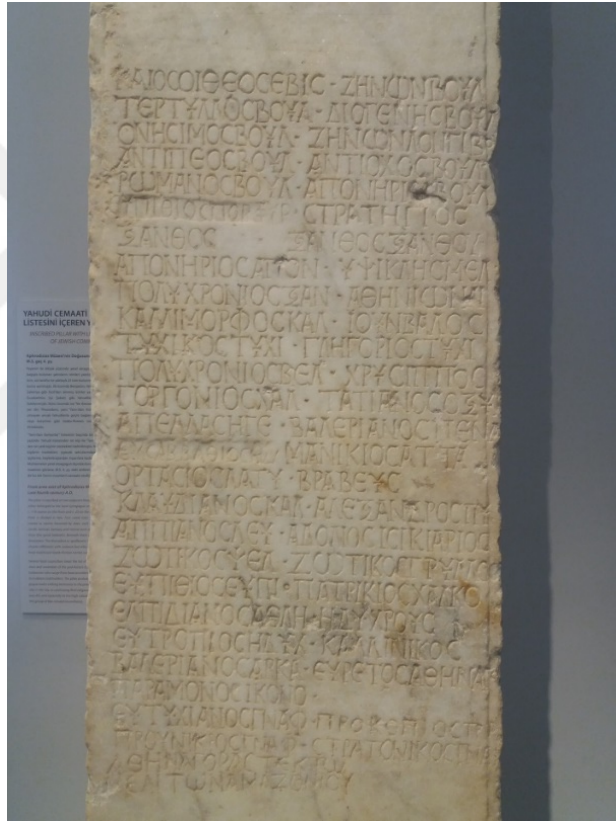
¹⁵¹ *Age.*, s.4-7.

¹⁵² Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 94.

farklı kişiler tarafından yazılmış olup kesin olmamakla birlikte M.S. III. yüzyılın başlarına ait olduğu düşünülmektedir.¹⁵³

“God-Fearers (Theosebes)” ile “Proselytes”ın aynı listede yer alması onların farklı gruplar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Theosebes, bir tanrıya inanıp, sinagoga giderek, tam olarak değil kısmi olarak Yahudi ritüellerini gerçekleştirirken, “Proselyte” (din değiştirmiş birisi) tüm Yahudi ritüellerini gerçekleştirir.¹⁵⁴

Aşağıda Aydın Karacasu ilçesinde Afrodiasis Antik Kenti içindeki Afrodiasis Müzesi’nde bulunan sütunun resmi ve açıklamasına yer verilmiştir.

Şekil 1. Tanrıdan Korkanların Listesinin Bulunduğu Sütun

Kaynak: 9 Ağustos 2016 Salı, Afrodiasis Müzesi, Afrodiasis Antik Kenti, Karacasu/ Aydın.

“YAHUDİ CEMAATİ ÜYELERİNİN LİSTESİNİ İÇEREN YAZITLI PAYE” Aphrodisias Müzesi’nin Doğusunda. M.S. GEÇ 4.yy.

Payenin iki bitişik yüzünde yerel sinagoga mensup veya sinagoga başışta bulunan şahısların isimleri yazılıdır. Ön tarafta yaklaşık 110 isim, sol tarafta ise yaklaşık 25 isim bulunmaktadır. Ön yüzdeki liste iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda Benjamin, Yehuda, Josef,

¹⁵³ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 19-23.

¹⁵⁴ Janet Roberts, *age.*, s. 11.

Yakub, Samuel, Zekeriya gibi İncil'den alınmış isimler ya da Amantios (şefkatli) ve Eusabathios (iyi Şabat) gibi Yahudilerin tercih ettiği isimler listelenmiştir. İkinci kısımda ise "Ve theosebeis" başlıklı bir liste daha yer alır. Theosebeis, yani "Tanrı'dan Korkanlar" listesinde, Yahudi olmayan ancak Yahudilerle güçlü bağları bulunan ve Aleksandros veya Eutychos gibi Greko-Romen isimleri taşıyan kişiler yer almaktadır.

"Tanrı'dan Korkanlar" listesinin başında birçok meclis üyesinin ismi yazılır. Yahudi listesinden on kişi ile "Tanrı'dan Korkanlar" listesinden on yedi kişinin meslekleri belirtilmiştir. Hepsi tüccar kökenli olan kişilerin meslekleri, yiyecek satıcılarından ressamlara ve deri işçilerine, heykel tıraşlardan inşacılara kadar çeşitlilik göstermektedir. Muhtemelen yerel sinagogun dışında duran paye, kentteki Yahudi cemaatinin gücüne, M.S. IV.yy. daki serbest dini etkileşime ve özellikle de bu tek Tanrılı insanların zanaata verdiği değere işaret etmektedir."¹⁵⁵

Burada verilenlere göre God-Fearerslerin çok farklı meslekleri ve Yahudi kökenli olmayıp Yahudilerle güçlü bağları olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerin sinagog üyesi ya da bağışta bulunan kişiler olduğu açıklanmıştır. Bu sütunda özellikle God-Fearers adında bir grubun varlığı gösterilmiş olup isimleri de sıralanmıştır.

2.2.3. Milet Antik Şehri'nin Tiyatrosunda Geçen Theosebes

Milet, Aydın'ın Didim ilçesine bağlı Balat Köyü yakınlarında bulunan dünyanın en eski şehirlerinden birisi kabul edilir. İlk olarak neolitik çağda kurulan şehir, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden birisi olarak bilinir. Mısır'dan Karadeniz'e kadar uzanan bölgede kurduğu koloniler sayesinde zenginleşmiş ve bir deniz kenti olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁶ Yahudi ve Hristiyan nüfusunun varlığı bu bölgede Yahudilere ait olan duvar figürleri ve Hristiyanlara ait haç sembollerinden anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Milet Pavlus'un, Hristiyanlığı yaymak için gittiği yerler arasında bulunmaktadır.¹⁵⁸ Hristiyanlık için önemli merkezlerden birisidir.¹⁵⁹

Milet Antik Şehri'nde Roma dönemi tiyatrosunun kaveası üzerinde birçok yazıt vardır. Tiyatronun ilk beşinci sırası üzerinde Grekçe olarak "Theosebes" kelimesinin de geçtiği bir cümle yer almaktadır.¹⁶⁰ Bu yazıtta geçen ve İngilizce karşılığı "Place of Jews who also called "Theosebes" cümleinin çevirisinin yorumlamalarında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır ve muhtemel üç yorumu yapılmıştır. Bu yorumlarda ilk olarak "Theosebes" kelimesinin "Dindar Yahudiler" anlamında kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. İkincisinde, Yazıtı yazarların

¹⁵⁵ Afrodiasias Müzesi, Afrodiasias Antik Kenti, Karacasu/ Aydın, 9 Ağustos 2016

¹⁵⁶ <http://arkeolojigezginleri.blogspot.com/2014/08/miletos-milet.html> (Erişim Tarihi: 16/11/2019)

¹⁵⁷ Tuğrul Kurt, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler. Tarih ve İnançlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2016, s. 105.

¹⁵⁸ Elçilerin İşleri 20:15.

¹⁵⁹ <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64428/milet.html>(Erişim Tarihi: 19/11/2019).

¹⁶⁰ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 159.

yazarken hata yaptıklarını ve bunun sonucu olarak anlam değişmesi olduğu belirtilmiştir. Üçüncüsünde ise Kutsal Kitap'ta “Resullerin İşleri”nde geçen “God-Fearers” ifadesi “Theosebes” kelimesiyle örtüşmüş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶¹

Milet Antik Şehri'nde bulunan tiyatrodaki bir bölümün Theosebeslere ayrıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Panticapaeum ve Aphrodisias'ta bulunan yazıtlarla bu cemaatin varlığının ortaya çıkmasıyla birlikte tiyatronun oturma alanına yazılmış “Theosebes” kelimesinin God-Fearersleri ifade ettiği düşünülmektedir.¹⁶²

2.2.4. Deliler Köyü'nden Bir Yazıt

Paul R Trebilco, Deliler'i bir yer olarak tanımlamaktadır. Lidya¹⁶³ olarak adlandırılan bölgede yer aldığını belirtmiştir.¹⁶⁴ Bu tanımlamaya göre Manisa'nın Gördes ilçesine bağlı Deliler Köyünü¹⁶⁵ işaret etmektedir. Anadolu'da Philadelphia diye adlandırılan bölge içinde bulunması ve buranın Hıristiyanlık için önemli bir bölge olması hasebiyle Hristiyanlığın yoğun olarak yaşandığı bir yer olarak düşünülebilir.

Anadolu'nun batısında Manisa'nın Gördes ilçesine bağlı Deliler Köyü'nde dikdörtgen biçiminde bir sütun üzerinde bir yazıt bulunmuştur.¹⁶⁶ Tarihsel olarak Milattan Sonra üçüncü yüzyılı işaret eder. “Theosebes” kelimesi bu yazıtta geçmektedir. Bu yazıtta göre Eustathios Yahudi Sinagoguna bağışta bulunmuştur. Bu bağış, gelini ya da nişanlısı Anathasia ve erkek kardeşi Hermophilos adına adanmış lavabo ya da yıkama kabıdır.¹⁶⁷ Paul R Trebilco, Eustathios için yazılan “Theosebes” kelimesi “God-Fearers” mi yoksa “dindar” anlamında mı kullanıldığı hakkında yorumlama yapmıştır. “Dindar” anlamında kullanıldığı sonucu daha baskındır.¹⁶⁸ Gary Hugh Gilbert, Eustathios'un kendisinin bir Theosebes olduğunu duyurmak için

¹⁶¹ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 160.

¹⁶² Paul R. Trebilco, *age.*, s. 161.

¹⁶³ Bknz. Christopher H. Roosevelt, Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian and Persian-Period Settlement Patterns, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 31, No. 1 (2006), s. 61-76

¹⁶⁴ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 162.

¹⁶⁵ <https://www.haritatr.com/deliler-koyu-haritasi-m7c64>. (Erişim Tarihi:17/11/2019).

¹⁶⁶ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 162.

¹⁶⁷ Gary Hugh Gilbert, *age.*, s. 82.

¹⁶⁸ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 162.

kullanıldığını düşünür¹⁶⁹ Bu yazıtta geçen Theosebes kelimesi arkeolojik kazılar sonucu bulunan diğer yazıtlarda geçtiği gibi yazılmıştır. Ayrıca yine bağışta bulunma söz konusudur. Bu yüzden God-Fearersleri ifade ettiği düşünülebilir.

2.2.5. Tralles'ten Bir Yazıt

Tralles antik kenti Aydın merkezde bulunup uzaklığı merkeze bir kilometredir. Bu antik kent Argoslular ve Tralleis'liler tarafından kurulmuştur. Bu kent M.Ö.334'te İskender tarafından alınmasından sonra Helenistik krallıklar arasında sık sık el değiştirmiştir.¹⁷⁰ Bulunduğu konum itibarıyla Milet, Sard, Afrodiasias, Deliler gibi Yahudi nüfusunun bulunduğu yerlerin çevrelediği bir noktada olması burada da M.Ö. 2. yüzyıla birlikte Yahudi yerleşiminin olduğu yorumu yapılabilir.

Tralles'de bulunan bir yazıt üzerinde dokuz satırdan oluşan bir metnin üçüncü satırında “Thoesebes” kelimesi geçmektedir. Bu yazıtın III. yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Varlıklı ve pagan olan Capitolina adında bir bayandan bahsetmektedir. Tüm kelimeler incelendiğinde bu bayanın varlıklı ve yönetici kademesinde bulunan bir aileden geldiği görülmektedir. Bu yazıtta God-Fearer olan Capitolina'nın merdiveni dekore ettirdiği ve bir platform diktirdiği bilgisi verilir. Bu yerin bir sinagog olma ihtimali vardır. Yazıt üzerinden geçen kelimelerden dini öğelerin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; yazıtta kullanılan “Blessing”¹⁷¹ kelimesi dini bir kelimedir.¹⁷² Bu yazıt Tralles'te Yahudi toplumu içerisinde bir God-Fearer'in olduğu ve sinagog yaşamı içinde de bulunduğu bilgisini verir. Ayrıca bu kişiye saygı gösterilmesi söz konusudur.¹⁷³

2.2.6. Panticapaeum'dan Bir Yazıt

Panticapaeum, Karadenizin kuzey sahilinde bulunan Kırım'ın Kerç liman şehrinde bulunan M.Ö.6. yüzyıla kadar tarihlendirilen antik bir şehirdir.¹⁷⁴ Milet'te

¹⁶⁹ Gary Hugh Gilbert, *age.*, s. 84.

¹⁷⁰ <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64436/tralleis.html> (Erişim Tarihi:17/11/2019).

¹⁷¹ Grekçeden İngilizceye çevirisidir.

¹⁷² Dietrich-Alex Koch, *age.*, s. 76.

¹⁷³ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 158.

¹⁷⁴ <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CA%5CPanticapaeum.htm> (Erişim Tarihi:17/11/2019).

yaşayan kişilerin Panticapaeum'a gelerek yerleşmesi sonucu oluşmuş bir yerdir.¹⁷⁵ Yahudi yerleşiminin M.Ö. I yüzyılla birlikte gerçekleştiği düşünülmektedir.¹⁷⁶

Panticapaeum'da dört satırdan oluşan bir yazıt bulunmuştur. Yazıtın tarihsel olarak incelemesi yapıldığında M.S. 1. yüzyılı göstermektedir. Bu yazıtta Theosebes kelimesi tam olarak geçmemektedir ama dördüncü satırın en sonundaki iki kelime birleştirildiğinde Theosebes kelimesinin oluştuğu kabul edilebilir. Yazıtın en sonunu çevirdiğimizde "Yahudiler ve Theosebesler" kelimeleri ortaya çıkmaktadır. Burada kullanılan "Theosebes" kelimesinin "dindar" ya da "God-Fearers" anlamında mı kullanıldığı tartışması ortaya çıkmıştır. Tam olarak "Yahudiler ve Theosebesler toplumu..." çevirisi yapıldığında burada Theosebes kelimesinin bir grubu gösterdiği düşünülmektedir. Theosebes kelimesinin dışında bu yazıtın anlamsal önemi de dikkati çekmektedir. Sinagoglara katılımın önem arz ettiği kölelerin de sinagoglara geldiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁷ Yukarıda da değindiğimiz gibi "Yahudiler ve Theosebesler topluluğu" dediği için burada Theosebeslerin Gentile olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Tanah'ta Geçen Metinlerde

Öncelikle Tanah'ta geçen "Ger toshav" ve "Ger tzedek" kelimelerini inceleyenler, Birincisinin İsrail toplumunda sünnet olmayan ve bazı yasalara uymayan Gentile kişiler, ikincisinin ise sünnet olan ve tamamen Yahudiliği yaşayan tam Yahudi olmuş yabancı kişiler için kullanıldığını¹⁷⁸ söylemektedirler.

Yine Tanah'ta Yahudi hayatı ve inancını benimseyen, sünnet olmayan "Gentile" olarak adlandırılan kişileri belirten referanslar vardır.¹⁷⁹

"Halkın İsrail'den olmayan, ama senin yüce adını, gücünü, kudretini duyup uzak ülkelerden gelen yabancılar bu tapınağa gelip dua ederlerse, göklerden, oturduğun yerden kulak ver, yalvarışlarını yanıtla. Öyle ki, dünyanın bütün ulusları, halkın İsrail gibi, senin adını bilsin, senden korksun ve yaptırdığım bu tapınağın sana ait olduğunu öğrensin"¹⁸⁰

¹⁷⁵ David Sacks, "Panticapaeum", Encyclopedia of the Ancient Greek World, Revised Edition (Rev Lisa R. Brody), VB Hermitage, New York, 2005, s. 239.

¹⁷⁶ <https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Krymchaks> (Erişim Tarihi:20/11/2019).

¹⁷⁷ Paul R. Trebilco, *age.*, s. 155-156.

¹⁷⁸ Ole Mads Sirks Veve, *Resident Proselytes, God-Fearers and the Seven Noahide Laws*, Master's Thesis Religious Roots of Europe, 2013, s. 29.

¹⁷⁹ Ole Mads Sirks Veve, *age.*, s. 45.

¹⁸⁰ I. Krallar 8: 41-43.

Yukarıdaki metin Tanah'taki 1. Krallar bölümünde yabancılardan bahsetmektedir ve bu kişilerin tapınağa gelerek dua ettikleri ve tanrıdan korkması gerektiği vurgulanmıştır. Bu da Gentile olan God-Fearerslerin özelliklerinden biri olan tek tanrıya tapma ve ondan korkma ile benzeşme göstermektedir.¹⁸¹

Mezmurlar'da da 'Tanrıdan korkan insanlar'¹⁸² şeklinde kullanılması (yir'ei HaSHem) God-Fearerslerin varlığını ifade etmektedir. Aynı ifade Yeni Ahit'te de geçmektedir. Buna ilerleyen bölümde değinilecektir.

"Sonsuzdur sevgisi!" desin İsrail halkı.
"Sonsuzdur sevgisi!" desin Harun'un soyu.
"Sonsuzdur sevgisi!" desin RAB'den korkanlar."¹⁸³

"Ey İsrail halkı, RAB'be güven, O'dur yardımcınız ve kalkanız!
Ey Harun soyu, RAB'be güven, O'dur yardımcınız ve kalkanız!
Ey RAB'den korkanlar, RAB'be güvenin, O'dur yardımcınız ve kalkanız!"

"RAB bizi anımsayıp kutsayacak, İsrail halkını, Harun soyunu kutsayacak.
Küçük, büyük, Kendisinden korkan herkesi kutsayacak."¹⁸⁴

"Ey İsrail halkı, RAB'be övgüler sun! Ey Harun soyu, RAB'be övgüler sun!
Ey Levi soyu, RAB'be övgüler sun! RAB'be övgüler sunun, ey RAB'den korkanlar!
Yeruşalim'de oturan RAB'be Siyon'dan övgüler sunulsun! RAB'be övgüler sunun!"¹⁸⁵

Bu metinlerde Tanrı insanları üç kategoriye ayrılmaktadır: İsraililer, Harun ve God-Fearers anlamında düşünebileceğimiz 'RAB'den korkanlar'dır. İşte en son bölümde kullanılan bu kelime grubu kendi kimliklerini devam ettiren ama kendilerini Yahudilerin yaşamları içinde de devam ettiren gentileyi gösterir.¹⁸⁶

"Yalnız Tanrınız RAB'be tapacaksınız. O sizi bütün düşmanlarınızın elinden kurtaracak."Ne var ki Samiriye'ye yerleşenler buna kulak asmadılar ve eski törelerine göre yaşamaya devam ettiler. Bu uluslar aynı zamanda hem RAB'be, hem de putlarına tapıyorlardı. Çocukları ve torunları da bugüne dek ataları gibi yaşıyorlar"¹⁸⁷

Bu bölüm ise Samaria'daki yerleşik olarak kalan yeni Gentilelerin tanrıdan nasıl korkması gerektiğinin öğretilmesiyle ilgilidir.¹⁸⁸ Hem tek tanrıya tapmaktadırlar hem de kendi pagan geleneklerini devam ettirmektedirler. Bu pasajda geçen "RAB'be, hem de putlarına tapıyorlardı" cümlesinde kullanılan kelimeler God-

¹⁸¹ Ole Mads Sirks Vevle, *age.*, s. 45.

¹⁸² İngilizce "those who fear the Lord", Türkçede "Ey RAB'den korkanlar" olarak kullanılmıştır.

¹⁸³ Mezmurlar 118:2-4.

¹⁸⁴ Mezmurlar 115:9-13.

¹⁸⁵ Mezmurlar 135:19-21.

¹⁸⁶ Toby Janicki, *God-Fearers*, First Fruits of Zion, USA, 2012, s. 40-41.

¹⁸⁷ II. Krallar 17:39-41.

¹⁸⁸ Ole Mads Sirks Vevle, *age.*, s. 45-46.

Fearersleri ifade ettiği düşünülse de hem putlara tapmaları hem de tek tanrı inancına sahip olmaları bu grubu işaret etmemektedir.

2.5. Yahudi Yazarlarda

2.5.1. Philo'nun Eserlerinde

Philo kesin olmamakla birlikte M.Ö. 20 ya da 25 yılları arasında doğmuş, Yahudi ve Grek eğitimi almış, Helenizmin etkisi altında kalmış bir Yahudi yazardır. Philo'nun, M.S. 50' de öldüğü düşünülmektedir.¹⁸⁹

Philo'nun eserlerinde God-Fearerslere dair ipuçları toplamda dört yerde geçmekte olup bunlardan sadece bir tanesinde açık bir şekilde; diğerlerinde ise dolaylı olarak bahsedildiği zikredilmektedir. Louis H. Feldman'a göre Philo, Yahudiliğe tam girmemiş, Yahudi sempatizanı olan, tek tanrı inancını benimseyen kişiler için "proselyte" kelimesini kullanmıştır.¹⁹⁰ Ayrıca Yahudiliğe tam olarak girmiş kişiler için de "proselyte" terimini tercih etmiştir. Kutsal Kitabın Çıkış 22:20 (Questions on Exodus 2.2) üzerinde yaptığı yorumlamada "Proselyte" kelimesini sünnetsiz Proselyte yani sünnetsiz yabancı şeklinde ifade etmiştir. Sünnetsiz yabancı olarak söylediği kişi Yahudi tek tanrıçılığını kabul eden ve puta tapmayan kişidir.¹⁹¹ Wolfson, Philo'nun "Proselyte" kelimesiyle puta tapıcılığı reddeden, sünnetsiz olan Gentile bir sınıfın varlığını ifade ettiğini söyler.¹⁹²

Philo'nun dolaylı olarak God-Fearerslerden bahsettiği eserler de vardır. God-Fearersler ile ilgili çalışmada bulunan Ole Mads Sirks Vevle, Philo'nun *Life of Moses 2.4.20-24* eserinde Musa Kanun'larının birçok ulusu etkilediğini ve bu ulusların Tanrıya dua etme konusuna bu kanunlardan etkilendiğini vurgulamıştır. Bunun yanında *Special Laws 1.309* da Philo, gentilenin gerçeğe bağlı kalmaları ve

¹⁸⁹ Dursun Ali Aykıt, *age.*, s. 63.

¹⁹⁰ Louis H. Feldman, *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton University Press, New Jersey, 1993, s. 348.

¹⁹¹ Ole Mads Sirks Vevle, *Resident Proselytes, God-Fearers and the Seven Noahide Laws*, Master's Thesis Religious Roots of Europe, 2013, s. 57.

¹⁹² Harry Austryn Wolfson, *Foundations of Religious Philosophy in Judaism Christianity and Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 1962, s. 372-373.

dindar olmalarından ve *Every God Man is Free* 2.72’de gentilenin ihtiyatlı ve faziletli olduklarından bahsettiğini söylemiştir.¹⁹³

Philo eserlerinde kullandığı “Proselyte” kelimesini kendi içinde sınıflandırma yapmamış birkaç anlamda kullanmıştır.¹⁹⁴ Philo’nun kullandığı “Proselyte” kelimesi iki farklı anlamdadır. Birincisi tamamen Yahudiliğe dönmüş kişileri ikincisi ise God-Fearers manasında Yahudilerin bazı inançlarını benimseyen fakat sünnet olmayan kişileri tanımlamak için kullanmıştır.

2.5.2. Josephus’un Eserlerinde

Flavius Josephus M.S. 37- 100 yılları arasında yaşamış bir yazardır. Flavius Josephus’ un eseri olan *The Antiquities of Jews* ’de God-Fearers’lere ait ipuçları vardır. Burada Ananias adında bir tüccar tarafından Izates’in din değiştirerek Yahudiliğe geçmesi anlatılmaktadır. Izates, babası öldükten sonra Adiabene krallığının başına geçmek için Adiabene’ye gelir. Izates’e Yahudilik hakkında Ananias tarafından bilgi verilir. Annesine de Yahudilik başka birisi tarafından anlatılmış ve annesi Yahudiliğe geçmiştir. Kendisinin tam olarak Yahudiliğe geçmesi için sünnet olması gerekmektedir. Bunu annesine anlattıktan sonra annesi, Yahudi bir kral olduğunda halkın tepkisini çekerek güvenliğinin tehlikede olacağını söyler. Ananias, Izates’in annesinin söylediklerine katılır. Izates’e sünnet olmadan Tanrıya tapabileceği konusunda bilgi verir.”¹⁹⁵ Bu yazıda Izates’in sünnet olmasına gerek olmadığı sadece Tanrıya tapmasının yeterli olacağı ifade edilmiştir.

The Antiquities of Jews’in on dördüncü kitabın yedinci bölümünde “Jews and those that worshipped God” şeklinde bir cümle geçmektedir. Burada Josephus, Yahudiler ve Tanrıya tapan kişiler ile ilgili bilgi vermiştir ve bunları ayırmıştır. Bunun yanında bu kişilerin Yahudi tapınağına bağışta bulunup katkı sağladıklarından bahsetmiştir.¹⁹⁶ *Against Apion* isimli kitabının ikinci bölümünde Josephus Şabat,

¹⁹³ Ole Mads Sirks Veve, *age*, s. 58.

¹⁹⁴ Scot McKnight, *A Light among the Gentiles: Jewish Missionary Activity in the Second Temple Period*, Fortress Press, Minneapolis, 1991, s. 92

¹⁹⁵ Flavius Josephus, *The Antiquities of Jews* XX, 38-43, (The Works of Flavius Josephus: Comprising the Antiquities of the Jews; a History of the Jewish Wars and Life of Flavius Josephus’un içinde), (Çev. William Whiston), (D. McKay Publisher), Philadelphia, 1890, s. 602.

¹⁹⁶ Flavius Josephus, *The Antiquities of Jews* XIV,110, (In Nine Volumes, *Jewish Antiquities*, Books XII-XIV’un içinde), (Çev., Ralph Marcus), (Harvard University Press), London, 1937, s. 505.

Oruç gibi Yahudi ritüellerinin Yahudi olmayanlar arasında yayıldığını dile getirmiş fakat bu ritüelleri uygulayanların gerçekte bir Yahudi olmadıklarını yazmıştır.¹⁹⁷

Josephus'un *The Antiquities of Jews* ve *Against Apion* eserlerinde Godfearersler ile Yahudiler arasında bir sınır çizildiği ve God-Fearerslerin özelliklerinden bahsedildiği söylenebilir.

2.6. Rabbinik Metinlerde Geçen

Rabbinik metinlerde "God-Fearers" kelimesiyle ilişkili olarak "heaven – fearing", "Yirei Shamayim", "heaven–fearers" ve "fear of God" terimleriyle karşılaşılmaktadır.¹⁹⁸

"Tanah'ta geçen metinlerde God-Fearersler" başlığı altında iki kullanımdan bahsetmiştik. Birincisi İsrail toplumunda sünnet olmayan ve Yahudiliğin bazı yasalara uymayan Gentile kişiler "Ger toshav", ikincisi ise sünnet olan ve tamamen Yahudiliği yaşayan tam Yahudi olmuş yabancı "Ger tzedek" dir. Joyce Reynolds ve Robert Tannenbaum yazdıkları *Jews and God-Fearers at Aphrodisias* başlıklı eserde 'Yirei Shamayim' kavramının *The Mekhilta*'da "Ger tzedek" sözcüğünden farklı olduğunu yani "God-Fearers" olarak geçtiğini ifade etmişlerdir. "Ger toshav"'ın nadiren "God-Fearers" kelimesini karşıladığını söylemişlerdir.¹⁹⁹

Rabbinik literatüründe God-Fearersler genellikle tek tanrıya inan gentile diye belirtilmiştir. Rabbinik metinlerinde daha çok "Tanrıdan Korkan (heaven–fearer)" sözcüğü kullanılmasının yanında "Ger Toshav"²⁰⁰ kelimesi de geçmekte olup bazen farklı anlama sahiptir.²⁰¹ Rabbinik metinlerinde geçen Nuhilik kavramı God-Fearersler ile benzerlik göstermektedir. Bu yüzden aşağıda Nuhilik terimi ve özellikleri ile ilgili bilgiler verilerek Nuhiler ile God-Fearersler karşılaştırılmıştır.

¹⁹⁷ Flavius Josephus, *Against Apion II*, 282, (Volume 10'un içinde), (Çev., John M.G. Barclay), (Brill), Boston, 2007, s. 327-328.

¹⁹⁸ Robert Brownstein, *age.*, s. 102., Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 48.

¹⁹⁹ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 48.

²⁰⁰ Rabbinik metinlerinde geçen "Ger Toshav" terimi Nuhiliği tanımlamak için de kullanılmaktadır.

Bknz. Maimonides, *Mishneh Torah, Hilchot Avodah Kochavim*

(https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/912369/jewish/Avodat-Kochavim-Chapter-Ten.htm), Maimonides, *Mishneh Torah, Hilchot Issurei bi'ah 14: 8*

(https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/960662/jewish/Issurei-Biah-Chapter-Fourteen.htm)

²⁰¹ Ole Mads Sirks Vevele, *age.*, s. 44.

2.6.1. Nuhilik

Yahudi kanunlarında Nuh kanunlarının kökeniyle ilgili görüşlere bakılırsa; ilk olarak Yahudi kaynaklarında yer alan şekliyle ya da sonradan Yahudi tarihinin belli dönemlerinde çeşitli sebeplerle oluşturulmuş bir ürün olarak ortaya çıkar. Tanah'ta Nuh kanunları ile ilgili Nuh ile yapılan ahit dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgi Talmud ve sözlü kaynaklarda yer almaktadır.²⁰² Ferisiler tefsir çalışmalarıyla, Nuh Kanunlarını Tanah üzerinde yorum metotlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Nuhilik kavramı sistemli bir şekilde ilk defa Tofesta'da bahsedilmiştir. Bu da M.S II. yüzyıla dayanmaktadır.²⁰³ Tamamlanması bu yüzyıla dayandığından oluşum süreci göz önüne alındığında önceki dönemlerde de Nuh kanunlarının varlığı kabul edilebilir. Diğer görüşe göre Yahudi tarihi içinde çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkmış kanunlardır. Nuh Kanunları, Roma Hukukunun etkisi sonucu, Makabiler dönemi, ikinci mabet dönemi, ikinci mabet dönemi sonrası ürünü ve Yir'ey Şamanyim ile bağlantılı olarak ortaya çıkmış kanunlar olabileceği düşünülmüştür. Nuh kanunlarını kabul edenlere Nuhi denilmesine rağmen bu kavram çok sonraki yıllarda ortaya çıkmıştır. Çeşitli Yahudi kaynaklarında dağınık halde bulunması bunun sistemleşmediğini göstermektedir. Genellikle yedi hükümden oluştuğu yapılan çalışmalarla ifade edilmiştir.²⁰⁴ Tek tanrı inancına ve Yahudi şeriatının hükümlerinin bir kısmına uyan God-Fearersleri Nuhi saymak uygun değildir. Bunun sebebi Nuhi kimliğinin hukuki bir tanımlama olarak, God-Fearerslerin ise günlük hayat içinde ortaya çıkmış bir açıklama ile ifade edilebilmesidir. Ayrıca God-Fearerslerin tam olarak Yahudiliğe geçememelerinin sebebi eski inançlarından tamamen kopamamalarıdır. Buna ek olarak Nuhilerin uyması gereken belli hükümleri olmasına rağmen God-Fearerslerin uyması gereken kesin sınırları çizilmiş hükümler yoktur.²⁰⁵

Nuhi olan Gentile ile God-Fearersler aynı gruplar değildir.²⁰⁶ Bazı araştırmacılar tarafından Nuhilerle God-Fearerslerin aynı grup olduğu ifade edilse de birbirlerinden farklı gruplardır. Tek tanrı inancının kabul edilmesi ve bazı Yahudi

²⁰² Eldar Hasanov, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 25.

²⁰³ *Age.*, s. 98-99.

²⁰⁴ *Age.*, s. 125-142.

²⁰⁵ *Age.*, s. 275-276.

²⁰⁶ Ole Mads Sirks Vevle, *age.*, s. 45.

inançlarını benimsemeleriyle God-Fearerslere benzerlik gösterdiğinden God-Fearerslerin oluşumuna bir kapı aralamış olabilirler. Nuhilerin God-Fearerslerden farklı bir grubu ifade ettiği söylenebilir.

2.7. Yeni Ahit'te Geçen Metinlerde

Yeni Ahit'te God-Fearersleri tanımlayan bazı kullanımlar mevcuttur. Bunlara geçmeden önce "Proselyte" kelimesinin Yeni Ahit'te geçtiğini vurgulamak gerekir. Çünkü daha önceden de bahsettiğimiz gibi Yetmişler Çevirisi'nde adı geçmiş hem sünnet olup Yahudiliğe geçen hem de sünnet olmadan Yahudiliğin bir kısım inançlarını kabul eden kişiler için kullanılmıştır. Yeni Ahit'le birlikte bu ayrımın nasıl yapıldığı inceleyelim.

Yeni Ahit'te "Proselyte" kelimesi dört yerde geçmektedir. Bunlardan üç tanesi kesin olarak "Proselytes" kelimesini yani "Yahudiliğe dönmüş kişiler" için kullanılmıştır.²⁰⁷

"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Tek bir kişiyi dininize döndürmek için denizleri, kıtaları dolaşırsınız. Dininize döneni de kendinizden iki kat cehennemlik yaparsınız."²⁰⁸

Burada Ferisilerin misyonerlik faaliyetinde buldukları ve kendi dinlerine kişileri döndürmek için çok yer dolaştıklarından bahsetmiştir. "Dinize gireni" ifadesi "Proselyte" kelimesinin karşılığıdır.

Aramızda Partlar, Medler, Elamlılar var. Mezopotamya'da, Yahudiye ve Kapadokya'da, Pontus ve Asya İli'nde, Frikya ve Pamfilya'da, Mısır ve Libya'nın Kirene'ye yakın bölgelerinde yaşayanlar var. Hem Yahudi hem de Yahudiliğe dönen Romalı konuklar, Giritliler ve Araplar var aramızda. Ama her birimiz Tanrı'nın büyük işlerinin kendi dilimizde konuşulduğunu işitiyoruz."²⁰⁹

Yukarıda hem Yahudilerin hem de Yahudiliğe dönen çeşitli yerlerden kişilerin olduğu söylenilmiştir. Burada geçen "Yahudiliğe dönen" kelimesi "Proselyte" ile aynı kullanılmıştır.

"Bu öneri bütün topluluğu hoşnut etti. Böylece, iman ve Kutsal Ruh'la dolu biri olan İstefanos'un yanısıra Filipus, Prohoros, Nikanor, Timon, Parmenas ve Yahudiliğe dönen

²⁰⁷ Ole Mads Sirks Vevle, *age.*, s. 62.

²⁰⁸ Matta 23:15.

²⁰⁹ Elçilerin İşleri 2:9-11.

Antakyalı Nikolas'ı seçip elçilerin önüne çıkardılar. Elçiler de dua edip ellerini onların üzerine koydular”²¹⁰

Yukarıdaki pasajda “Yahudiliğe dönen” kelimeleri “Proselyte”nin karşılığıdır. Yahudiliği kabul eden ya da Yahudi olan Antakyalı Nikolas “Proselyte” olarak tanımlanmıştır.

Yeni Ahit’te “God-Fearers” kelimesi ve dilbilimsel (“God-Fearers”in türevlerini) farklı ifadeleri on bir yerde geçmektedir. ²¹¹Terminolojik açıdan bakıldığında iki çeşit kullanımdan bahsetmek mümkündür. Birincisi Grekçede “Seboumenoi ton theon” (5 yerde geçer) geçen İngilizceye “Fearing God” olarak çevrilen “Tanrıdan Korkan”dır. İkincisi Grekçe “Phobenomoi ton theon”(6 yerde geçer) olup İngilizceye “Worshipping God” olarak çevrilen “Tanrıya Tapan” anlamında kullanılmıştır.²¹² Yeni Ahit’te geçen God-Fearerslere dair bulgulardan ya da kullanımlardan bahsedilecek olursa;

“Sezariye’de Kornelius adında bir adam vardı. “İtalyan” taburunda yüzbaşıydı. Dindar bir adamdı. Hem kendisi hem de bütün ev halkı Tanrı’dan korkardı. Halka çok yardımda bulunur, Tanrı’ya sürekli dua ederdi.”²¹³

“Doğru ve Tanrı’dan korkan, bütün Yahudi ulusunca iyiliğiyle tanınan, Kornelius adında bir yüzbaşı var dediler. “Kutsal bir melek ona, seni evine çağırıp senin söyleyeceklerini dinlemesini buyurdu.”²¹⁴

En iyi bilinen referans ise Sezariye’de bir Roma komutanı Kornelius hakkındadır. Bu referans Kornelius’un God-Fearers olduğunu açıklar.²¹⁵Bununla beraber ilk Hıristiyan olan God-Fearers olarak adı anılır.²¹⁶ Bunun yanında ailesinin de God-Fearers olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu komutanın Tanrıya dua ettiği, Yahudilere iyilikte bulunduğu, onlara yardım ettiği görülmektedir. Burada ayrıca monoteizm de ön plana çıkmaktadır.

“O zaman Petrus söz alıp şöyle dedi: “Tanrı’nın insanlar arasında ayırım yapmadığını, ama kendisinden korkan ve doğru olanı yapan kişiyi, ulusuna bakmaksızın kabul ettiğini gerçekten anlıyorum.”²¹⁷

Hangi ulustan olursa olsun Tanrıdan korkan kişilerin bu dine kabul edileceği, Tanrının tüm insanlara eşit davranacağı vurgusu yapılmıştır.

²¹⁰ Elçilerin İşleri 6:5-6.

²¹¹ Robert Brownstein, *age.*, s. 99, A. T. Kraabel, *age.*, s. 114.

²¹² Dietrich-Alex Koch, *age.*, s. 76.

²¹³ Elçilerin İşleri 10: 1-2.

²¹⁴ Elçilerin İşleri 10: 22.

²¹⁵ Robert Brownstein, *age.*, s. 99, A. T. Kraabel, *age.*, s. 114.

²¹⁶ Janet Roberts, *age.*, s. 48.

²¹⁷ Elçilerin İşleri 10:35.

“Pavlus ayağa kalktı, eliyle bir işaret yaparak, “Ey İsraililer ve Tanrı’dan korkan yabancılar, dinleyin” dedi.”²¹⁸

“Kardeşler, İbrahim’in soyundan gelenler ve Tanrı’dan korkan yabancılar, bu kurtuluş bildirisi bize gönderildi.”²¹⁹

Yukarıdaki iki bölümde Pavlus Yahudilere ve God-Fearerslere hitapta bulunmaktadır. Yani Yahudiler ile God-Fearers ayrımı yapmaktadır.

“Havradaki topluluk dağılınca, Yahudiler ve Yahudiliğe dönüp Tanrı’ya tapan yabancıardan birçoğu onların ardından gitti. Pavlus’la Barnaba onlarla konuşarak onları devamlı Tanrı’nın lütfunda yaşamaya özendirdiler.”²²⁰

Bundan önceki bölümlerde “Tanrıdan Korkma” kelimeleri kullanılırken bu bölümle birlikte artık “Tanrıya Tapma” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Pavlus ve Barnaba Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerini Havra’da sürdürmektedirler. Yahudiliğe tam dönmüş kişilerden bahsedilse de God-Fearerslere değinilmiş olması da muhtemeldir. Artık Pavlus’a ve Barnaba’ya katılanların sayısının arttığı bu bölümde anlatılmaktadır.

“Ne var ki Yahudiler, Tanrı’ya tapan saygın kadınlarla kent in ileri gelen erkeklerini kışkırttılar, Pavlus’la Barnaba’ya karşı bir baskı hareketi başlatıp onları bölge sınırlarının dışına attılar.”²²¹

Yahudiler Pavlus ve Barnabas’a karşı God-Fearersleri kışkırtmışlar ve Yahudiler buldukları ortamdan onları çıkartmışlardır. Sonuç olarak Yahudiler onlara karşı cephe almıştır.

“Bizi dinleyenler arasında Tiyatira Kenti’nden Lidya adında bir kadın vardı. Mor kumaş ticareti yapan Lidya, Tanrı’ya tapan biriydi. Pavlus’un söylediklerine kulak vermesi için Rab onun yüreğini açtı. Lidya, ev halkıyla birlikte vaftiz olduktan sonra bizi evine çağırdı. “Beni Rab’in bir inanlısı kabul ediyorsanız, gelin, evimde kalın” dedi ve bizi razı etti.”²²²

Bu pasajda ticaretle uğraşan Lidya adında bir God-Fearersin Pavlus’a katıldığı anlatılmaktadır. İlk defa Kadın bir God-Fearersden bahsedilmektedir. Genellikle God-Fearers olarak tanımlanan kişiler erkektir. Afrodisyas’taki arkeolojik buluntularda da sürekli God-Fearerslere ait erkek isimleri göze çarpmaktadır.

“Onlardan bazıları, Tanrı’ya tapan Grekler’den büyük bir topluluk ve ileri gelen kadınların da birçoğu ikna olup Pavlus’la Silas’a katıldılar.”²²³

²¹⁸ Elçilerin İşleri 13:16.

²¹⁹ Elçilerin İşleri 13:26.

²²⁰ Elçilerin İşleri 13:43.

²²¹ Elçilerin İşleri 13:50.

²²² Elçilerin İşleri 16:14.

²²³ Elçilerin İşleri 17:4.

Yukarıdaki metinde Greklerinden büyük bir çoğunluğu Pavlus ve Silas tarafından ikna edilmiştir. Buradaki Greklerin God-Fearers olması önemli olup Yahudilerden çok Grekler Pavlus ve Silas'a katılmıştır.

“Onları Atina'da bekleyen Pavlus, kenti putlarla dolu görünce yüreğinde derin bir acı duydu. Bu nedenle, gerek havrada Yahudiler`le ve Tanrı`ya tapan yabancılarla, gerek her gün çarşı meydanında karşılaştığı kişilerle tartışıp durdu.”²²⁴

Burada Pavlus'un God-Fearerslerle ve Yahudilerle kentte putları görmesi tartışma nedenidir. Yine burada tanrıya tapanlardan yani God-Fearerslerden bahsetmiştir. Yahudiler dışında God-Fearers grubunu da dile getirmiştir.

“Pavlus oradan çıktı, Tanrı`ya tapan Titus Yustus adlı birinin evine gitti. Yustus'un evi havranın bitişiğindeydi.”²²⁵

Son olarak Pavlus, Titus adında bir God-Fearersin evine gitmiştir. Bu God-Fearers Havraya yakın bir yerde oturmaktadır. Bu da göstermektedir ki bu kişinin Yahudiler içinde yaşıyor olma ve havraya gitme olasılığı yüksektir.

Bu bölümlerde Yahudilerle beraber God-Fearers grubunun varlığına yönelik açık söylemler olduğu görülmektedir. Hitaplardaki ifadeler bakıldığında Yahudiler dışında God-Fearers gruplarının olduğu kesin gibidir. Bunun yanında yukarıdaki ifadelerin bazıları sinagoglarda geçmektedir. Arkeolojik buluntulardan God-Fearerslerin sinagoglara gittikleri sonucuna bağlı olarak Yeni Ahit'te de geçen bölümlerin bazılarının sinagoglarda geçmesi birbiriyle ilişkilendirilebilir.

²²⁴ Elçilerin İşleri 17:16-17.

²²⁵ Elçilerin İşleri 18:7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GOD FEARERSLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA, İNANÇLARI VE HİRİSTİYANLIĞIN YAYILMASINA KATKILARI

3.1. God-Fearerslerin Yaşadıkları Coğrafya

God-Fearerslerin yaşadıkları coğrafyaya ait kesin bilgi yoktur. Fakat arkeolojik buluntular, çeşitli metinler ve filolojik bilgiler ışığında kesin olmamakla birlikte bir sınır çizilebilir. Bu sınıra göre Batıda İtalya'dan başlayarak Yunanistan, Balkanlar, Kıbrıs, Anadolu ve Filistin'e kadar bulunan coğrafya içinde yaşadıkları düşünülmektedir. Özellikle eldeki verilere göre çoğunlukla Anadolu'da yaşadıkları görülmektedir.²²⁶ God-Fearerslerin yaşadıkları bölgelere dair tahmini olarak oluşturulmuş harita aşağıda verilmiştir;

Şekil 2. Mevcut Arkeolojik Verilere Göre Theosebes'lerin (Muhtemel) Yayılım Coğrafyası.

Kaynak: Tuğrul Kurt, Geç Antikçağ'da Theosebes'ler. Tarih ve İnançlar.²²⁷

²²⁶ Tuğrul Kurt, age., s. 28.

²²⁷ Tuğrul Kurt, age., s. 27.

Yukarıdaki haritada mor renkle gösterilen yerler God-Fearerslerin yayıldıkları coğrafyayı göstermektedir. Bu harita God-Fearerslere ait arkeolojik buluntular ve diğer kaynaklarda geçen veriler çerçevesinde hazırlanmıştır.

3.1.2. Tarih

Grekçe ve İbranice belgelere göre ilk görüldükleri tarih yaklaşık olarak M.Ö. III. yüzyıla rastlar. Latince kaynaklarda ise M.S. IV. yüzyılda isimleri geçmektedir.²²⁸ Kısaca eldeki verilere göre M.Ö. 3 yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar yaşadıkları tahmin edilebilmektedir ancak God-Fearersler ile ilgili çalışmalar incelendiğinde kesin olarak yaşadıkları tarih aralığı verilememektedir.

3.1.2. Sayıları

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi God-Fearersler, gentile ve diaspora Yahudilerin bulunduğu yerlerde yaşamışlardır. Roma Dönemi dini inançları ile ilgili araştırmalarda bulunan Robert Brownstein ve Gary Hugh Gilbert araştırmacılar her ne kadar abartılı görünse de dini mensubiyetlerle ilgili bazı rakamlar vermektedirler. Buna göre Gary Hugh Gilbert M.Ö. I. yüzyılda God-Fearerslerin sayısının 1 milyon olduğunu²²⁹; Robert Brownstein ise bunların nüfusunun 1 milyon ile 400 bin arasında değişkenlik gösterdiğini dile getirir. Elde God-Fearersler, Yahudiler, Yahudi Hıristiyanlar, Gentile Hıristiyanlar ve Paganlarla ilgili net rakamlar olmamakla birlikte Robert Brownstein şöyle tahmini rakamları belirtmektedir.

²²⁸ Tuğrul Kurt, *age.*, s. 29.

²²⁹ Gary Hugh Gilbert, *age.*, s. 5.

Tablo 1. Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus

Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus (x1000)				
Roma İmparatorluğunun Nüfusu	M.S. 35	M.S. 70	M.S. 150	M.S. 300
Yahudiler	3300	2900	2500	2300
God-Fearers	1000	997	400	100
Yahudi Hıristiyanlar	1	5	4	1
Gentile Hıristiyanlar	0	3	1000	10000
Paganlar	45700	51100	61100	47600
Toplam Nüfus (Yaklaşık)	50000	55000	65000	60000

Kaynak: Robert Brownstein, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View*.²³⁰

Yukarıdaki tabloya göre God-Fearerslerin M.S. 35 yılında tahmini sayıları bir milyondur. Roma imparatorluğu sınırları içinde bulunan God-Fearerslerin, Yahudilerin nüfusuna oranına baktığımızda üçte birdir. Bu orana göre God-Fearers nüfusu azımsanmayacak sayıdadır. Aslen pagan kültüründen gelen bu grup Pagan nüfusunun yoğun olduğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde farklı bölgelerde yaşadıkları için Paganlar ve Yahudiler ile iç içe yaşamışlardır. M.S. 35'ten sonra Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte God-Fearerslerin sayılarında düşüş yaşanmıştır. M.S. 300'lerde sayılarının yaklaşık olarak yüz bin kişi olduğu yine yukarıdaki tablodan anlaşılmaktadır. Bu tabloda verilen üç yüz yıllık bulgular çok gerçeği yansıtmamakla birlikte abartılı görülmektedir. Fakat God-Fearerslere dair herhangi bir kayıt olmadığı için tahmini olarak hazırlanmış bu tabloyu göstermek istedik.

3.2. God-Fearerslerin İnançları

God-Fearerslerin inanç sistemi hakkında İngilizce ve Türkçe olarak yazılmış sadece birkaç kaynak bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda az da olsa bu konudan dolaylı olarak bahsedilmektedir. Araştırmacıların yaptığı God-Fearers tanımlamaları, yapılan arkeolojik buluntular, Tanah'ta yer alan metinler, kutsal kitapta bulunan bilgiler ve bazı önemli müelliflerin eserleri ışığında yapacağımız yorumlar çerçevesinde God-Fearers'ların inanç sistemi konusunu şekillendirmeye çalışacağız.

²³⁰ Robert Brownstein, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View*, iUniverse.com, USA, 2000, s. 241.

3.2.1. Araştırmacıların God-Fearers Tanımlamalarına G6re İnançları

Araştırmacıların God-Fearers tanımlamalarına g6re; God-Fearer: “Tanrıdan Korkan”; Sinagog’ a gelerek daha fazla bilgi 6ğrenen, Yahudi toplumunun içerisinde yer alan, kendi atalarının tanrılarına tapmayıp Yahudilerin tek tanrıcılığına inanan, isterse Yahudiliğe tamamen geçebilen kısacası Yahudilik hakkında yeteri kadar bilgisi olan kimsedir.²³¹ Diğer bir tanımda ise, d6zenli olarak sinagoga giden, Şabat ve bazı yiyecek kanunları gibi Yahudiliğin bazı geleneklerine uyan fakat s6nnet olmayan, Yahudi toplumunun tam değil yarı 6yesi olan kişilerdir.²³² Başka bir tanımda ise Yahudilik ve Greko-roman dindarlığı arasında bulunan Yahudi olmayan Yahudi geleneklerinin bir kısmını uygulayan bu cemaat “God-Fearers” olarak adlandırılmışlardır. God-Fearersler yarı dinden d6nm6ř, yarı Yahudi ve Yahudi sempatzanı olarak bilinirler.²³³

Yukarıda belirttiğimiz 6zere God-Fearerslere dair tanımlamalar onların inançlarına y6nelik d6ř6ncelerini de yansıtılmaktadır. Buna g6re, 6rneğin tek tanrı inancı 6zerinden God-Fearersleri tanımlayanlar onların en 6nemli inancının Yahudilikteki tek tanrı inancını vurgulamaya çalışırken; koşer kuralları 6zerinden onları açıklayanlar ise koşere vurgu yaparak God-Fearerslerle ilgili bilgi verir.

Bu tanımlamalara baktığımızda God-Fearers’ların s6nnet olmadıklarından, bazı Yahudi geleneklerine uyduklarından, tek tanrıya inandıklarından, sinagoga gittiklerinden bahsedilmiştir. İnanç esaslarında s6nnet yoktur ancak Yahudiliğin en 6nemli unsurlarından biri olan tek tanrıya tapma vardır.

3.2.2. Arkeolojik Buluntulara G6re İnançları

God-Fearersler sinagoga giderler, dua ederler ve bağışta bulunurlar, Yasa’yı tartışmak ve okumak için çalışma gruplarına katılırlar ve yardım aktivitelerinde yer alırlardı.²³⁴ God-Fearersler bilinmeyen bazı kısıtlamalarla sinagog ortamına kabul edildiler. Yahudi toplulukları God-Fearerslerin sinagog aktivitelerinin hepsine değil bazalarına katılmalarını desteklemişlerdir. Sinagoglara katkıları (bağışları) kabul

²³¹ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 65

²³² Paul R. Trebilco, *age.*, s. 145

²³³ Robert Brownstein, *age.*, s. 96.

²³⁴ Joyce Reynolds & Robert Tannenbaum, *age.*, s. 56-57.

edilmiş ve bu bağışları açıkça aldıklarını belirtmişlerdir.²³⁵ Tezin ikinci bölümünde God-Fearerslere ait arkeolojik buluntulardan bahsetmiştik. Bu buluntulara göre God-Fearersler sinagoglara bağışta bulunmaktadırlar. Özellikle Sardes ve Afrodisias'ta yaptıkları bu bağışlar açık bir şekilde yazıtlarda görülmektedir. Buna göre God-Fearersler için yardımda bulunmanın önemli olduğu söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi God-Fearerslerin Yasa'yı okuyup, çalışma gruplarına katılmalarından dolayı Yahudiler arasında saygınlıklarının olduğu ve bazı üst görevlerde buldukları yorumunu yapmak yanlış olmaz. God-Fearerslerin sinagog hayatı içinde yer almalarını ve bazı Yahudiliğin ritüellerini gerçekleştirmelerini inançları konusu içine dahil edebiliriz. Buna ek olarak bağış yapmaları özellikle de sinagoglara yardımda bulunmaları dini bir vecibe olarak düşünülebilir.

3.2.3. Tanah'a Göre İnançları

Tanah'ta geçen God-Fearerslere dair ipuçları onların inançları hakkında bize az da olsa katkı sağlayacaktır. Tanah'ta belirgin olarak God-Fearersleri işaret eden kısımların olduğu üçüncü bölümde belirtilmişti. Buna göre Tanah'ta I. Krallar'da geçen 'Halkın İsrail'den olmayan, ama senin yüce adını, gücünü, kudretini duyup uzak ülkelerden gelen yabancılar bu tapınağa gelip dua ederlerse'²³⁶ metni God-Fearerslere atıfta bulunup onların tapınağa gelip dua edebileceğini dile getirir.

Araştırmacıların tanımlamalarına göre God-Fearerslerin sünnet olmadıkları ifade edilmiştir. Buradan yola çıkarak aşağıdaki pasajlar dikkatle incelendiğinde God-fearersler Fısıh Bayramı'na katılamamaktadırlar ve Fısıh eti yememektedirler. Yahudilikte Sünnet olma şartına bağlı olarak God-Fearerslerin inançları arasında bu Yahudi bayramına katılım söz konusu değildir.

RAB Musa'yla Harun'a şöyle dedi: "Fısıh Bayramı'nın kuralları şunlardır: Hiçbir yabancı Fısıh etini yemeyecek. Ama satın aldığınız köleler sünnet edildikten sonra ondan yiyebilir. Konuklar ve ücretli işçiler ondan yemeyecek. Fısıh eti evde yenmeli, evin dışına çıkarılmamalı. Kemikleri kırmayacaksınız. Bütün İsrail topluluğu Fısıh Bayramı'nı kutlayacak. Yanınızdaki yabancı bir konuk RAB'bin Fısıh Bayramı'nı kutlamak isterse, önce evindeki bütün erkekler sünnet edilmeli; sonra yerel halktan biri gibi İsrail halkına katılıp bayramı kutlayabilir. Ama sünnetsiz biri Fısıh etini yemeyecektir."²³⁷

²³⁵ Robert Brownstein, *age.*, s. 105.

²³⁶ I. Krallar 8:41-43.

²³⁷ Çıkış: 12: 43-48

God-Fearerslerin diğerk pasajlarda (Mezmurlar 115:9-13, Mezmurlar 135:19-21) geğtiği yerlerde inançlarına dair bir bilgi verilmeyip sadece onların Yahudi toplumu içinde yaşadıkları belirtilmiştir.

3.2.4. Philo'nun Eserlerine Göre God-Fearerslerin İnançları

Philo'da God-Fearerslerin varlığına yönelik ifadeler olduğundan bahsedilmişti. Bu doğrultuda Philo'nun *Life of Moses* ve *Questions on Exodus* eserlerinde God-Fearerslerin inançları hakkında bilgi veren metinler vardır.

Philo *Questions and Answers on Exodus* eserinde sünnetli olmayan yabancılardan bahsetmiştir. Ayrıca sünnetin fiziksel olmasından çok ruhun ve arzuların sünnet edilmesi gerekliliğini belirtmiştir. Çok Tanrıçılığa karşı çıkılması gerektiğini ve sadece tek tanrıya inanılmasını ifade etmiştir.²³⁸

Life of Moses'de dünyanın çok farklı coğrafyasından yabancılardan yani God-Fearerslerin Yahudiler gibi altı gün çalıştıktan sonra yedinci gün bir dinlenme ve rahatlama zamanı olduğuna belirtilmiştir.²³⁹ Yani Şabat'a katıldıkları görülmektedir.

Aynı bölümün devamında God-Fearerslerin oruç tuttıkları anlaşılmaktadır. Bundan ayrı olarak da yiyip içtikleri, eğlendikleri bir gün geçirdikleri açıklanmıştır. Dolunayın ortaya çıktığı zaman birtakım aktiviteler yapmışlardır.²⁴⁰ Kısacası God-Fearerslerin Yom Kipur²⁴¹ ve Roş Hodeş²⁴² bayramlarına katıldıkları için bu bayramların onların inançları arasında yer aldığı söylenebilir. Ayrıca tanrıya dua etmektedirler.²⁴³

3.2.5. Josephus'un Eserlerine Göre God-Fearerslerin İnançları

Josephus'un eserlerinde God-Fearerslere ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerde genel anlamda onlara ait olabileceği düşünölen bazı uygulamalar

²³⁸ Philo, *Questions and Answers on Exodus*, Çev. Ralph Marcus, Harvard University Press, London, 1961, s. 86.

²³⁹ Philo, *On the Life of Moses*, II, 4, (The Works of Philo, Vol. III'ün içinde), (Çev., Charles Duke Yonge), (Basımevi Bulunamadı), London, 1855, s. 78-79.

²⁴⁰ Philo, *On the Life of Moses*, II, 4, s. 79.

²⁴¹ Yom Kipur:Kefaret günü anlamında kullanılır. İbrani takviminde en kutsal gündür. Oruç tutulur. Bknz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 3.

²⁴² Roş Hodeş: Ayın yeniden görüldüğü gündür. Yarı bayramdır. Bknz. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 2.

²⁴³ Ole Mads Sirks *Vevle, age.*, s. 29.

görülmektedir. Josephus'un *The Antiquities of Jews* eserinde 'O sünnet olmaksızın tanrıya tapabileceğini söyledi.'²⁴⁴ ve 'O, sünnet olmamasına rağmen tanrının onu affedeceğini ekledi.'²⁴⁵ cümlesinde sünnet olmanın tanrıya tapmak için şart olmadığı belirtilmiştir. Bu cümlelerde God-Fearerslerin sünnet olmadıkları gerçeği bir kez daha dile getirilmiştir.

Yine Josephus'un *The Antiquities of Jews* adlı eserinde Asya ve Avrupa gibi yerlerden Yahudilerin ve God-Fearerslerin tapınlara yaptıkları bağışlardan bahsetmektedir. Dini mekâna yardımda bulunma söz konusudur.²⁴⁶

Başka bir eseri olan *Against Apion II* 'de Yahudi olmayan kişilerin birtakım Yahudi uygulamalarını gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Buna göre Şabat kurallarına uymakta ve mum yakmaktadırlar. Yiyecek yasaklarının bazılarını ve oruç tutulacak günleri gözlemledikleri de belirtilmektedir.²⁴⁷

3.2.6. Yeni Ahit'e Göre God-Fearerslerin İnançları

Elçilerin İşleri 10'da geçen 'Sezariye'de Kornelius adında bir adam vardı. İtalyan taburunda yüzbaşydı. Dindar bir adamdı. Hem kendisi hem de bütün ev halkı Tanrı'dan korkardı.'²⁴⁸ cümleler incelendiğinde Kornelius adından bir God-Fearers vardır ve bu kişi dindar birisidir. Bu cümlelerden sonra gelen 'Melek ona şöyle dedi: "Duaların ve sadakaların anılmak üzere Tanrı katına ulaştı.'²⁴⁹ cümlesi ile bir God-Fearer olan Kornelius'un tanrıya dua ettiği ve özellikle sadaka verdiği yorumu yapılabilir.

Yeni Ahit'te 'Pavlus'la Barnaba havradan çıkarken halk onları bir sonraki Şabat Günü aynı konular üzerinde konuşmaya çağırdı.'²⁵⁰ cümlesiyle bir Şabat günü sinagogda toplandı, Havradaki topluluk dağılınca, Yahudiler ve Yahudiliğe

²⁴⁴ Flavius Josephus, *The Antiquities of Jews* XX, 40, (The Works of Flavius Josephus: Comprising the Antiquities of the Jews; a History of the Jewish Wars and Life of Flavius Josephus'un içinde), (Çev. William Whiston), (D. McKay Publisher), Philadelphia, 1890, s. 602.

²⁴⁵ Flavius Josephus, *age.*, s. 602.

²⁴⁶ Flavius Josephus, *The Antiquities of Jews* XIV, 110, (In Nine Volumes, Jewish Antiquities, Books XII-XIV'un içinde), (Çev., Ralph Marcus), (Harvard University Press), London, 1937, s. 505.

²⁴⁷ Flavius Josephus, *Against Apion II*, 282, (Volume 10'un içinde), (Çev., John M.G. Barclay), (Brill), Boston, 2007, s. 327-328.

²⁴⁸ Elçilerin İşleri 10:1-2.

²⁴⁹ Elçilerin İşleri 10: 4.

²⁵⁰ Elçilerin İşleri 13:42.

dönüp Tanrı'ya tapan yabancılardan birçoğu onların ardından gitti.'²⁵¹ cümlesiyle de sinagogda toplantıya katılanların Yahudi ve God-Fearersler olduğu söylenilmiştir. God-Fearersler Yahudilerle birlikte sinagogda Şabat gününe katılmışlardır. Yine sinagog hayatına katıldıkları 'Bu nedenle, gerek havrada Yahudiler'le ve Tanrı'ya tapan yabancılarla, gerek her gün çarşı meydanında karşılaştığı kişilerle tartışıp durdu.'²⁵² metninden çıkarılmaktadır.

Yeni Ahit'e göre God-Fearerslerin inançları ile ilgili ip uçları çok fazla yoktur. God-Fearerslerin Şabat Günü'ne katıldıklarına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca Pavlus Hıristiyanlıkla ilgili açıklamaları sinagoglarda yapmıştır. Buna bağlı olarak hitap ettiği topluluklar içinde God-Fearersler de vardır. Yani God-Fearersler sinagoglara gidip dua ederler.

3.3. Hıristiyanlığın Yayılmasına Katkıları

Çalışmanın birinci bölümünde I. yüzyılda Roma imparatorluğu içindeki dini yapıdan bahsedilmiştir. Bu dönemde Yahudiler diasporada yaşamaya ve gittikleri yerlerde inançlarını sürdürebilmek için dini yapılar kurmaya başlamıştır. Yahudiler başka coğrafyalara sürülmeden önce içine kapalı bir toplum olarak yaşamışlar, sürgünden sonra gentile toplumu içerisine girerek de daha ılımlı olmuşlar ve bu toplumla da sosyal ilişkiler içine girmişlerdir. Gentile toplumunun içindeki dini yapıya baktığımızda paganizmin hüküm sürdüğü görülmektedir. Pagan tanrılarının özellikleri incelendiğinde Hıristiyanlıkla benzeşme göstermektedir. Yine I. Yüzyılla birlikte Hıristiyanlık ortaya çıkmış ve gentilelere de yayılmaya başlamıştır. İşte tam burada God-Fearersler, hem Yahudilikle ilişkilerinin olması hem de gentile toplumu içinde yaşamaları ve gentile toplumunun paganist inanç sisteminden gelmeleri itibarıyla önem arz etmektedirler. Bu bölümde Hıristiyanlığa etkisi bağlamında God-Fearerslerin pagan toplumu ile ilişkileri, Yahudi toplumu ile God-Fearerslerin ilişkileri, Pavlus'un gentileye açılması, Pavlus'un Misyon gezileri, God-Fearerslerin nüfus değişimleri açılarından God-Fearerslerin Hıristiyanlığa olan etkisini incelenecektir.

²⁵¹ Elçilerin İşleri 13:43.

²⁵² Elçilerin İşleri 17:17.

3.3.1. God-Fearerslerin Pagan Toplumu ile İlişkisi Açısından Hıristiyanlığa Etkisi

Çalışmanın ikinci bölümünde God-Fearerslere dair bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında Yeni Ahit'te, 'Onları Atina'da bekleyen Pavlus, kenti putlarla dolu görünce yüreğinde derin bir acı duydu. Bu nedenle, gerek havrada Yahudilerle ve Tanrı'ya tapan yabancılarla, gerek her gün çarşı meydanında karşılaştığı kişilerle tartışıp durdu.'²⁵³ cümleleriyle God-Fearerslerin pagan toplumu içinde yaşadığı anlatılmaktadır. Yahudilerin, God-Fearerslerin ve Paganların aynı sosyal çevre içinde oldukları görülmektedir.

Paganizmde bulunan İsis, Kybele, Jüpiter, Mitra, Dionysos ve Ceres sır dinlerinde;

- Tanrıların genellikle İnsan ve yarı tanrı karakterlere sahip ilahi varlıklar olması,
- Kurban törenleri yani kan akıtma hadiselerinin varlığı,
- Tanrının şarap, su ve et gibi yiyecek ve içeceklerle temsil edilmesi ve bir kurtarıcı olarak görülmesi,
- Tanrıların hemen hepsinin efsanevi bir şekilde doğması, düşmanları tarafından öldürülmesi, tekrar dirilerek göğe yükselmesi,
- Yedikleri kutsal şeylerle insanların, kurtarıcının sahip olduğu doğüstü güçleri kazanması, özellikle Mitra'nın tekrar dünyaya gelerek bereketi, barış ve adaleti sağlaması²⁵⁴ gibi ortak özellikleri, Hıristiyanlıktaki İsa'nın doğumu, öldükten sonra göğe yükselmesi, tekrar dirilmesi, kurtarıcı olması ayrıca ekmek şarap ayininin ve vaftizin olması²⁵⁵ gibi özellikleri ile benzerlik göstermektedir.

Özellikle Paganizm içerisinde yer alan Dionysos ve Osiris tanrı kültü, Hıristiyanlıkta bulunan İsa öğretisi ile büyük benzerlikler göstermektedir. İsa'nın

²⁵³ Elçilerin İşleri 17:16-17.

²⁵⁴ Mehmet Çelik, *age.*, s. 223.

²⁵⁵ Bknz. Mucizevi doğumu: Matta 1:18-2:12, Luka 1:26-38, Luka 2:1-20. Göğe yükselme: Luka 24:50-53, Yuhanna 7:33, Romalılar 8:34. Ölüm tekrar dirilme: Matta 16:21, Markos 8:31. Kurtarıcı olması: Luka 2:10-11, Yuhanna 4:42, Efesliler 5:23. Ekmek Şarap: i. Korintlulara 11:23-25, Matta 26:26-29, Markos 14:22-25. Vaftiz: Matta 3:11,16. Matta 28:19, Markos 1:4,8-9, Markos 10:39-40, Luka 3:16.

tanrı ile aynı öze sahip olması, onun doğum hadisesi, fiziksel özellikleri gibi birçok tasvirleri bu tanrıların özellikleriyle çok uyumaktadır.²⁵⁶

Pavlus, Gentile olan God-Fearersleri diğer gentilelere ulaşmak ve Hıristiyanlığı anlatmak için bir köprü olarak kullanmış olabilir.²⁵⁷ God-Fearerslerin bir yönleriyle pagan toplumu ile bağlantılı olmaları onları dinsel yönden de iyi tanıdıkları fikrini ön plana çıkarmıştır. Hıristiyanlık ile paganizm din unsurlarının birbiriyle benzeşmesi God-Fearerslerin Hıristiyanlığın yayılma sürecinde bir anahtar rolü oynadığı düşüncesini ortaya çıkarır. Hıristiyanlığın gentileye açılımını God-Fearersler yoluyla gerçekleştirmiş olabilir.²⁵⁸ Böylece God-Fearerslerin Hıristiyanlığı kabul etmesi kolaylaşmıştır ve Pavlus gentileye Hıristiyanlığın aktarımını God-Fearersler aracılığıyla yaptığı düşünülmektedir.

3.3.2. God -Fearerslerin Yahudi Toplumu ile İlişkisi Açısından Hıristiyanlığa Etkisi

Büyük İskender'in Yahudilerin yaşadığı bölgeyi ele geçirmesiyle Yahudilikte Helenizm dönemi başlamıştır.²⁵⁹ Gentile toplumu ile Yahudiliğin tanışmasının bu dönemde Tanah'ın Yetmişler Çeviri'sinin yapılarak Grekçe'ye çevrilmesiyle gerçekleştirildiği söylenebilir. Ayrıca Philo ile birlikte Yahudilik ve Grek felsefesi arasında uzlaştırma düşüncesi de ortaya çıkmıştır.²⁶⁰

Birinci yüzyılın yarısına kadar Yahudiler diasporada yaşıyorlardı. Roma İmparatorluğunun hakimiyet sürdüğü coğrafyanın büyük bir bölümüne yayılmışlardı. Bu süreçte kendi kimliklerini korumuşlar, dinlerini yaşayabilmeleri için sinagoglar

²⁵⁶ Sinan Yılmaz, *Paganizm'den Hıristiyanlığa Geçmiş Semboller (I. ve V. Yüzyıllar Arası)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2015, s. 168.

²⁵⁷ J. M. Lieu, "The Race of The God-Fearers", *The Journal of Theological Studies*, New Series, Vol. 46, No. 2 (October 1995), s. 483, Thomas M. Finn, "The God-fearers Reconsidered", *The Catholic Biblical Quarterly*, Vol. 47, No. 1 (January, 1985), s. 76.

²⁵⁸ A. T. Kraabel, *age.*, s. 120.

²⁵⁹ Sedat Kızıloğlu, İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi, *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2 , Sayı 1, 2012 s. 40.

²⁶⁰ Dursun Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 216.

inşa etmişlerdi.²⁶¹ Diaspora Yahudileri Helenistik kültüre entegre olmuş kendi kültürleriyle denge oluşturmuşlardı.²⁶²

Daha önce God-Fearerslere dair verilen bilgiler doğrultusunda belirtildiği gibi God-Fearersler sinagoglara giden ve bazı Yahudi ritüellerini gerçekleştiren kişiler olarak görülmektedirler. Arkeolojik buluntularda da ortaya çıkan durum yine aynıdır. God-Fearersler Sinagog hayatına katılırlar, bağışta bulunurlardı. Bu durum gösteriyor ki God-Fearersler Yahudi toplumu ve Yahudi inançlarıyla içli dışlıdırlar. Pavlus, Hıristiyanlığı yaymak için sinagogları ziyaret etmiş ve burada İsa Mesih öğretisini yaymaya çalışmıştır. Pisidya bölgesinde bir sinagogda;

“Pavlus ayağa kalktı, eliyle bir işaret yaparak, “Ey İsraililer ve Tanrı'dan korkan yabancılar, dinleyin” dedi.”²⁶³

“Kardeşler, İbrahim'in soyundan gelenler ve Tanrı'dan korkan yabancılar, bu kurtuluş bildirisi bize gönderildi.”²⁶⁴

“God-Fearers” diye hitapta bulunulması yukarıda tanımda belirtilen God-Fearerslerin bazı sinagog aktivitelerine katıldıklarının bir göstergesi denilebilir. Pavlusun, Hıristiyanlığı sinagoglarda anlatması Hıristiyanlığın gentileye aktarımı için God-Fearerslerin hazır bir pazar olduğu düşüncesini ortaya çıkarır.

3.3.3. God-Fearerslerin Hıristiyanlık ile İlişkisi Açısından

Birinci bölümde Gentile Hıristiyanlığının Yahudi Hıristiyanlığına galip gelmesini anlatılmıştı. Bu bölümde ise gentile Hıristiyanlığının ana karakteri Pavlus'un gentileye açılım sürecine, Misyon gezilerine değinilip, God-Fearerslerin Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki sayılarındaki değişikliklerden bahsedilip, Hıristiyanlığın yayılmasına olan etkisinden söz edilecektir.

3.3.3.1. Pavlus'un Gentileye Açılımı

God-Fearerslerin sahip oldukları özellikler ile Pavlus Hıristiyanlığı arasındaki ortak noktalar üzerinden gitmek, God-Fearerslerin Hıristiyanlığın oluşumuna olan etkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Gentile Hıristiyanlığına geçiş sürecine değinilecek olursa;

²⁶¹ <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/religion/portrait/diaspora.html> (22.11.2019).

²⁶² John J. Collins, *Between Athens and Jerusalem Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, William B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 2000, s. 274.

²⁶³ Elçilerin İşleri 13:16.

²⁶⁴ Elçilerin İşleri 13:26.

Gentile Hıristiyanlığı, Pavlus tarafından oluşturulmuş *gentile*'ye yani *yahudi olmayanlara*²⁶⁵ yönelik olduğundan God-Fearersler Pavlus'un hedef kitlesi arasında olabilir. Bu Hıristiyanlığın Yahudi Hıristiyanlığı karşısında üstün gelmesi ve geniş alanlara yayılması nicelik açısından fazla olan gentileden kaynaklanmış olabilir. Pavlus'un gentileye açılım süreci yazdığı mektuplar üzerinden incelemeye çalışılırsa; Pavlus öncelikle kendisini değerli kılmak ve otoritesini güçlendirmek için kendisinin tanrı tarafından seçildiğini ifade eder.

“Ben Tanrı'nın lütfuyla uluslar yararına Mesih İsa'nın hizmetkârı oldum. Tanrı'nın Müjdesi'ni bir kâhin olarak yaymaktayım. Öyle ki uluslar, Kutsal Ruh'la kutsal kılınarak Tanrı'yı hoşnut eden bir sunu olsun”²⁶⁶

“Ama beni daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı, uluslara müjdelemem için Oğlu'nu bana göstermeye razı olunca hemen insanlara danışmadım;”²⁶⁷

Burada dikkat çeken başka bir özellik ise diğer uluslara müjdelemesi hadisesidir. Yani Yahudi olmayanların da bu dine davet edileceği düşüncesine sahiptir. Başka bir mektupta;

“Çünkü diyorum ki Mesih, Tanrı'nın güvenilir olduğunu göstermek için Yahudiler'in hizmetkârı oldu. Öyle ki, atalarımıza verilen sözler doğrulansın ve öteki uluslar merhameti için Tanrı'yı yüceltsin. Yazılmış olduğu gibi:

“Bunun için uluslar arasında sana şükredeceğim,
Adını ilahilerle öveceğim.”²⁶⁸

Mesih'in Yahudilerin hizmetkârı olduğunu belirtir ve öteki uluslar diyerek gentileye gönderme yapmaktadır.

Pavlus Romalılara yazdığı mektupta Tanah'tan alıntı yaparak şöyle bir atıfta bulunur;

Yeşaya da şöyle diyor:

“İşay'ın Kökü ortaya çıkacak,
Uluslara egemen olmak üzere yükselecek.
Uluslar O'na umut bağlayacak.”²⁶⁹

Yaptığı alıntı ile gentileye açılım konusunda Yahudi kaynağından kanıt göstermiştir. “Uluslara egemen olmak” cümlesiyle gentileye vurgu yapmaktadır. Ayrıca Yahudi kaynağından alıntı yapması hem Yahudiliğin birtakım ritüellerini

²⁶⁵ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 140.

²⁶⁶ Romalılar 15:16.

²⁶⁷ Galatyalılar 1:15-16.

²⁶⁸ Romalılar 15:8-9.

²⁶⁹ Romalılar 15:12.

bilen hem de gentile olan God-Fearersleri önemli kılmaktadır. Bunun yanında “Yeşaya 49:1-2” den 2. Korintlilere mektubunda yine bir alıntı yapmıştır.²⁷⁰ Pavlus, God-Fearers’ları misyonerlik faaliyetlerinde bu yazdıklarıyla etkilemiş denilebilir.

God-Fearersler, Yahudiliğin en önemli unsurlarından biri olan sünnet olmayı kabul etmezler. Gentile Hıristiyanlığına baktığımızda erkeklerin sünnet olmasına gerek yoktur.

“Bakın, ben Pavlus size diyorum ki, sünnet olursanız Mesih’in size hiç yararı olmaz. Sünnet edilen her adamı bir daha uyarıyorum: Kutsal Yasa’nın tümünü yerine getirmek zorundadır. Yasa aracılığıyla aklanmaya çalışan sizler Mesih’ten ayrıldınız, Tanrı’nın lütfundan uzak düştünüz. Ama biz aklanmanın verdiği umudun gerçekleşmesini Ruh’a dayanarak, imanla bekliyoruz. Mesih İsa’da ne sünnetliliğin ne de sünnetsizliğin yararı vardır; yararlı olan, sevgiyle etkisini gösteren imandır.”²⁷¹

Pavlus, sünnetli olmanın ya da olmamanın bir yararının olmadığını, asıl önemli olanın Mesih’e sevgiyle iman olduğunu söylemiştir. Pavlus Hıristiyanlığında sünnetin olmaması God-Fearerslerin dikkatini çekerek, bu dine yönelmelerini sağlayan amillerden biri olabilir. Böylelikle de bu grup Hıristiyanlığın gentile dünyasına aktarımını yapmış olabilir.

Robert Brownstein, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-Fearers: a Market View* adlı eserinde Pavlus ve God-Fearerslerden şöyle bahseder: Diaspora Yahudi çevresinin önemli bir alt bileşeni olan God-Fearersler en erken dönem Gentile Hıristiyanlığı için önemli bir yere sahiptir. God-Fearersler yeni bir dini yapı olan Hıristiyanlığın yayılması için hazır bir pazardı ve misyonerlik faaliyetleri için uygun bir hedefti. Pavlus’un dini fikirleri bu cemaatin ihtiyaçları çerçevesinde ya da bu cemaatten farklı olarak şekillenmiş olabilir. Yani God-Fearerslerin ilgileri, ihtiyaçları ve inanç biçimleri Pavlusun hıristiyanlıkla ilgili dini görüşlerine hizmet etmiş ya da Pavlus’un fikirlerinin God-Fearerslerin özelliklerine bağlı olarak oluşmuş olabilir. Bunlardan farklı olarak Pavlus’un Yahudi anneden ve “God-Fearer” babadan olduğu tahmini de ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Pavlus’un bir Yahudi olarak gentileye açılma ve dini yayma faaliyetlerinde bulunma sebebi olarak God-Fearer babadan gelmesi gösterilmiştir.²⁷² God-Fearerslerin Hıristiyanlığın

²⁷⁰ James D. Tabor, *Paul and Jesus How The Apostle Transformed Christianity*, Simon/Schuster Paperbacks, New York, 2012, s. 100-104.

²⁷¹ Galatyalılar 5:2-6. Bknz. Romalılar2:25-29, Romalılar 3:30, I. Korintliler 7:18-19, Galatyalılar 5:11, Galatyalılar 6:15, Koloseliler 2:11-13, Efesliler 2:11, Filipililer 3:2,5.

²⁷² Robert Brownstein, *age.*, s.94- 106.

yayılmasında hazır bir pazar olması kabul edilebilir, fakat Pavlus'un God-Fearers babadan gelmesinin kabul edilmesi çok güçtür. Çünkü Pavlus'un Filipililere Mektup'ta; 'Sekiz günlükken sünnet oldum. İsrail soyundan, Benyamin oymağından, özbeöz İbrani'yim. Kutsal Yasa'ya bağlılık dersiniz, Ferisi'ydim'²⁷³.' diyerek İsrail soyundan geldiğini ve Ferisi olduğunu belirtmiştir.

3.3.3.2. Pavlus'un Misyon Gezileri

Pavlusun misyon seyahatlerinde ziyaret ettiği yerlerin hemen hemen hepsi God-Fearerslerin yaşadığı coğrafya içindedir. Elçilerin İşleri'nde anlatıldığına göre ilk misyon gezisinde gittiği yerler arasında olan Pisidya Antakya'sında²⁷⁴ sinagogda İsraililer ve Tanrıdan Korkanlar diye hitapta bulunmuştur.²⁷⁵ Bu hitabın bu cemaatin burada bulunduğu bir işaret olduğunu söyleyebiliriz. Yine Elçilerin İşleri'nde, Lidya adında, tanrıya tapan bir kadından bahsedilmiştir.²⁷⁶ Bu kişinin God-Fearers olma olasılığı vardır. Çünkü Yahudi olan bir kişiye böyle bir hitapta daha önce bulunulmamıştır. Pavlus'un ikinci ve Üçüncü misyon gezilerinde uğradığı ve uzun süre kaldığı yerlerden birisi de Efes'tir.²⁷⁷ Efes bulunduğu konum olarak God-Fearerslere ait arkeolojik izlerin bulunduğu Milet, Sardes, Afrodiasias, Deliler Köyü'ne yakın uzaklıkta bulunmaktadır. Pavlus bu bölgelerde misyon faaliyeti yürütmüş olabilir. Çünkü buralar God-Fearerslerin yoğun bulunduğu yerlerdendir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneklerin daha anlaşılır olması için Pavlus'un seyahatleri ile God-Fearerslara ait buluntular çerçevesinde hazırlanmış haritalara bakmak daha açıklayıcı olacaktır.

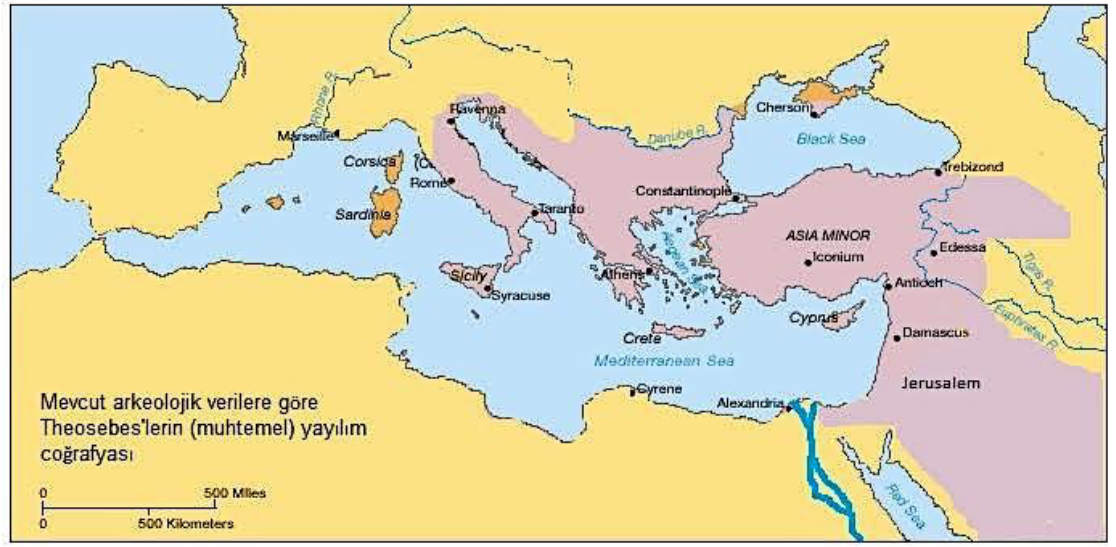
²⁷³ Filipililere Mektup 3: 5.

²⁷⁴ Pisidya Antakya, Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı Yalvaç ilçesinin yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda bulunmaktadır. En yüksek noktasında 1236 m. yüksekliğe ulaşan bir tepenin üzerine kurulu olan kentin kuzeyinde, güneybatı yönünde Gelendost ilçesini geçerek Eğirdir Gölü'ne ulaşan Anthius çayı akmaktadır.

²⁷⁵ Elçilerin İşleri 13:16.

²⁷⁶ Elçilerin İşleri 16:14.

²⁷⁷ Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, s. 101.

Şekil 3. Mevcut Arkeolojik Verilere Göre Theosebes'lerin (Muhtemel) Yayılım Coğrafyası

Kaynak: Tuğrul Kurt, Geç Antikçağ'da Theosebes'ler. Tarih ve İnançlar.²⁷⁸

Şekil 4. Pavlus'un Misyon Yolculukları Haritası

Kaynak: <https://wol.jw.org/tr>²⁷⁹

²⁷⁸ Tuğrul Kurt, age., s. 27.

²⁷⁹ <https://wol.jw.org/tr/wol/d/r22/lp-tk/1102003114>. (Erişim Tarihi: 01.10.2019)

Pavlus'un seyahatlerini God-Fearerslerin bulunduğu yerlere yapmış olması onun öğretilerini rahat tebliğ edebileceğini düşündüğü gentile dünyasına açılımına işaret eder.²⁸⁰ Pavlus'un misyon yolculukları haritasına baktığımızda Anadolu'nun batısına yoğun bir misyon gezisi düzenlediği görülmektedir. Bu gezileri yaptığı yerlerde arkeolojik kazılar sonucunda yazıtlar üzerinde Theosebeslerin (God-Fearers) geçmesi God-Fearerslerin bu bölgede nüfus olarak çok olduğu görüşünü güçlendirir. Buna bağlı olarak da Hristiyanlığın yayılmasında Pavlus'un hedef kitlesinin öncelikle bu grup olduğu düşüncesini ortaya çıkarabilir. Bu iki haritanın birbiriyle çok benzerlik göstermesi God-Fearerslerin Hristiyanlığın oluşumuna olan etkisinin ne kadar önemli ve büyük olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.3.3.3 God-Fearerslerin Nüfusundaki Değişim

Roma İmparatorluğu sınırları içinde VI.Roma Kralı Servius Tullius zamanında ilk defa nüfus sayımı yapılmıştır.²⁸¹ Yeni Ahit'te nüfus sayımına dair şöyle bir bilgi bulunmaktadır:

“O günlerde Sezar Avgustus bütün Roma dünyasında bir nüfus sayımının yapılması için buyruk çıkardı. 2. Bu ilk sayım, Kirinius'un Suriye valiliği zamanında yapıldı. 3. Herkes yazılmak için kendi kentine gitti.4. Böylece Yusuf da Davut'un soyundan ve torunlarından olduğu için Celile'nin Nasıra Kenti'nden Yahudiye bölgesine, Davut'un kenti Beytlehem'e gitti. 5. Orada, hamile olan nişanlısı Meryem'le birlikte yazılacaktı.”²⁸²

Bu pasajda İsa'nın doğduğu dönemde nüfus sayımı yapıldığı ile ilgili bilgi verilmiş olup kişilerin kendi memleketlerinde sayıldıkları belirtilmiştir. Her ne kadar Milattan öncesinde ve sonrasında nüfus sayımları yapıldığına ilişkin bilgiler bulunsa da elimizde sayısal veriler yoktur. Sadece tahmini olarak verilmiştir.

Çalışmanın “God-Fearerlerin Sayıları” başlığı altında “Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus”²⁸³ tablosunu verilmişti. Bu tabloya göre M.S. 35 yıllarında Gentile Hristiyan sayısının sıfır olduğu görülmektedir. Çünkü Hristiyanlığın gentileye daha yayılmadığı dönemdir. M.S. 70 ile birlikte gentile Hristiyan sayısında ciddi derecede düşüş söz konusudur. God-Fearers sayılarına

²⁸⁰ Ali Aykıt ve Ali Osman Kurt, *age.*, s. 216.

²⁸¹ Duygu Özer Sarıtaş, “Antik Roma'da Nüfus Sayımı (Census)”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Say. 134, 2010, s. 83-88.

²⁸² Luka 2: 1-5.

²⁸³ Robert Brownstein, *age.*, s. 241.

baktığımızda M.S.35 yıllarında bir milyon civarında olup en yüksek sayılarına ulaşmışlardır. M.S.300'lere doğru sayılarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. M.S. 70 yıllarında Paganların sayısının arttığı aynı dönemde God-Fearerslerin sayısında bir azalma görülmektedir. Aynı zamanda gentile Hıristiyan sayısı da artmaktadır. Bu sayılara göre M.S. 70 yıllarında God-Fearerslerin Hıristiyanlaşarak sayılarının azaldığı yorumu yapılabilirken, paganların sayılarının değişime uğramaması hatta artmasıyla da Paganlardan Hıristiyanlığa geçişlerin olmadığı yorumu yapılabilir. Aşağıda God-Fearerslerin Hıristiyanlığa geçişlerini yorumlayabileceğimiz yüzde tablosu verilmiştir;

Tablo 2. Dini Mensubiyete Göre Tahmin Edilen Nüfus (Yüzde)

	M.S. 35	M.S. 70	M.S. 150	M.S. 300
İsa Takipçisi oranı:				
Aslen yahudi olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi	100 %	70 %	< 2%	< 1 %
Aslen God-Fearers olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi	0%	25%	30%	4%
Aslen Pagan olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi	0%	5%	68%	95%
Pavlus takipçisi olanların oranı:				
Aslen yahudi olan Pavlus takipçilerinin yüzdesi	0%	5%	<1%	1<%
Aslen God-Fearers olan Pavlus takipçilerinin yüzdesi	0%	90%	<30%	10%
Aslen Pagan olan Pavlus takipçilerinin yüzdesi	0%	5%	70%	90%
Yahudi Hristiyan ve gentile Hristiyan olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi				
Yahudi Hristiyan olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi	100%	65%	<1%	0%
Gentile Hristiyan olan İsa'nın takipçilerinin yüzdesi	0%	35%	99%	100%
God-Fearers yüzdesi				
Yahudilerle ibadet eden God-Fearerslerin yüzdesi	100%	99%	10%	4%
Yahudi Hristiyanlarla ibadet eden God-Fearerslerin yüzdesi	0%	<1%	<1%	0%
Gentile Hristiyanlarla ibadet eden God-Fearerslerin yüzdesi	0%	<1%	89%	96%

Kaynak: Robert Brownstein, Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View.²⁸⁴

²⁸⁴ Robert Brownstein, *age.*, s. 242.

Aslen God-Fearers olan Pavlus takipçilerinin nüfus oranının M.S. 70 yıllarında %90 civarında olduğu görülmektedir. Buna göre Pavlus'un hedef kitlesinde ilk olarak God-Fearersler olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilk olarak Hristiyanlığa geçenlerin yine God-Fearersler olduğu görülmektedir. Aslen Pagan olan Pavlus takipçilerinin yüzdesinin aynı yıllarda %5 olması bu durumu açıklıyor diyebiliriz.

Yahudilerle ibadet eden God-Fearerslerin yüzdesinin M.S. 35 ile 300 arasında %100'den %4'e düşmesi God-Fearerslerin Hristiyanlaştığı fikrini ön plana çıkarır çünkü God-Fearerslerin artık Yahudilerle birlikte ibadet etmeyip Hristiyan nüfusu içerisinde yer aldığı söylenebilir. Özellikle Gentile Hristiyanlarla ibadet eden God-Fearerslerin yüzdesinin zaman içinde artması God-Fearerslerin bu nüfusa dahil olduğunu gösterebilir.

Yukarıda verilen tablodaki bilgiler çok afaki bilgilerdir. O döneme ait böyle bir kesin veri bulunmamaktadır. Çok abartılı rakamlar olsa da ve tahmini bilgiler içerse de bize bir ışık tutması açısından yer verdik.

SONUÇ

“God-Fearers” sözcüğü İngilizce olup, farklı dillerdeki kaynaklarda da bu şekilde kullanılmaktadır. Türkçeye “Tanrıdan Korkanlar” olarak çevrilmiştir. Zaman içinde çeşitli dillerden çevirisinin yapılması sonucu God-Fearers cemaatini doğrudan tanımlayan sabit bir ismin verilmediği fakat zaman içerisinde çeşitli isimlendirmeler yapıldığı görülmüştür. Türkçe ve İngilizce farklı kaynaklarda belirtildiğine göre God-Fearersler; sünnet olmadıklarından dolayı tam olarak Yahudilik dinine girememiş kabul edilmektedirler. Buna rağmen Yahudiliğin bazı şeriatlarını uygulayan, sinagoglara giden ve bağışta bulunan, aslen gentile olan Yahudi sempaticleri kişiler olarak tarif edilmektedirler.

Bu grubun varlığı, arkeolojik buluntular, Rabbinik Metinleri, Tevrat ve Yeni Ahit’teki ifadeler doğrultusunda ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında bazı Yahudi yazarların eserlerinde God-Fearerslerin varlığına kanıt olabilecek yorumlamalara rastlanmaktadır. Onları tam olarak Yahudiliğe geçen kişilerden ayıran en önemli özellikler ise sünnet olmamaları ve Yahudiliğin bazı yasalarına uymamalarıdır. Tek tanrıya tapmaları God-Fearerslerin Yahudilerle benzeşen en önemli özelliklerinden birisidir. M.Ö. III. yüzyıl. ile M.S. IV. yüzyıl arasında yaşadığı tahmin edilen bu grubun I. yüzyılda Roma sınırları içerisinde yaşadıkları bilinmektedir.

Paganizmin özellikleri ve Romanın dine bakış açısı incelendiğinde God-Fearerslerin oluşumu için gerekli ortamın varlığı düşünülebilir. Çünkü Roma İmparatorluğu için egemenlikleri altındaki grup ya da devletlerin hangi dine mensup olmaları önemli olmayıp vergilerini vermeleri yeterlidir. Paganizmde ise birçok kültürün olması ve diğer inançlara saygının ön planda olduğu bilinmektedir. Böylelikle God-Fearersler pagan toplumu içerisinde varlık gösterme imkânına sahip olmuşlardır.

Yahudi tarihine baktığımızda Yahudiler birçok kez sürgüne gönderilmiş bir toplumdur. Belli dönemlerde devlet çatısı altında bulunsalar da çoğu zaman bir devletleri olmadan yaşamışlardır. M.Ö. 334’den sonra Büyük İskender rüzgârıyla birlikte Yahudilik Helenizm’in etkisi altına girmiştir. Yahudilik, Helenizm dönemini Hıristiyanlığın da ilk olarak ortaya çıktığı M.S. 63 yılına kadar yaşamıştır. Helenizm’in etkisiyle Filistin Yahudiliği ve Helenistik Yahudilik ya da Diaspora

Yahudiliği ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dil ve kültürde değişimler yaşatan Helenizm, Yahudiliği de etkilemiştir. Dildeki kavram farklılığından dolayı gentileye açılım, misyonerlik, ölüm sonrası ruhun devamlılığı gibi konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca Yahudilik içinde Ferisilik, Sadukilik ve Essenilik mezhepleri oluşmuştur. Yine bu dönem içerisinde Yahudiler M.Ö. I. yüzyılın ortalarında Roma hâkimiyetine girmişlerdir. Romalıların Mabedi yıkmasıyla birlikte Mabed yaşamı içinde bulunan Sadukiler ve dışarıya kapalı bir mezhep olan Essenilerin tarih sahnesinden silindiği bilinmektedir. Ferisiler'in, God-Fearersler için önemli bir yere sahip olduğu düşünülebilir çünkü bu mezhep, Tanrının sadece Yahudilerin tanrısı değil tüm insanlığın tanrısı olduğuna, diğer insanların Yahudiliğe girebileceği ve Tanrıya inanabilecekleri gibi düşüncelere sahiptiler. Bu sebeple Ferisilerle birlikte gentileye Yahudiliğin kapılarının açıldığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda Yahudilikteki seçilmişlik fikrinde bir yumuşama olduğu düşünülebilir.

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun egemenliği altındaki topraklarda doğmuştur. İsa çarmıhta öldükten sonra İsa taraftarları arasında fikir ayrılıkları oluşması sonucunda İsa yorumlamalarına dayanan Gentile Hıristiyanlığı ve Yahudi Hıristiyanlığı ortaya çıkmıştır. Pavlus, Yahudiliğin temelini oluşturan esasları parçalayarak Yahudilikteki Mesih inancı çerçevesinde Hıristiyanlığa yeni bir anlayış getirmiştir. Pavlus'un Gentile Hıristiyanlığı, Yahudi Hıristiyanlığı karşısında üstün gelerek geniş alanlara yayılmıştır. God-Fearerslerin gentile olması Pavlus'un bu grubu da hedef kitesine almasına sebep olmuştur. Özellikle God-Fearerslerin inanç biçimleriyle Gentile Hıristiyanlığının benzeşmesi God-Fearerslerin Hıristiyanlığa geçiş evresinde etkili olmuş olabilir.

Yapılan çeşitli araştırmalar, arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen yazıtlar, Tanah'ta geçen metinler, bazı Yahudi yazarların eserlerin yaptığımız incelemeler ve Yeni Ahit'te bulunan cümleler God-Fearerslere dair bazı inançları ortaya çıkarır. Buna göre, sünnet olmazlar, tek tanrıya inanır ona dua ederler, Şabat'ı uygulurlar, Yom Kipur bayramına katılırlar, Sinagoglara bağışta bulunurlar, oruç tutarlar, Sinagog aktivitelerinin bazılarında katılırlar.

Pavlus'un, Hıristiyanlığı gentileye yaymada God-Fearersleri bir basamak olarak gördüğünü düşünebiliriz. Pavlus için bu grubun gentileye açılan bir kapı olma

olasılığı yüksektir. Yani bu grubun hem Yahudi geleneklerini bilmesi hem de pagan kültürü hakkında bilgiye sahip olması, bugünkü Hıristiyanlığın kabulünü ve geniş alanlara yayılmasını kolaylaştırmıştır diyebiliriz. Sünnetin God-Fearerslerde olmaması aynı şekilde de Hıristiyanlıkta bulunmaması Hıristiyanlığı benimseme açısından önemlidir. Ayrıca Pavlus'un Hıristiyanlık söylemlerini God-Fearerslerin de gittiği sinagoglarda anlatması ve Pavlus'un yaptığı misyon yolculuklarını bu grubun yaşadığı coğrafyaya yapması bir rastlantı değildir. M.S.35 ile 300 yılları arasına baktığımızda God-Fearerslerin sayılarındaki değişimler bize ilk hedef kitlenin God-Fearersler olduğu ve bu durumun da Hıristiyanlık için önem arz ettiği düşünülebilir. Kısacası Pavlus'un Hıristiyanlığının oluşumu ve geniş alanlara yayılması God-Fearerslerle gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ADAM Baki, “Yahudilik”, (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 680 İlmî Eserler Serisi 117, 3. Baskı, Ankara (2010), s. (205-249).
- ALTINDAL Aytunç, *Üç İsa, Paganlık Musevilik Hıristiyanlık*, Çev.: Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1993.
- ALTUNAY Erhan, *Paganizm I Kadim Bilgelğe Giriş*, Destek Yayınları, İstanbul 2017.
- AYDIN Fuat, “Dinlerde Kurtuluş Anlayışı (Teorik Bir Giriş Denemesi)”, Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, (2015), s. (71-101)
- AYDIN Fuat, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2010.
- AYDIN Fuat, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, Eskiye Yayınları, Ankara 2011.
- AYDIN Mahmut, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi (Tarih, İnanç, İbadet)*, Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., Samsun 2013.
- AYDIN Mahmut, “Hıristiyanlık”, (Ed. Şinasi Gündüz), *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara (2010), s. (77-102).
- AYDIN Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk Yayınları, Konya 2012.
- AYKIT Dursun Ali ve Ali Osman KURT, *Dinler Tarihi*, Bilimsel Araştırma Yayınları 20, Ankara 2019.
- AYKIT Dursun Ali, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- BAHAR Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yayınları, Konya 2012.
- BAKER Simon, *Eski Roma Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- BAYRAKDAR Mehmet, *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- BESALEL Yusuf, “Yahudilik”, *Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 3*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul (2001), s. (555-885).
- BESALEL Yusuf, “Seçilmişlik”, *Yahudilik Ansiklopedisi, Cilt 3*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul (2001), s. (555-885).

- BESALEL Yusuf, “Saduiler”, Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 3, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul (2001), s. (555-885).
- BESALEL Yusuf, “Farisiler”, Yahudilik Ansiklopedisi Cilt 1, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul (2001), s. (31-286).
- BROWNSTEIN Robert, *Making Jesus the Messiah, Saint Paul and the God-fearers:a Market View*, iUniverse.com, USA, 2000.
- COLLINS John J., *Between Athens and Jerusalem Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora*, William B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 2000.
- ÇAPAR Ömer, “Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 1-4, (2017), s. (167-189).
- ÇELİK Mehmet, “Sır Dinleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 8. Sayı, Erzurum (1988) s. (213-225).
- DEMİR Recep, “Diğerk İnanç Sistemlerinde ve İslâmda Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 42, Şubat (2016), s. (1784-1799).
- DEMİRCİ Kürşad, “I.Yüzyılda Anadolu’daki “God-Fearers” Grupları ve Hristiyanlığın Yayılması”, 2000. Yılında Hristiyanlık (Dn, Bugünü ve Geleceği), Dinler Tarihi Araştırmaları-III (Sempozyum,09-10 Haziran 2001), Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara (2002), s. (387-393).
- DUYGU Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk Geç Antikçağ’ da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Kitap, İstanbul 2017.
- DÜRÜŞKEN iğdem, *Roma Dini*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2003.
- DÜRÜŞKEN iğdem, *Romanın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, Onbirinci Basım, İstanbul 2002.
- FELDMAN Louis H., *Jew and Gentile in the Ancient World*, Princeton University Press, New Jersey 1993.
- FERGUSON John, *The Religions of The Roman Empire*, Gamblot Press Ltd., London 1970.
- GASTON Lloyd “Jewish Communities in Sardis and Smyrna”, (Ed. Richard S. Ascough), *Religious Rivalries and the Struggle for Success in Sardis and Smyrna*, Wilfrid Laurier University Press, Canada 2005.

- GILBERT Gary Hugh *Pagans in Jews World: Pagan involvement in Jewish religious and social life in the first four centuries*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colombia University 1992.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul 2008.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- GÜRKAN Salime Leyla, "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13, (2005), s. (25-61).
- GÜRKAN Salime Leyla, "Yahudilik'te İhtida Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, (2002), s. (31-55)
- GÜRSOY Hasan, *Roma İmparatorluğu'nda Senkretik İnançlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- HASANOV Eldar, *Nuh Kanunları ve Nuhilik*, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- JANICKI Toby, *God-Fearers, First Fruits of Zion*, USA 2012.
- JOSEPHUS Flavius, The Antiquities of Jews XX, 38-43, (The Works of Flavius Josephus: Comprising the Antiquities of the Jews; a History of the Jewish Wars and Life of Flavius Josephus'un içinde), (Çev. William Whiston), (D. McKay Publisher), Philadelphia, 1890, s. 602.
- JOSEPHUS Flavius, The Antiquities of Jews XIV,110, (In Nine Volumes, Jewish Antiquities, Books XII-XIV'un içinde), (Çev., Ralph Marcus), (Harvard University Press), London 1937.
- JOSEPHUS Flavius, Against Apion II, 282, (Volume 10'un içinde), (Çev., John M.G. Barclay), (Brill), Boston 2007.
- KAÇAR Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- KIZILOĞLU Sedat, *İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2 , Sayı 1, (2012(s. (35-64).

- KOCH Dietrich-Alex, The God-Fearers Between Facts and Fiction, *Studia Theological*, 60, Almanya, (2006), s. (62-90).
- KRAABEL A. Thomas, “The Disappearance of the 'God-Fearers'”, *Brill*, Vol. 28, Fasc. 2, (1981), s. (113-126).
- KURT Tuğrul, *Geç Antikçağ'da Theosebes'ler. Tarih ve İnançlar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- KUTLUAY Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- LIEU J. M., “The Race of The God-fearers, The Journal of Theological Studies”, *New Series*, Vol. 46, No. 2 (1995), s. (483-501).
- MCKNIGHT Scot, *A Light among the Gentiles: Jewish Missionary Activity in the Second Temple Period*, Fortress Press, Minneapolis 1991.
- NEUFELD Dietmar, “Christian Communities in Sardis and Smyrna”, (Ed. Richard S. Ascough), *Religious Rivalries and the Struggle for Success in Sardis and Smyrna*, Wilfrid Laurier University Press, Canada 2005.
- OVERMAN J. Andrew, The God-Fearers: Some Neglected Features, *Journal for the Study of the New Testament* 32, USA, (1988), s. (17-26).
- PHILO, *Questions and Answers on Exodus*, Çev. Ralph Marcus, Harvard University Press, London 1961.
- PHILO, On the Life of Moses, II, 4, (The Works of Philo, Vol. III'ün içinde), (Çev., Charles Duke Yonge), (Basımevi Bulunamadı), London 1855.
- REYNOLDS Joyce & TANNENBAUM Robert, *Jews and God-Fearers at Aphrodisias*, The Cambridge Philological Society, Cambridge 1987.
- ROBERTS Janet, *The God Fearers: A Recognized Class of Gentile Society or an Expedient Lucan Literary Creation*, Regent University, Master thesis of Arts in Biblical Interpretation, Virginia Beach 2008.
- ROBINSON Thomas A., *Ignatius of Antioch and Parting of The Ways Early Jewish-Christian Relations*, Hendrickson Publishers, Amerika 2009.
- ROOSEVELT Christopher H., Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian and Persian-Period Settlement Patterns, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 31, No. 1, (2006), s. (61-76).

- SACKS David, "Panticapaeum", Encyclopedia of the Ancient Greek World, Revised Edition (Rev Lisa R. Brody), VB Hermitage, New York 2005.
- Sarıtaş Duygu Özer, "Antik Roma'da Nüfus Sayımı (Census)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Say. 134, (2010), s. (83-88).
- SCHOEPS Hans- Joachim, *Yahudi Hıristiyanlığı*, Çev.: Ekrem Sarıkçıoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- TABOR James D., *Paul and Jesus How The Apostle Transformed Christianity*, Simon/Schuster Paperbacks, New York 2012.
- TREBILCO Paul R., *Jewish Communities In Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- TURAK Özgür, "Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?" *Amisos*, Cilt 3, Sayı 5 (2018), s. (481-492).
- ÜRETEN Hüseyin, "Eski Roma Mitolojisi", (Ed. Esra KÖKDEMİR ve Ayşe Gül FİDAN, *Doğu ve Batı Mitolojileri*, Delta Kültür Yayınevi, Ankara, s. (97-109).
- VEVLE Ole Mads Sirks, *Resident Proselytes, God-Fearers and the Seven Noahide Laws*, Master's Thesis Religious Roots of Europe 2013.
- WILCOX Max, "The "God-Fearers" in Acts- A Reconsideration", *Department of Biblical Studies*, University College of Nort Wales, , Jsnt 13, Wales, (1981), s. (102-122).
- WOLFSON Harry Austryn, *Foundations of Religious Philosophy in Judaism Christianity and Islam*, Harvard University Press, Cambridge 1962.
- YILDIZ Aynur, *Yahudi ve İslam Literatüründe Hz Yakup ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2014.
- YILMAZ Sinan, *Paganizm'den Hıristiyanlığa Geçmiş Semboller (I. ve V. Yüzyıllar Arası)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.
- ZEITLIN Solomon, "The Pharisees:A Historical Study", *The Jewish Quarterly Review*, Vol.52, No:2 (1961), s. (97-129).
- Lexico Dictionary, www.lexico.com/en/definition/god-fearer. (Erişim tarihi:27.09.2019).

Lexico Dictionary, www.lexico.com/en/definition/proselyte. (Erişim Tarihi:27.09.2019).

<http://www.aktuelarkeoloji.com.tr/sardes-antik-kenti-> (Erişim Tarihi:16/11/2019).

<http://arkeolojigezginleri.blogspot.com/2014/08/miletos-milet.html>(Erişim Tarihi:16/11/2019).

<https://www.haritatr.com/deliler-koyu-haritasi-m7c64> (Erişim Tarihi:17/11/2019).

<https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64436/tralleis.html> (Erişim Tarihi:17/11/2019).

<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CA%5CPanticapaeum.htm> (Erişim Tarihi:17/11/2019).

<https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64428/milet.html> (Erişim Tarihi:19/11/2019).

<https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/religion/portrait/diaspora.html> (Erişim Tarihi 22.11.2019).

<https://www.britannica.com/topic/Sibyl-Greek-legendary-figure> (Erişim Tarihi: 06.12.2019).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mahmut TOPAL
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri: 17/11/1980 Eşme
e-posta : mahmuttopal@yahoo.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Atatürk Üniversitesi K.K.B Eğitim Fak.	2005

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS (.....)	ÜDS (...)	TOEFL (...)	EILTS (...)
-------------------	--------------	-----------	-------------	-------------